

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - IV

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

YÜRTDİŞİ
TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

Kitabın Adı
Uluslararası Öğrenciler Akademisi
ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - IV

Editör
Dr. Ahmet Ekrem KAYA

Redaksiyon
Melek KILIÇ

Basım Tarihi
Nisan 2022

Basım Yeri :
Saner Basım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mahallesi Litrosyolu Sokak 2. Matbaacılar Sitesi No: 2/4
2BC3/4 - Zeytinburnu - İstanbul Tel: 0212 674 10 51-52-53
(Sertifika No: 50633)

ISBN : 978-605-65779-6-3

Yayıncı :
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Mizanpaj : **Canan AYTAŞ**
Kapak: **Mehmet Taha ERSÖZ**
©Copyright 2021

Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında
alıntı yapılamaz.

Bu yayında yer alan makalelerin etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazılar hiçbir surette hakemlerin, editörün, İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı'nın ve
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın görüşlerini yansıtmaz.

İSTANBUL BİLİMLER AKADEMİSİ VAKFI

Büyükdere Cad. Raşit Rıza Sok. Ahmet Esin İşhanı No:4, Kat:4
Mecidiyeköy, Şişli, İstanbul. +90 (212) 211 66 56. bilgi@ibav.org

İçindekiler

- Takdim (YTB) 7
- Takdim (İBA) 9
- Kuzey Makedonya'da Avrupa'ya Beyin Göçü13
Ersin Diko
- Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı:
Kosova'nın Bağımsızlığı31
Zehra Aydın İşcan
- Kapsamlı Uluslararası Terörizm Sözleşmesinde
Güncel Durum55
Mustafa Büyük
- “Sahte Haber’in” Yükselen Gücü” Demokrasiyi Tehdidi ve
Sahte Haber Yasaları73
Ahmednoor Saleh
- Çarlık Dönemi Rus Oryantalistlerine Göre Kazakların
Dini Kimlikleri 97
Bekzod Syddykov
- Burkina Faso’da Müslümanların Genel Durumu 97
Moussa Koanda

Takdim (YTB)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) olarak, dünyaca ünlü Türkiye Bursları programıyla, farklı ülkelerden binlerce gence nitelikli bir yükseköğrenim imkânı sunuyoruz. Bu imkân, yalnızca öğrencilerimizin bireysel kariyerlerine katkı sunmakla kalmıyor. Ayrıca onların vatandaşı bulundukları ülkelerin kalkınmalarına ve bizimle olan dostluklarının pekişmesine de yarar sağlıyor.

Türkiye Bursları'nın sunduğu eğitim, bursiyerlerin akademik ve kültürel donanımlarını güçlendirici programlarla renklendiriliyor. Bu programların önde gelenlerinden biri de, farklı türlerdeki çok sayıda etkinlik için çatı vazifesi gören "Uluslararası Öğrenci Akademisi". Akademi'ye katılan misafir öğrenciler, kendi ilgi ve çalışma alanlarına yönelik yeni bilgi ve tecrübeler edinirken, bu sahalarda proje üretme ve yönetme becerilerini de geliştiriyorlar. Bu sayede formel eğitimlerinin yanı sıra sosyal bir eğitim olanağına da kavuşuyorlar.

İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı ile işbirliği yaparak hayata geçirdiğimiz Uluslararası Öğrenci Akademisi programları kapsamında, bizzat uluslararası öğrenciler tarafından değerli makaleler de kaleme alınıyor. Bu makaleler kitaplaştırılarak, ilgililerin ve en önemlisi de akademinin istifadesine sunuluyor. Böylece hem

öğrencilerimizin eserleri kalıcı hâle geliyor hem de dünyanın pek çok ülkesinden gelen öğrencilerin fikirlerini içeren ender bir eser meydana çıkıyor.

Bu niteliklere sahip yeni bir eserin daha hazırlanmasına katkıda bulunduğumuz için mutlu olduğumu ifade etmek isterim. Adeta uluslararası bir kuruluş işlevi gören Akademi'nin düzenlenmesinde emekleri bulunan STK'lere, hocalarımıza ve öğrencilerimize teşekkür ederim.

Abdullah EREN

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı

Takdim (İBA)

İstanbul Bilimler Akademisi (İBA), Türkiye'nin kendi tarihi - toplumsal birikiminden, bilgi - düşünce dünyasından ve aynı zamanda evrensel standartlardan hareketle, yurt içindeki öğrencilere ve yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere akademik ve entelektüel olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

İBA bu kapsamda uluslararası öğrencilere yönelik olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile müşterek bir şekilde Uluslararası Öğrenci Akademisi projesini son 6 yıldır sürdürmektedir. Uluslararası Öğrenci Akademisi güz ve bahar dönemlerinde, Balkanlardan, Orta Asya'ya, Ortadoğu'dan ve Afrika'ya uzanan geniş bir coğrafyada, onlarca ülkeden pek çok öğrenciyi misafir etmektedir.

Uluslararası öğrenci akademisi kapsamında öğrencilerimiz, 30'u aşkın akademisyen, bürokrat ve ilgili alan uzmanlarıyla buluşma imkanına kavuşarak akademik ve mesleki kariyerlerini geliştirecek bir çevreye kavuşmaktadırlar. İstanbul Bilimler Akademisi, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönem de öğrencilere özgün bir içerikle, nitelikli bir program sunmaktadır. Program kapsamında yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere kültür, sanat, bilim ve akademi düzeylerinde sahanın

uzmanı isimlerin verdiği derslerle, bilgi ve tecrübe birikimlerinin gelişimi için zemin sağlanmaktadır. Uluslararası öğrencilerin, akademik, sosyal ve kültürel donanımlarının güçlendirilmesi için nitelikli bir ortam oluşturulmaktadır. Ayrıca öğrencilerin, ülkemizin sosyal hayatına adapte olmalarını sağlayacak; onlara ülkemizi, kültürümüzü, tarihimizi ve dünya vizyonumuzu sağlıklı bir şekilde tanıtacak çok yönlü bir program gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası Öğrenci Akademisi, tarihten edebiyata, hukuktan sinemaya, siyasetten ekonomiye, sanattan topluma geniş bir bilgi ve düşünce yelpazesini kapsamaktadır. Program içerisinde seminerler, atölye çalışmaları, okuma grupları ve yerinde eğitim için gezi programlarıyla yoğun, zengin ve renkli bir eğitim ortamı sağlanmaktadır.

Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında yurt içinden ve yurt dışından gelen öğrenciler birbirleriyle tanışmakta; karşılıklı olarak etkili ve nitelikli bir iletişim ortamı yakalamaktadır. Ayrıca program kapsamında, uluslararası öğrenciler, ülkemizin tarihi ve kültürel birikimini, sanat - edebiyat zenginliğini, düşünce dünyasını, dünyaya bakışını yakından tanıma imkanı bulmaktadır. Öğrenciler, geleceğe yönelik akademik - sosyal bir ağ geliştirme fırsatı yakalamaktadır. Yine öğrenciler, program çerçevesinde, akademik ve mesleki donanımlarını artırmanın yanı sıra, sivil toplum bilinci ve organizasyon kabiliyetinin gelişimi, sosyal sorumluluk ve sosyal farkındalık perspektifinin güçlendirilmesi için verimli bir süreç geçirmektedir. Dolayısıyla Küresel Dünyanın; uluslararası toplumda çoğulcu bir gelecek kurma ihtiyacı ve arayışında olduğu bu dönemde Uluslararası Öğrenci Akademisi, öğrencilere sunduğu söz konusu imkân ve fırsatlarla Türkiye'nin kültürel diplomasi, kültürlerarası etkileşim temelli vizyonuna önemli bir destek sunmaktadır.

Uluslararası öğrencilerin akademik, kültürel ve sosyal kabiliyetlerini geliştirmeyi son derece önemli gören İBA, proje çerçevesinde öğrencilerin araştırma ve akademik yazım kabiliyetlerini güçlendirmeye yönelik uygulamalara da öncelik vermektedir. Bu kitap, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında, öğrencilerin araştırma ve akademik yazım çalışmalarının derlemesinden

oluşmaktadır. Derleme, dünyanın pek çok farklı noktasından gelen öğrencilerin, kendi bilgi ve düşünce evrenlerinin renkli ve nitelikli bir kompozisyonunu ve Türkiye'nin " oğulcu küresel vizyonuna" ve "kültürel diplomasi" perspektifine akademik düzeyde mütevazı bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Prof. Dr. G lfettin ÇELİK
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

KUZEY MAKEDONYA'DAN AVRUPA'YA BEYİN GÖÇÜ

Ersin Diko

*İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Doktora Öğrencisi*

ÖZET

Bu makale Balkanlar'ın ortakesiminde yer alan Kuzey Makedonya'dan Avrupa'ya doğru gerçekleştirilen beyin göçüyle ilgilidir. Makedonya Cumhuriyeti, 1991 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden devletlerden birisidir. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Kuzey Makedonya'da göçün ne şekilde ilerlediği, en çok göçlerin hangi ülkelere doğru yaşandığı, bunların sebepleri, bu bağlamda günümüzde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan sorunlar ve buna karşın hükümetin çözüm olarak önerdiği teklifler çalışmada ele alınmaktadır. Son olarak Kuzey Makedonya'da bu konuda atılması gereken adımlardan bahsedilmektedir. Araştırma, Avrupa bölgesiyle sınırlandırılmış olup bu coğrafyada yaşayan Makedonyalı vatandaşları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Avrupa, Göç, Beyin Göçü, Sorunlar

ABSTRACT

This article, is about the brain drain from North Macedonia, located in the central part of the Balkans to Europe. In 1991, the Republic of Macedonia was established by declaring its independence from the Federal Republic of Yugoslavia. In this article, how immigration progressed after declaring its independence, which countries experienced the most immigration and their reasons, in this context, the problems that arise in the Republic of North Macedonia today and proposals proposed by the government as a solution will be discussed. Finally, in the recommendations section, the steps to be taken in this regard in North Macedonia will be stated. The research is limited to the European region and includes Macedonian citizens living in this geography.

Keywords: Macedonia, Europe, Migration, Brain Drain, Problems

GİRİŞ

Beyin göçü kavramı Fransızcada “Drainer de cerveux” İngilizcede “Brain drain” olarak kullanılmış ve 1960’lı yıllarda literatürde kendine yer bulmuştur.¹ Beyin göçü her ne kadar küreselleşen dünyayla beraber önemini artırmış olsa da aslında bilim tarihi kadar eski bir olgudur. Beyin göçü genel anlamıyla, gelişmemiş bir ülkeden, gelişmekte olan bir ülkeye eğitim öğretim ya da çalışma amacıyla giden yüksek nitelikli insan gücünün bu ülkelerde istihdam edilmeleridir. Göçler, içerik ve nitelik bakımından sıralandığında, mevsimlik göçler, sürekli-geçici göçler, zorunlu-gönüllü göçler ve emek göçü iç göçü oluştururken; işçi göçü, beyin göçü, mübadele göçü, siyasal ve sosyoekonomik göçler dış göçleri oluşturmaktadır.²

20. yüzyıldaki beyin göçlerine bakıldığında ise, II. Dünya Savaşından günümüze kadar yaşanan tüm değişimlerle hızlı teknolojik gelişmelere paralel olarak beyin göçünün önem kazandığı görülmektedir. Gelişmiş ülkeler kendilerini yenilemiş ve kalkınmaları için gerekli önlemleri almışlardır. Teknolojinin ve bilimin gelişmesiyle beraber, yapılan projelerin gerçekleşmesi ve uygulanması için yüksek nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyaçla beraber beyin göçü hızlı bir şekilde yayılmaya başladı ve yaratıcı, girişimci kişiler gelişmiş ülkelere göç etmeye başladı. Gelişmiş ülkelere bakıldığında fiziki sermayeden çok beşerî sermayeye önem verdikleri ve beşerî sermayenin geliştirilmesi için gerekli yatırımı yapmaya her zaman hazır oldukları görülmüştür.

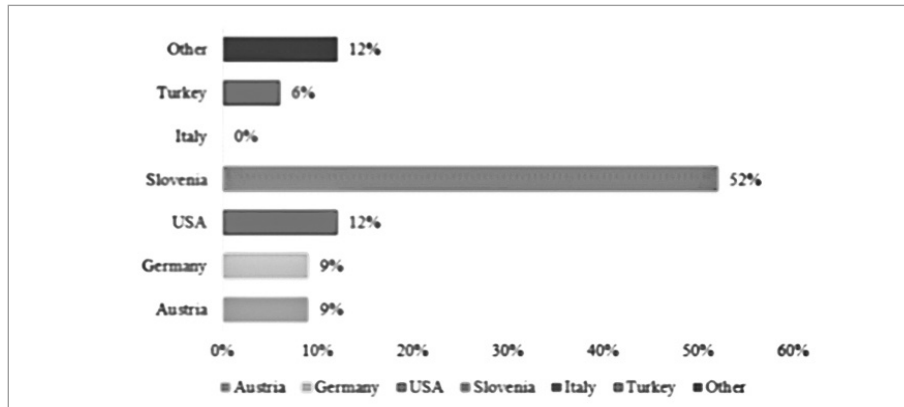
1 Barbara, R. (1991). East-west migration – brain drain, mapping the available knowledge and recommendation for a European Research Programme Brussels, s. 30.

2 Yasemin, N. (2015). *Türkiyenin Uluslararası Göç Politikası ve Uluslararası Göçün Türkiye’deki Güncel Sorunları*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. s. 19.

Birleşmiş Milletler'e göre, beyin göçü yüksek vasıflı insanların gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yaptığı ve sadece endüstrileşmiş ülkelerin ev sahibi olarak faydalandığı tek yönlü hareket olarak ifade edilmektedir.³

Avrupa ülkeleri, ekonomi, eğitim, bilim, teknoloji gibi konularda Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nden daha ilerde olduğundan, yani Avrupa ülkeleri, Kuzey Makedonya'ya göre çok daha gelişmiş olduğundan Avrupa'da eğitim görmek Kuzey Makedonya vatandaşlarının hep ilgisini çekmiştir. Eğitimlerini tamamlayan kişilerin kazandıkları tecrübe ve becerileri, Kuzey Makedonya'ya dönerek kullanmak yerine Avrupa ülkelerinde kalarak veya buraya göç ederek, beyin göçünün ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

Kuzey Makedonya'daki göçle ilgili bir diğer konu ise artık eskiden olduğu gibi Türkiye'ye çok fazla beyin göçünün yaşanmamasıdır. Türkiye'de eskiden eğitimini tamamlamış bir Makedonya vatandaşı burada kalmayı düşünüyordu, fakat günümüzde bu sayı azalmış durumdadır. Bunun nedeninin Kuzey Makedonya vatandaşlarının mezun olduktan sonra ülkelere dönmek yerine öğrenim gördükleri Avrupa ülkelerinde kalma isteklerinde aranması gerekmektedir (Tablo 1).

Tablo-1. Yurtdışında eğitim gören Kuzey Makedonya vatandaşları⁴

3 Meyer, B. J. & Brown, M. (1999). *Scientific diasporas: a new approach to the brain drain*. Paper Prepared for the UNESCO-ICSU world Conference on Science, Budapest. s. 2.

4 Muaremi, S. (2019). *An analysis of the factors affecting brain drain of young people from*

Bunun önemli nedenlerinden birisi de bu gibi kişilerin Kuzey Makedonya'da istihdamlarının sağlanamamasıdır. Burada ise en önemli görev Makedonya'daki yetkililere düşmektedir. Eğer bu duruma bir önlem alınmazsa ilerleyen yıllarda çok sayıda kişinin bu ülkelere göç edecekleri kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşınızda durmaktadır. Eğitim göçüyle beraber meslek sahibi insanların da göçü her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Gelişmiş ülkelerin, son derece önem taşıyan nitelikli insan gücünü kendilerine çekmeleri, göç veren ülke ile göç alan ülke arasındaki uçurumu artırmakta ve göç veren ülkelerin de kalkınma çabalarını sekteye uğratmaktadır. Görüldüğü üzere beyin göçü gelişmiş ülkeler için olumlu sonuçlar doğururken, gelişmekte olan ülkeler için ise son derece olumsuz etkiler yaratmaktadır. Günümüzde Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği üyeliği sürecinin olumlu bir şekilde ilerlemesi de bu göçlerin ilerleyen yıllardaki gidişatına yön vermesi açısından önemli bir süreç olarak önümüzde durmaktadır.

Bu makalenin yazım sürecinde gerekli olan arşiv ve literatür taraması yapılarak, araştırma bilgileri toplanmıştır. Bu çalışmayla literatürde yer alan boşluğu doldurmak ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Arşiv taraması sonucunda konuyla ilgili yapılan araştırmaların yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Bu ve bu tür araştırmaların yapılması Kuzey Makedonya'nın geleceği için önem arz etmektedir. Araştırma kapsamında toplanan görsel kaynaklar da okuyucuya sunulmaktadır.

Beyin Göçünün Nedenleri

Bilindiği üzere beyin göçünden en çok gelişmekte olan ülkeler etkilenmektedirler.⁵ Bu ülkelerin yetişmekte olan yüksek vasıflı işgücü, bilim adamları gelişmiş ülkelere gittikleri için göç veren ülkelerin kalkınmaları daha da zorlaşmaktadır. Gelişmiş ülkelere olan bu göç akımlarını tetikleyen nedenler arasında düşük gelir, gelecek endişesi, iş bulamama endişesi ve meslek kıtlığı yer alır. Bunların yanında bilimsel çalışmalar başlığı altında fikir üretimi ve buluşun yeteri kadar desteklenmemesi, lisansüstü eğitimlerini tamamlamış öğrencilerin

North Macedonia (Master's Thesis). University Of Ljubljana, Slovenia.

5 Arayıcı, A. (1987). Beyin göçü. Öğretmen Dünyası. s. 25-27.

ülkelerine dönmemeleri maddi imkânların kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak kendi ülkelerinden başka bir ülkede hayatlarını devam ettirmek isteyen kişilerin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi siyasal problemler (politik baskılar ve düşünce özgürlüğü kısıtlaması), beyin göçünü etkileyen diğer en önemli sorun ise ekonomik problemlerdir (ekonomik istikrarsızlık, sosyal hakların düşük olması).⁶ Bunlarla beraber işsizlik oranlarının artması, çalışma ve yaşam şartlarının iyi olmaması psiko-sosyal problemleri de beraberinde getirmektedir.

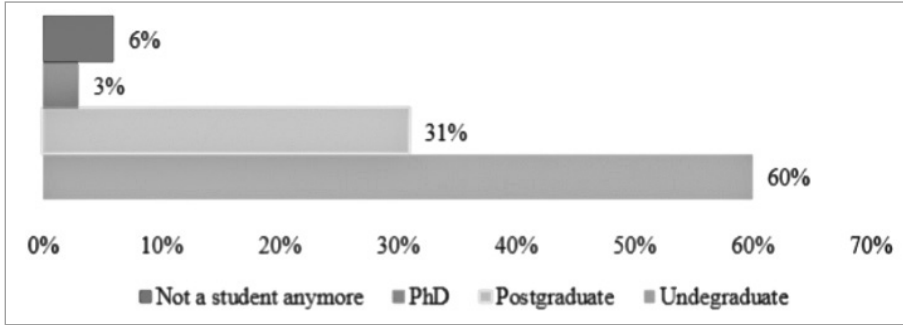
Kuzey Makedonya'dan Avrupa'ya Beyin Göçleri

Kuzey Makedonya gibi 2.061.044⁷ bir nüfusa sahip Makedonlar dışında azınlıklar olarak Arnavutlar, Türkler, Romanlar, Sırlar ve Boşnakların yaşadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan bir ülkenin beyin göçü sorunu olduğu görülmektedir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, gençlerin gelişmiş ülkelere gidip kendilerinin elde etmiş oldukları tecrübe ve birikimlerini gittikleri ülkelerin kalkınması için kullandıkları görülmektedir. Bu ülkelerin Makedonya vatandaşlarına sundukları fırsatlar kişilerin gittikleri yerlerde kalmalarına neden olmaktadır.

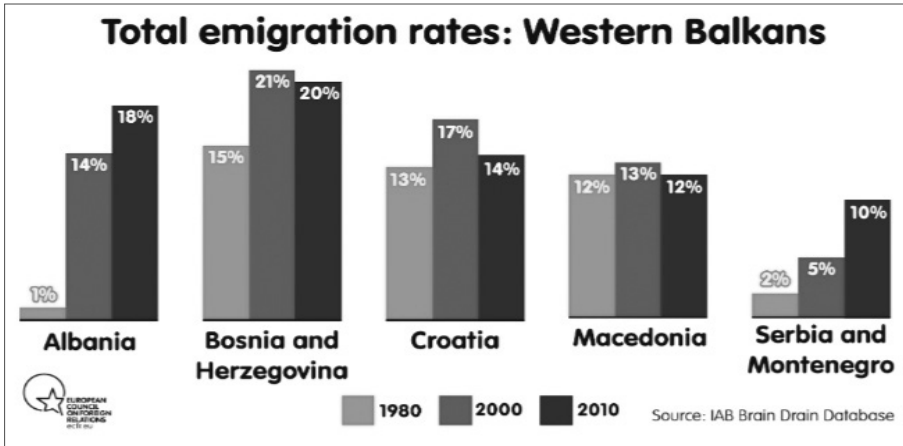
Kuzey Makedonya Balkanların önemli ülkelerinden birisidir ve bu ülkede yaşayanlar bölgenin şekillenmesinde önemlidir. Dış göç, sürekli olarak Kuzey Makedonya'nın gündeminde yer almaktadır. Yaşanan bu dış göçlerin çoğunun emek göçüyle beraber eğitim göçünü de kapsadığı gözlemlenmektedir. Kuzey Makedonya'nın eğitim durumuna bakıldığında Lisans mezunlarının %70'lerde en yüksek olduğunu görürüz (Tablo 2). Lisansüstü %31, Doktora % 3 ve öğrenci olmayanların %6'larda oldukları görülmektedir. Eğitimli öğrencilerin tek sorunu gittikleri Avrupa ülkelerinde mezun oldukları alanlarda iş bulamamalarıdır.

6 Kaya, M. Beyin Göçü Erozyonu, İŞGÜÇ. Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Erişim adresi: isguc.org (30.06.2021).

7 Population: Demographic Situation, Languages and Religions. Eurydice. Erişim adresi: europa.eu (30.06.2021).

Tablo-2. Mevcut eğitim seviyesi⁸

Kuzey Makedonya için göç konusu sosyoekonomik ve politik bir gelişimin temel faktörüdür. Bu konu küreselleşmeden kaynaklanan bir dizi faktör sonucunda şekillenmektedir. Kuzey Makedonya 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin yeniden inşası sürecinde birçok zorlu aşamadan geçti. Dış göç bu aşamaları etkileyen en önemli nedenlerdendir. 1991 yılından itibaren başlayan bu göçlerde çoğunlukla insanlar kalıcı ikamet için diğer ülkelere göç etmişlerdir. 2000'li yıllara kadar ki zamanda yaşanan bu göçlerin istikrarlı bir biçimde artış hızını sürdürdüğünü görüyoruz.

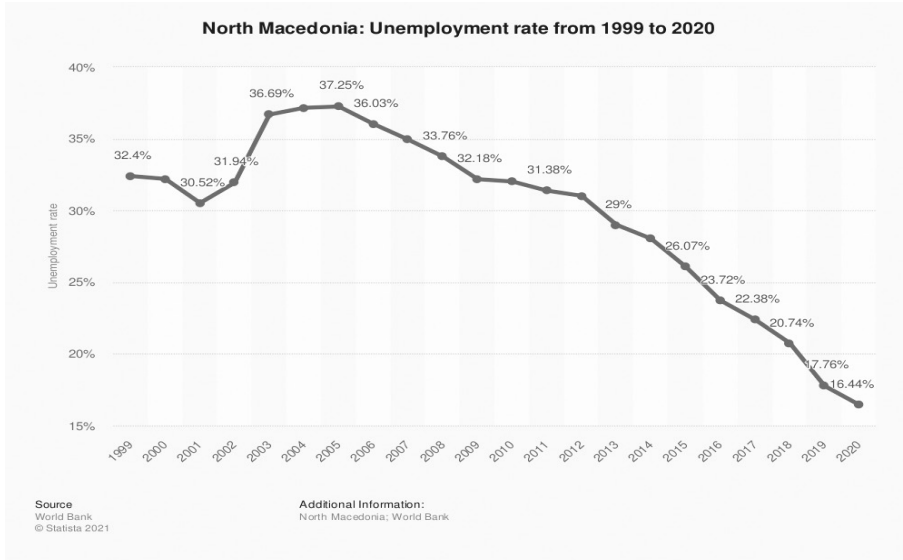
Tablo-3. Batı Balkanlar göçü⁹

⁸ Muaremi, S. (2019). *An analysis of the factors affecting brain drain of young people from North Macedonia* (Master's Thesis). University Of Ljubljana, Slovenia.

⁹ The Way Back: Brain Drain and Prosperity in the Western Balkans. European Council On

Yugoslavya öncesi Makedonya Cumhuriyeti göç alan bir ülke durumundaydı ve ülke ekonomisi iyi durumda olduğu için genç nüfus ülkede kalmaktaydı. Yugoslavya dağıldıktan sonraki süreçte ise Makedonya’da başlayan ekonomik bunalım ve sıkıntı sonucunda yüksek vasıflı kişilerin Avrupa’ya göçleri başlamıştır. Giderek artmaya devam eden bu göçler, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin günümüzde bir göç ülkesi olduğunu göstermektedir. Avrupa topraklarında İtalya, Almanya, Avusturya, İsviçre ve diğer Avrupa ülkelerinde istihdam edilen Kuzey Makedonya vatandaşları bu ülkelerde hayatlarına devam etmektedirler. Bu ülkelerin Kuzey Makedonya vatandaşlarına sağladığı imkanlar da tercih konusunda etkili olmuştur.

Kuzey Makedonya’nın en çok batı kesiminden Avrupa’ya göçlerin yaşandığı görülmektedir. Bu bölgedeki göçlerin aynı şekilde günümüzde de artarak devam ettiği görülmektedir. Batı balkanlar siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü, özellikle gençler söz konusu olduğunda uzun süreler bir insan ihracatçısı niteliğinde olmuştur. Bunda bölgede giderek artan işsizliğin de önemli bir payı vardır. Kuzey Makedonya da işsizlik oranlarının yüksek olduğu balkan ülkelerinden birisidir.

Tablo-4. Kuzey Makedonya işsizlik oranları

Foreign Relations. Erişim adresi: ecfr.eu (01.07.2021).

Kuzey Makedonya'daki işsizlik oranları 1999 yılında %32.4 olurken sonrasında 2005 yılında %37.25 oranı ile en yüksek rakamına ulaşmıştır. Son yıllarda ise bu oran gerilemiş olup son olarak 2020 yılında %16.44 işsizlik oranlarının ülkede düştüğü görülmektedir.

Güçlü bir genç nüfus potansiyeline sahip olan ülkeler uzun vadede önemli konumlar elde edebilmektedir. Avrupa Komisyonu'nun 2017 raporuna göre 1 ocak 2017'de %48,8'i kadın ve %51,2'si erkek olan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki toplam genç nüfus sayısı 440.516 olarak verilmektedir. Hızla artan bu göçlerden en çok genç nüfus etkilenmektedir.

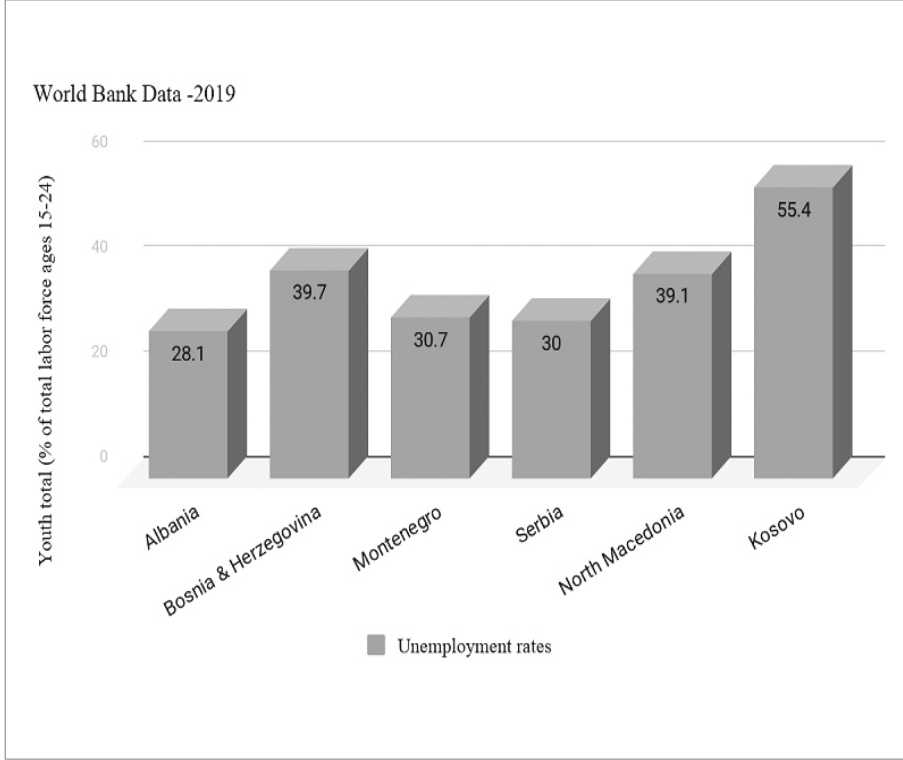
Dünya Bankası 2010 yılında 447.000 Makedonya vatandaşının yurtdışında yaşadıkları sonucuna varırken, 2011 yılında "Avrupa Komisyonu Raporu" bu rakamı 544.000 olarak açıklamıştır.¹⁰ İnanılmaz derecede büyük bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu rakamlara baktığımızda araştırmada Avustralya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Yeni Zelanda'daki Makedonya vatandaşları bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Dünya Bankası'nın 2019 yılında bölge ülkelerinin genç işsizlik oranlarını gösteren bir çalışması bulunmaktadır.¹¹ Bu çalışmada, Kuzey Makedonya'nın genç işsizlik oranı %39,1 olarak gösterilmektedir (Tablo 5). Araştırmada işsizlik, düşük ücretler ve yolsuzluk gibi nedenlerle giderek artan genç nüfusun batı Avrupa ülkelerine göçü büyük bir sorun olarak gösterilmektedir.

Hükümetin bu konuda attığı uygulanabilir somut bir adım bulunmamaktadır. Kuzey Makedonya'nın 2020 yılı NATO üyeliğiyle beraber ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerinde bir etki yaratacağı ve doğrudan yatırım alacağı için son yıllardaki Batı Avrupa'ya olan göçlerin azalacağı düşünülmektedir. Bu yeni dönemle birlikte Kuzey Makedonya'nın göç konusundaki politikalarının şekilleneceği bir döneme adım atmış bulunmaktayız. Kuzey Makedonya gençlerin istihdamını teşvik etme amacıyla bazı atılımlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri gençlerin iş hayatına atılmaları için devlet tarafından belirli miktarda destek amaçlı para yardımı sağlanmasıdır. Bu

10 The Way Back: Brain Drain and Prosperity in the Western Balkans. European Council On Foreign Relations. Erişim adresi: ecfr.eu (01.07.2021).

11 Brain Drain and the unhappy generation of the Western Balkans. FOMOSO (03.07.2021).

düzenlemeye göre devletin para desteği sağladığı gençlerin 2 yıl içinde başarısız olması neticesinde alınan paranın bir miktarı devlete geri iade edilme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu uygulamanın devlet yetkilileri tarafından iyi sonuçlar verdiği ileri sürülmektedir.¹²

Tablo-5. Batı Balkanlar Genç İşsizlik oranları

Son yıllarda göç adına en çok tercih edilen Avrupa ülkesinin Almanya olduğu görülmektedir. Yapılan son çalışmalar ışığında 20 yıl içinde Makedonya'dan Avrupa ülkelerine toplam 600 bin vatandaşın göç ettiği ileri sürülmektedir.¹³ Bu sayının günümüzde de artışı görülmekte.

12 Сакам Да Кажам. Erişim adresi: sdk.mk (08.07.2021).

13 Сонот за Запад ја празни Северна Македонија | Северна Македонија | DW (08.07.2021).

Friedrich Ebert Foundation, son yıllarda artan göçün en önemli nedenlerinden biri olarak yolsuzluğa vurgu yapmakta ve gençlerin iş bulması için bağlantıların olması veya rüşvet teklif etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Kuzey Makedonya iş bulma kurumu 2020 yılında ülkede 121.187 işsiz bulunduğunu açıkladı (Tablo 6). Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde artan işsizlik sayısının son dönemde ortaya çıkan korona krizi ile beraber daha da kötü bir noktaya geldiği görülmektedir. Bu durumun gençler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için şimdiden acil önlemler alınmalıdır.

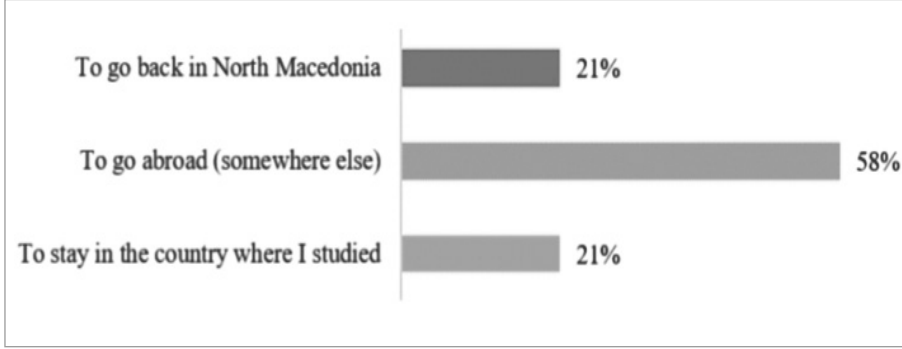

Tablo-6. Kuzey Makedonya işsiz sayısı, 2020¹⁴

Son olarak Kuzey Makedonya Cumhuriyeti güncel göç tablosuna baktığımızda, ülkeden yurtdışına gitmek isteyen yüksek nitelikli insan

14 Почетна. Erişim adresi: av.gov.mk (08.07.2021).

sayısının %58'lerde olduğunu görmekteyiz (Tablo 7). Öğrenim gördüğü ülkede kalmak isteyenlerin oranının %21 ve Kuzey Makedonya'ya geri dönmek isteyen kişi sayısının da %21'lerde olduğu görülmektedir.

Tablo-7. Kuzey Makedonya göç tablosu¹⁵

15 Muaremi, S. (2019). *An analysis of the factors affecting brain drain of young people from North Macedonia* (Master's Thesis). University Of Ljubljana, Slovenia.

SONUÇ

Çeşitli kaynakları incelediğimizde beyin göçü sorununun Kuzey Makedonya için ne kadar önemli olduğunu ve bu sorunun en büyük etkisinin ülkenin ekonomik kalkınma sürecine etki edeceğini görmekteyiz. Kuzey Makedonya son yirmi yılda yoğun beyin göçü ile karşı karşıya bulunmaktadır. Elimizde istatistiksel verilere bağlı kesin rakamlar olmamakla birlikte Kuzey Makedonya'daki beyin göçünün önlenmesi ya da gerçekleşen göçün nasıl faydalı olabileceği önemli bir husustur. Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki süreçle beraber hızla yaşanmaya başlanan bu göç olaylarının günümüzde de artarak devam ettiği görülmektedir. Yugoslavya'dan bağımsızlığını 1991 yılında kazanan Makedonya Cumhuriyeti ismini 2019 yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirmiş olması Kuzey Makedonya için komşularıyla olan anlaşmazlığını bitirip 2020 yılında NATO üyeliğine giden yolu açmıştır. Bu yeni gelişmelerle beraber göç konusunda hükümetin atacağı adımlar da önem teşkil etmektedir. Kuzey Makedonya Büyükelçilikleri, Avrupa ülkelerindeki Makedon vatandaşları ile çalışma konusunda daha aktif olmalı ve bu kişilerle daha iyi bir ilişki kurup her alanda bunlarla iş birliğini geliştirmelidir. Avrupa'da Kuzey Makedonya'yı temsil eden bu kuruluşlar, büyükelçilikler ve konsolosluklar kendi bünyelerinde iş birliğini artıracak platformlar oluşturmalıdır.

Artan kriz nedeniyle göç etme isteği ve yurtdışında daha iyi bir yaşam talebinin artacağı görülmektedir. Ama gelişmiş ülkeler kapılarını açacak mıdır? Almanya işçi kabulünü kaldırmayı düşünüyorsa Kuzey Makedonya'yı nasıl bir durum beklemektedir? Bunları buradaki devlet yetkililerinin düşünüp buna yönelik adımlar atması gerekmektedir.

Belki de ilerde Almanya gibi diğer Batı Avrupa ülkeleri Kuzey Makedonya'dan işçi kabul etmeye başlayabilirler. Ancak bu uzun vadede çözüm olmayacaktır. Devletin bu anlamda genç nüfusu ülkede istihdam etmek için gerekli adımları atması gerekmektedir. Aksi takdirde bunun sonuçları çok kötü bir şekilde ülkeye yansımayaacaktır. Devlet yetkilileri bu kapıların kapanması sonucu atılacak adımları, ülkeye yabancı sermayeyi getirterek ülkenin ekonomik olarak iyi duruma gelmesini sağlayarak ülkede genç nüfusun bu şekilde kalacağını ön görmektedirler. AB ülkeleri, nüfus yaşlılığı ve ekonomik büyüme sonucu işçi açığını kapatmak için balkan ülkelerinden yüksek vasıflı insan gücü kabul etmektedir. Bu Balkan ülkelerinden birisi de Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'dir. Avrupa'ya gidenlerin çoğu mesleki anlamda kendini geliştirmiş kişilerden oluşmaktadır. Bunların mühendislik, doktorluk ve diğer alanlarda eğitimlerini tamamlamış meslek gruplarından olduğu gözlemlenmektedir.

Koronavirüs ile yaşanan kriz ülkedeki işgücü piyasasında ciddi bir olumsuzluğa neden olmuştur. Bazıları işini kaybetmiş ve işsizlik oranının ülkede artmasına neden olmuştur. Bazıları daha iyi ve daha onurlu bir yaşam için Avrupa ülkelerini tercih etmeye başlamıştır.

Kuzey Makedonya'dan Avrupa ülkelerine beyin göçünün başlıca sebepleri arasında ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, düşük gelir düzeyi, işe alınırken etnik ayrımcılığın yapılması, işsizliğin ülkede yüksek seviyede olması, gelir dağılımının adaletsiz olması, iş fırsatlarının olmaması, yolsuzluk, yüksek vasıflı elemanlara ve bilime yeterli değer verilmemesi söylenebilir.

Avrupa ülkelerine olan göçleri durdurmak mümkün değildir. Ancak Kuzey Makedonya'dan Avrupa'ya çeşitli amaçlarla giden vatandaşları göçe iten faktörler çok iyi şekilde analiz edilip onları Kuzey Makedonya'ya geri getirmeyi teşvik edici koşulların oluşturulması, nitelikli insan kaynağı planlaması yapılması, ücret politikalarının geliştirilmesi, etnik ayrımcılığa çözüm bulunması, biraz da olsa beyin göçünü azaltılabilecektir. Kuzey Makedonya'daki bu beyin göçü sürecini durdurmak için, yaşam standardını yükseltmek ve Makedon ekonomisini hızlandırmak için ekonomik reformlar önemli bir adım olacaktır. Diğer taraftan yolsuzlukla mücadele sözde değil, uygulamada

da yer almalı ve toplum olarak hep birlikte bu olguyla mücadele etme bilinci oluşturulmalıdır. Gençlerin çoğu siyasete atılmamakta nedeni ise siyasi partiler tarafından kötüye kullanıldıklarını düşünmeleridir. Bu düşüncenin ortadan kaldırılması ve gençlerin de ülke sorunlarıyla ilgilenmelerinin önü açılmalıdır. Yeni fikirler teşvik edilmeli ve Avrupa Birliği entegrasyonu için birlikte çalışarak daha fazla fırsatlar sunulmalıdır. İşsizlik de önemli bir sorundur. İş fırsatları eksikliği var ve mevcut olanlar rüşvet veya adam kayırma yoluyla işleri kötüye kullanılmaktadır. Yatırımcıları ülkeye çekecek yeni iş yerlerinin açılması için iyi politikalar izlenmelidir. Son yıllarda Kuzey Makedonya, demokrasi ve ekonomik kalkınma açısından iyi bir ilerleme kaydetmiştir ancak yine de yapılacak daha çok şey bulunmaktadır. Beyin göçü sorununu yaşayan tek ülke Kuzey Makedonya değildir, beyin göçü ekonomisi zayıf diğer ülkelerin de sorunudur. Her ne kadar bu sorun tüm dünyanın ortak bir gündemi olsa da sorun gelişmekte olan küçük ülkeleri daha büyük oranda etkilemektedir bu da Kuzey Makedonya dahil bu ülkelerin daha acil ve hızlı çözümler üretmelerini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Arayıcı, A. (1987). Beyin göçü. Öğretmen Dünyası.
- Barbara, R. (1991). East-west migration – brain drain, mapping the available knowledge and recommendation for a European Research Programme Brussels.
- Dinkovski, V. & Markovska, S. S. (2018). Brain drain as a function of sustainable development in the Republic of Macedonia. *İndustrija*, 46(1), 173-188.
- Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Erişim adresi: isguc.org (30.06.2021).
- European Council On Foreign Relations. Erişim adresi: ecfr.eu (01.07.2021).
- Eurydice. Erişim adresi: europa.eu (30.06.2021).
- FOMOSO (03.07.2021).
- Hayrullah, A. (1987). Beyin gücü kaybı. *İnsan ve Kainat Dergisi*, 2(18).
- Home - Friedrich-Ebert-Stiftung Skopje Office. Erişim adresi: fes-skopje.org (04.08.2021).
- Janeska, V. & Mojsoska, S. & Lozanoska, A. Brain drain from the Republic of Macedonia – Trends, implications, polcies. *Economic Development/Ekonomski Razvoj*, 18(3), 23-37.
- Meyer, B. J. & Brown, M. (1999). *Scientific diasporas: a new approach to the brain drain*. Paper Prepared for the UNESCO-ICSU world Conference on Science, Budapest.
- Muaremi, S. (2019). *An analysis of the factors affecting brain drain of*

young people from North Macedonia (Master's Thesis). University Of Ljubljana, Slovenia.

North Macedonia | Data. Erişim adresi: [worldbank.org](https://data.worldbank.org) (04.07.2021).

Yasemin, N. (2015). *Türkiyenin Uluslararası Göç Politikası ve Uluslararası Göçün Türkiye'deki Güncel Sorunları*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Агенција за иселеништво. Erişim adresi: [Minisel.gov.mk](https://minisel.gov.mk) (04.08.2021).

Почетна. Erişim adresi: av.gov.mk (08.07.2021).

Сакам Да Кажам. Erişim adresi: sdk.mk (08.07.2021).

Сонот за Запад ја празни Северна Македонија | Северна Македонија | DW (08.07.2021).

ULUSLARARASI HUKUKTA SELF DETERMİNASYON HAKKI: KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞI

Zehra Aydın İşcan

*Marmara üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler, Doktora*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Kosova'nın 17 Şubat 2008 tarihli bağımsızlık ilanını kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde açıklamaktır.

Kosova, Yugoslavya Federal Devleti'nin Federe Cumhuriyetlerinden biri olan Sırbistan'ın özerk bölgesi statüsündeyken 1989 yılında Sırp yönetimi tarafından özerkliği elinden alınmıştır. Sırp rejimi Yugoslavya döneminden başlayarak uzun yıllar Kosovalı Arnavutlara karşı sistematik ırk ayrımcılığı ve katliam uygulamıştır. Kosova'nın bağımsızlığı sürecinde ve bağımsızlık öncesinde uluslararası hukuku

ihlal eden durumları tespit etmek önemlidir. Bu çalışmada söz konusu hususların belirlenmesi ve self determinasyon kapsamında ele alınması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Kosova'nın bağımsızlık süreci ve kendi kaderini tayin hakkının uluslararası hukuk ve uluslararası düzenlemelerdeki anlamı bu hak kapsamında incelenmiştir. Bu çalışmada Kosovalı Arnavutların Sırbistan'da çoğunluktan ayrı din ve etnik kökene sahip, Kosova bölgesinde çoğunlukta olan ve kendi parlamentosuna sahip bir 'halk' olarak kendi kaderini tayin hakkına sahip oldukları tartışılmaktadır. Son olarak, Sırp Devleti tüm çabalara rağmen zulmünü artırmaya ve barışa giden yolları kapatmaya devam ederken, Kosova'nın kendi kaderini tayin hakkının dış self determinasyon olarak yorumlanmasının Kosovalı Arnavutların bir yükümlülüğü ve hakkı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Kendi kaderini tayin hakkı, Halk, Ayrılma hakkı, Çözüm yolu

ABSTRACT

The purpose of this study is to explain the independence declaration of Kosovo on 17 February 2008 within the framework of the right of self-determination. While Kosovo was in the status of an autonomous region of Serbia, one of the Federated Republics of the Federal State of Yugoslavia, its autonomy was taken away by the Serbian administration in 1989. The Serbian regime has applied systematic racial discrimination, massacre against the Kosovar Albanians for many years, starting from the Yugoslavia period. It is important to identify situations that violated international law during the process of Kosovo's independence and before the independence. In this study, it is aimed to determine the aforementioned issues and to address them within the scope of self determination. In this respect, the independence process of Kosovo and the meaning of self-determination right in international law and international regulations within the scope of the right are examined. In this study, it is argued that Kosovar Albanians have the right to self-determination as a 'people' who have religion and ethnicity separate from the majority in Serbia, and who is the majority in the Kosovo region and have its own parliament. Finally, it is concluded that the external interpretation of Kosovo's right to self-determination is an obligation and a right of Kosovar Albanians, as the Serbian State continues to increase its cruelty and blocked the roads to peace despite all efforts.

Keywords: Kosovo, The right to self-determination, The people, Right to secession, Remedial secession

GİRİŞ

Self determinasyon hakkı, uluslararası hukukta halen çokça tartışılan bir haktır. Bu hakkın içeriğiyle ilgili net olmayan pek çok nokta olması, araştırmaların da bu yönde gelişmesi için bir gereklilik oluşturmaktadır. Bu gereklilik yıllar içerisinde konunun farklı isimlerce, farklı başlıklar altında çalışılmasına neden olmuştur. Nitekim henüz 1999'da Berdal Aral Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak 'Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı' adlı çalışmasıyla self determinasyon hakkının tanımlanmasında geliştirici katkı sunmuştur. Uluslararası bir konu olması sebebiyle yabancı yazarların da ilgisini çeken konu, 2004 yılında, bu çalışmanın da örnekleme olan Kosova bağlamında, Zeinullah Gruda'nın Some Key Principles for a Lasting Solution of the Status of Kosovo: Uti Possidetis, the Ethnic Principle, and Self-Detrmination adlı çalışmasında zuhur etmiştir. Güncelliğini koruyan self determinasyon hakkı tartışmalarına, 2016 yılında yayımlanan İrfan Kaya Ülker'in Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi başlıklı makale ile de katkı sunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukukun self determinasyon hakkı kapsamına girdiğini açıklamaktır. Kosova'da yaşanan uluslararası hukuka aykırı mezalimliklerin ortaya koyulması da bu çalışmanın amaçları arasındadır. Bu bağlamda Kosova'nın bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada tanınması gerektiği savunulmaktadır. Çalışmada, Kosova'nın bağımsızlığı sürecinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı sorusu temelinde tarihsel incelemeler yapılmaktadır.

Self determinasyon hakkının, 1945 BM Şartı'ndan bugüne halen farklı uygulamalar ve anlayışlar doğrultusunda netleştirilmemiş olması, bu çalışmanın yapılmasında itici güç olmuştur. Kosova, self determinasyon hakkının irdelenebilmesi açısından iyi bir örnektir. Bunun yanı sıra Kosova'nın tanınması, uluslararası arenadaki devletleri ikiye bölmüş durumdadır. Bu ikiliğin akıbeti önem arz etmektedir. Kosova'nın Balkanlar gibi uluslararası ilişkilerde giderek önemini artıran ve devletlerin gelecekteki çıkar ilişkilerinin temelinde olacağı düşünülen bir bölgede var olma mücadelesi veren bir devlet olması da, bu çalışmanın inceleme bölgesi olmasında etkili olmuştur.

Bu çalışmada, Kosova'nın bağımsızlık ilanının, uluslararası hukukun son çare ilkesi kapsamında değerlendirilmesi katkısı sunulmuştur. Nitekim Kosova, iç self determinasyon hakkının Sırbistan tarafından gasp edilmesinin ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağlamda Kosova, meşru bir devlet olarak uluslararası arenada tanınmalıdır.

Çalışmada self determinasyon hakkının iç ve dış yorumunun, son çare ilkesinin ve Sırbistan'ın Kosova'ya karşı gerçekleştirdiği hak ihlallerinin incelenmesi neticesinde Kosova'nın bağımsızlık ilanının self determinasyon hakkı kapsamında değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın ilk kısmında Kosova'nın bağımsızlığına giden süreç ve nihayetinde bağımsızlığı uluslararası hukuk bağlamında anlatılacaktır. İkinci kısımda self determinasyon kavramı ve algılanış biçimleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Üçüncü ve son kısımda ise Kosova'nın bağımsızlığı self determinasyon bağlamında açıklanacaktır. Son olarak Kosova'daki Arnavutların bir halk olarak self determinasyon haklarının olduğu ve bağımsızlıklarının bu hakkın dışsal yorumu ile meşru olduğu sonucuna varılacaktır.

1. Bağımsızlığa Giden Yolda Kosova

Eski Yugoslavya federe devletlerinden Sırbistan'ın özerk bölgesi statüsündeki Kosova'nın özerkliği, 1989'da Sırbistan yönetimince tek taraflı olarak sonlandırılmıştır. Sırbistan yönetimi bundan sonra Kosova'daki Arnavutlara baskı ve şiddeti artırmış, katliam politikaları

uygulamaya başlamıştır. Bosna Hersek savaşındaki başarısızlıklarını bir kez daha sergilemekten çekinen ve adeta Kosova'ya müdahaleyi bir aklanma olarak gören uluslararası toplum bu kez sessiz kalamamış ve 1999'un Mart ayında NATO güçleri Kosova müdahalesine başlamıştır. Ardından 10 Haziran 1999'da alınan 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ile Kosova'da uluslararası yönetim kurulmuştur. Bu karar doğrultusunda BM Kosova Misyonu (UNMIK) ve Barış Gücü (KFOR) oluşturulmuştur. Bu dönem boyunca uluslararası toplum öncülüğünde Arnavut ve Sırp taraflar arasında müzakereler yapılmış ancak neticesiz kalmıştır. Bu bağlamda Finlandiya'nın eski Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari'den, BM tarafından Kosova'da çözüm getirecek bir rapor hazırlaması istenmiştir.¹

Kosova'da, uluslararası yönetim 8 yıl boyunca sürdürülmüştür. 17 Şubat 2008'de Kosova Parlamentosu Ahtisaari raporunu esas alarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Belgrad yönetimi Kosova'nın bağımsızlığını protesto etmiştir ve bugün hala Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımamaktadır. Bununla beraber Kosova, bir devlet olarak, bugün uluslararası arenada 114 devlet tarafından tanınmaktadır.² Kosova'nın bağımsızlığıyla self determinasyon hakkı, uluslararası toplumun gündeminde daha geniş yer tutmaya başlamıştır ve bir kavram olarak 'self determinasyon' bugün hala çokça tartışılmaktadır.

1.1.Yugoslavya'da Kosova

Yugoslavya Sosyalist Federal Devleti, altı federe cumhuriyet ve Sırbistan Federe Cumhuriyetine bağlı iki özerk bölge olan Kosova ve Voyvodina'yı bünyesinde bulundurmaktaydı. Daha sonra özerk bölgelere, 1963'te yapılan değişikliklerle otonom statü kazandırılmıştır.³ 1946'da kabul edilen Yugoslavya Anayasası'nın birinci maddesine göre, Yugoslavya Federasyonunun içinde barındırdığı federe devletlerin

1 Ülker, İ. K. (2016). Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi. *KOSDEB*, 31, s. 40.

2 Bir Ülke Daha Kosova'nın Bağımsızlığını Tanıdı. (2017, 27 Şubat). Erişim adresi: <https://www.dunya.com/dunya/bir-ulke-daha-kosovanin-bagimsizligini-tanidi-haberi-351656>.

3 Ker-lindsay, J. (2009). *Kosovo-Path the Contested Statehood in Balkan*, London and New York: I.b.Tauris Co.

kendi geleceğini tayin hakkı bulunmaktadır. Yine anayasada bu hak, ayrılma hakkını da içerecek şekilde geniş tutulmuştur.

Yugoslavya sisteminde Kosova'da nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Arnavutlar; Bulgarlar ve Macarlar ile birlikte, mevcut ayrı devletleri olduğu gerekçesiyle 'azınlık' statüsünde kabul edilmektedir. Sırp, Sloven, Hırvatlar, Karadağlılar ve Makedonlar başından beri ayrı millet olarak kabul edilirken, 1971'de Boşnaklar da millet olarak tanınmıştır.⁴

1974'teki yeni Yugoslav Anayasası ile Kosova ve Vojvodina'nın özerklikleri daha da artırılarak neredeyse Federe Cumhuriyetlerle denk hale getirilmiş, ancak Sırbistan Federe Cumhuriyetine bağlı konumları sürdürülmüştür. Bu bölgeler Federal Başkanlık Konseyinde Federe Cumhuriyetlerle eşit seviyede temsil hakkına eriştirilmiştir ancak bu, dolaylı olarak Sırbistan'ın temsilci sayısını artırmıştır. Bunlara ek olarak Karadağ Cumhuriyeti de Sırbistan'ın ayrılmaz müttefiki konumundadır ve böylece Sırbistan, Tito sonrası dönemde Federasyonda ağırlıklı güç elde etmiştir.⁵

Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun ölümünden sonra başlayıp 1980'ler boyunca süren Kosova'daki gösterilerde Arnavutlar, Arnavutluk'la birleşmek istemiştir. Bu dönemde Priştina Üniversitesinde siyasal eylemler yoğunlaşmış ve bu daha sonra Kosova Kurtuluş Ordusu'na temel teşkil etmiştir. Sırbistan Federe Cumhuriyeti Başkanı Slobodon Miloseviç, 1989'da Federasyon Anayasasına aykırı bir şekilde tek taraflı olarak Kosova ve Vojvodina'nın özerkliklerini kaldırmıştır. Bunun hemen ardından Yugoslavya'da çok partili hayata geçiş başlamış, çok sayıda yeni partiden biri de 23 Aralık 1989'da kurulan İbrahim Rugova'nın liderliğindeki Kosova Demokratik Birliği olmuştur. Seçimlerden sonra Kosova Parlamentosu, Kosova'nın diğer cumhuriyetlerle denliğini öngören bir tasarımı kabul etmiştir. Sırbistan Parlamentosu ise bunu geçersiz saymış ve Kosova Parlamentosunun 21 Eylül 1991'deki bağımsızlık kararı da yine Sırbistan yönetimince

4 Judah, T (2008). *Kosova what everyone needs to know*, Oxford: Oxford University Press, s. 53-54.

5 Ülker, İ. K. (2016). Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi. *KOSDEB*, 31, s. 46-47.

tanınmayarak göstericilere karşı şiddet kullanılmıştır. Miloseviç'in şiddetin boyutlarını son noktaya vardırılmamasında, dönemin ABD Başkanı George Bush'un müdahalede bulunma tehdidinin büyük payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1991-1998 yılları arasında Kosova'da Sırbistan adeta bir polis devleti yönetimi kurmuştur. Arnavutça eğitim yasaklanmış, kamuda Arnavutçanın kullanımı sonlandırılmış, bölge Sırp askerleriyle donatılmıştır. 1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde ise şiddet olayları hat safhaya ulaşmıştır.⁶

1.2. Kosova'ya NATO Müdahalesi

Kosova'da İbrahim Rugova'nın ılımlı ve daha çok diplomatik alandaki liderliğinin sonuç getirmeyeceğini düşünen Arnavutlar, 1993 yılında Kosova Halk Hareketinin gelişmesiyle kurulan Kosova Kurtuluş Ordusuna (Ushtria Clirimtare e Kosoves) desteklerini artırmıştır. Ordunun desteğinin artmasının arkasında iki neden olduğu söylenebilmektedir. İlki; Bosna Savaşını bitiren Dayton Antlaşmasıyla Sırbistan ve Karadağ'ın uluslararası toplum tarafından tanınması, Sırbistan'a (Yugoslavya'nın geneline) BM silah ambargosunun kaldırılması ve antlaşmada Kosova'dan hiç bahsedilmemesidir. İkincisi ise Sırp polisinin göstericileri katletmesi, katliama girişmesi ve bu duruma sadece Kosova Kurtuluş Ordusunun direnmesidir.⁷

Kosova'da Sırbistan'ın sivil halka yönelik şiddeti gün geçtikçe daha da artmış ve şiddetin durması için uluslararası toplum baskılarıyla 6-23 Şubat 1999 tarihleri arasında Ramboulet görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmelerde Kosova Arnavutları ve Sırbistan temsilcileri uluslararası gözlemcilerin denetiminde bir araya gelmiştir. Görüşmeler nihayetinde; Kosova'nın otonomisi tanınırken, Sırp askerlerin sınırda kontrol amaçlı konuşlandırılacağına karar verilmiştir. Ayrıca Kosova Kurtuluş Ordusunun silahsızlaştırılması ve güvenliğin NATO tarafından sağlanması karara bağlanmıştır. Görüşmelerden kısa bir süre sonra Miloseviç liderliğindeki Sırp yönetimi, ülkede NATO varlığını bahane

6 Ülker, İ. K. (2016). Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi. *KOSDEB*, 31, s. 41-48.

7 Ülker, İ. K. (2016). Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi. *KOSDEB*, 31, s. 48.

ederek görüşmelerin sonuç metnini reddetmiştir. Ramboulet Mutabakatı ayrıca Kosova'nın nihai statüsünün üç yılın sonunda halkın tercihi ve Helsinki Nihai Senedine uygun olacak şekilde müzakere edilmesini öngörmektedir.⁸

Hava operasyonları öncesi başlayan ve ateşkese kadar süren çatışmalar, özellikle Kosova Kurtuluş Ordusu ve Sırbistan güçleri arasında kara çatışmaları olarak Kosova-Arnavutluk sınır bölgesinde cereyan etmiştir. Sırbistan güçleri, Kosova'daki Arnavut yerleşim yerlerinde katliamlar yapmıştır. En önemli çatışmaların ise hava operasyonları sürecince yaşandığı söylenebilir. Hırvatistan önderi Franjo Tudjman tarafından Hırvatistan'dan sürülen Sırp, Sırbistan yönetimince Kosova'ya yerleştirilmek istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Miloseviç liderliğindeki Sırbistan yönetimi, bölge Arnavutlarını göçe zorlamış, sivil halka karşı aşırı şiddet kullanmış ve katliam uygulamalarında bulunmuştur. Bosna-Hersek'te yaşanan katliam olaylarını ve faili olan Sırbistan'ı yakinen bilen uluslararası toplum, Bosna'daki sessizliğini Kosova'da bozmuştur. NATO, hava operasyonlarının yanı sıra yerlerinden edilen Arnavutların barındırılmasında da rol üstlenmiştir.⁹

1999 yılının Mart ayına gelindiğinde, Sırbistan'ın sivil halka saldırılarının hat safhaya ermesiyle, ABD temsilcisi olan Richard Holbrooke, Miloseviç ile görüşerek sivil halka yönelik saldırıların durdurulmaması halinde müdahale edileceği tehdidinde bulunmuştur.¹⁰

Miloseviç'in bu tehdide de kayıtsızlığı üzerine NATO güçleri 23 Mart 1999'da Sırbistan hedeflerine 78 gün sürecek hava operasyonlarını başlatmıştır. Kosova'da sistematik insan hakkı ihlallerinin sonlandırılması ve topyekûn bir katliamın önüne geçilmesi amacıyla yapılan hava operasyonları, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile sonlandırılmıştır. Rusya'nın da onayı ile alınan karar altında; çatışmaların sona erdirilmesi, bölgenin Sırbistan askerleri ve tüm silahlı güçlerden arındırılması, Kosova Barış Gücü (KFOR) ve BM Kosova

8 BM. (1999). Ramboulet Mutabakatı. Erişim adresi: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf.

9 Ker-lindsay, J. (2009). *Kosovo-Path the Contested Statehood in Balkan*, London and New York: I.b.Tauris Co, s. 14.

10 Kosovo Air Campaign (Archived). (2016). Erişim adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49602.htm?selectedLocale=en.

Misyonu (UNMIK) yapılarının kurulup, sırasıyla bunların Kosova'daki güvenlik ve yönetimden sorumlu tutulması kabul edilmiştir. Uluslararası toplumu temsilen UNMIK, Kosova'daki hayat normalleşinceye kadar geçici hükümet olarak görevlendirilmiştir. Bu dönem içerisinde tüm taraflarla yapılan müzakereler neticesinde ise Kosova'nın gelecekteki statüsü belirlenecektir.

BM içerisinde dönemin baskın eğiliminin, UNMIK faaliyetlerinin bölgenin stabilizasyonunu sağlaması sonrasında Kosova'nın özerkliğinin güçlendirilmesi fakat Sırbistan içerisinde kalması şeklinde olduğu söylenebilir. Ancak ABD'nin başını çektiği bazı devletler buna, karşı tutum sergilemiştir. UNMIK, Kosova Arnavutlarına 1999-2004 arasında kendi devletlerini oluşturmaları için idari ve ekonomik yapılanma ile demokratikleşme ve insani konularda destek sağlamıştır. Ancak 2004'e kadar Kosova'nın nihai statüsünün ne olacağı belirlenmemiştir.¹¹

1.3. Ahtisaari Planı ve Bağımsızlık

2006 yılının Şubat ayına gelindiğinde, Viyana'da uluslararası toplumun arabuluculuğu ile Arnavut ve Sırp temsilciler arasında Kosova'nın gelecekteki statüsüne ilişkin görüşmeler başlatılmıştır. BM Genel Sekreteri, görüşmelerde yetkili arabulucu olarak eski Finlandiya Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari'yi uluslararası toplumu temsilen atamıştır.¹²

Görüşmelerde çeşitli konular ele alınmış ancak en çok tartışılan Kosova'nın nihai statüsü konusunda bir mutabakata varılamamıştır. On dört ay süren görüşmeler tıkanma noktasına gelmiş ve bunun üzerine özel temsilci Martti Ahtisaari'den Kosova için bir çözüm planı hazırlaması talep edilmiştir. 26 Mart 2007'de BM Güvenlik Konseyi'ne sunulacak olan Ahtisaari Planında, Kosova'da kalıcı ve adil bir barışın sağlanması için yapılması gerekenlere yer verilmiştir.¹³

11 Perrit, H. H. (2009). *The road to independence for Kosovo: a chronicle of the Ahtisaari plan*, London: Cambridge University Press, s. 64-80.

12 Ker-lindsay, J. (2009). *Kosovo-Path the Contested Statehood in Balkan*, London and New York: I.b.Tauris Co, s. 26-27.

13 Ker-lindsay, J. (2009). *Kosovo-Path the Contested Statehood in Balkan*, London and New York: I.b.Tauris Co, s. 43.

Ahtisaari Planında, bölgede istikrarın tesis edilip devamlılığının sağlanabilmesi için en rasyonel seçeneğin Kosova'nın bağımsızlığı olup, bu yeni kurulacak devletin uluslararası toplumun gözetiminde olması gerektiği savunulmuştur. Bu yeni devlet; içinde birden çok etnik grubu barındırdığını kabul eden, demokrasiyi benimsemiş bir hukuk devleti olacaktır. Yasama, yürütme ve yargının ayrı erkler olduğu devlette Sırpça ve Arnavutça resmi dil olarak kabul edilecektir. Planda, bütün vatandaşların hukuk önünde eşit olduğu, genel olarak uluslararası düzeyde kabul edilmiş insan hakları ve azınlıklara ilişkin sözleşmelerin ise anayasa ile eşdeğerde görüldüğü bir devlet tasavvur edilmiştir. Kosova Devletine ait bir marş ve tüm etnik gruplara dair simgelerin yer aldığı bir bayrak olacaktır. Ahtisaari Planının Genel Prensipler başlığı altında ise; Kosova'nın başka bir devletle birleşmesinin, Sırbistan'da özerk bir bölge veya vilayet olarak kalmasının ve Kosova topraklarının bölünmesinin kesinlikle kabul edilemezliği tanımlanmıştır.¹⁴

Dönemin Güvenlik Konseyi başkanlığını yürüten Rusya plana itiraz etmiştir. Planın uluslararası hukukla çeliştiğini ve azınlıkların kendi kaderini tayin hakkının bu haliyle kullanılmasının BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararınca öngörülmediğini iddia ederek, Kosova'nın Sırbistan'a bağlı kalması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Rusya, Yugoslavya Sosyalist Federal Devleti'nde federe bir cumhuriyet olmayan Kosova'nın self determinasyon hakkının olmadığını söylemiştir. Ancak Sırbistan'ın, Kosova'daki Arnavutlara yönelik katliam boyutuna vardırılmış sistematik ve organize şiddeti birlikte yaşamayı imkansız kılmıştır. Ayrıca 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararı da Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin bir karar değildir. Bu doğrultuda Rusya'nın konuya ilişkin görüşleri geçersiz kalmaktadır. Tüm bunlara rağmen Rusya, dönem başkanlığı yetkisini de kullanarak Ahtisaarti Planının Güvenlik Konseyi gündemine gelmesine engel olmuştur. Diplomatik çözümsüzlük, Kosova Parlamentosunun 17 Şubat 2008'de Priştina'da olağanüstü toplanarak Ahtisaari Planı doğrultusunda bağımsız Kosova Devleti'ni tek taraflı ilanına sebep olmuştur.¹⁵

14 BM. (2007). Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. Erişim adresi: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/1DC6B184D02567D1852572AA00716AF7-Full_Report.pdf.

15 Kosovo Declaration of Independence. (2008). Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/47d685632.html>.

Bağımsızlık bildirisinde, Kosova Devleti'nin çok etnik yapıldığı, demokratik ve laik olacağı belirtilmiştir. Azınlık haklarının korunacağı ve ayrımcılığın olmayacağı vurgulanmıştır. 1244 sayılı karar çerçevesinde ülkede bulunan uluslararası toplumun temsilcileriyle işbirliğine devam edileceği bildirilmiş ve ülkenin güvenliğiyle ilgili NATO'dan destek talep edilmiştir. Bildirinin altıncı maddesinde, Kosova Devletinin AB'ye tam üye olma hedefi ve Atlantik ittifakı ile iyi ilişkiler içerisinde olma niyetine yer verilmiştir. Kosova'nın Sırbistan'ı da kapsayan bölgedeki tüm devletlerle işbirliğine açık olduğu belirtilmiş ve uluslararası barışın sağlanmasına katkı taahhüdünde bulunulmuştur. Uluslararası Kriz Grubu da Kosova için bağımsızlıktan daha iyi bir çözüm olmadığını söylemektedir.¹⁶

2. Self Determinasyon Hakkı

2.1. Self Determinasyon Hakkının Tanımı

Self determinasyon, esas olarak halkların kendi kaderini tayin hakkı olarak tanımlanmaktadır. Pek çok uluslararası antlaşma, bu hakkın 'halklara' ait olduğuna işaret etmektedir (BM, 1970; 1960; 1962; 1966a; 1966b). Uluslararası hukukta 'halkın' tanımına ilişkin belirsizlikler varsa da genel olarak, ayrı devlet içinde yaşayan insanların tamamı ya da bir devlet içerisinde organize olmuş farklı din, dil ve ırktan kimseleri ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁷

Self determinasyon bugünkü uluslararası hukukta özellikle; sömürge altında yaşayan halkların, sistematik ırkçılığı bir yöntem olarak benimsemiş rejimlerin altında yaşayan halkların ve işgal altında yaşayan halkların bir hakkı olarak kabul edilmektedir. Sömürge altında yaşayan halklar ve işgal altında yaşayan halklar için self determinasyon, bağımsız devlet kurma hakkı olarak yorumlanırken; genellikle sistematik ırkçı

16 International Crisis Group. (2007). Kosovo: No Good Alternatives to the Ahtisaari Plan. Europe Report 187. Erişim adresi: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/kosovo-no-good-alternatives-ahtisaari-plan>.

17 Gruda, Z. (2004). Some Key Principles for a Lasting Solution of the Status of Kosovo: Uti Possidetis, the Ethnic Principle, and Self-Determination. *Chicago-Kent Law Review*, 80, s. 367.

rejimler altında yaşayan halkların mevcut devlet içerisinde siyasal iktidara talip olma hakkı olarak yorumlanmaktadır.¹⁸

Uluslararası hukukta self determinasyon hakkı, halkların uluslararası sistemde kendi siyasi statülerine karar vermeleri (dış self determinasyon hakkı) ve kendilerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel statülerini belirlemeleri (iç self determinasyon hakkı) anlamına gelmektedir. Uluslararası antlaşmalara göre, dış self determinasyon hakkının şunları içerdiği söylenebilir:

1. Halkların ayrılma ya da egemen ve bağımsız bir devlet kurma hakkı.
2. Halkların ayrılma ve başka bir devletle birleşme hakkı.

İç self determinasyon hakkı ise şunları kapsamaktadır:

1. Halkların kendi siyasi ve sosyal rejimlerini belirleme hakkı.
2. Halkların doğal kaynakları ve ekonomik kalkınması üzerinden özgür tasarruf hakkı.
3. Halkların tüm sorunlarını yerel yargı altında çözebilme hakkı.
4. Halkların mevcut devleti içerisinde alternatif bir statü alması hakkı. (Bir federasyon içerisinde otonom bölge olmak gibi).¹⁹

2.2. Self Determinasyon ve Uluslararası Düzenlemeler

Halkların kendi kaderini tayin hakkı anlamına gelen self determinasyon hakkı, resmi olarak ilk defa BM Şartı'nın 1. maddesinin 2. fıkrasında ve 55. maddesinde yer almıştır.²⁰

Şartın 1. maddesinin 2. fıkrası ve 55. maddede "halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesine saygı", devletlerarasında dostça ilişkiler geliştirilmesine ve dünya barışına katkı sağlayacak bir unsur olarak ele alınmaktadır. Ancak burada bahsedilen self determinasyon hakkına, 51. maddede meşru müdafaa hakkı ile

18 Aral, B. (1999). *Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak 'Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı'*. İnsan Hakları Yıllığı, 21-22, s. 109-110.

19 Gruda, Z. (2004). Some Key Principles for a Lasting Solution of the Status of Kosovo: Uti Possidetis, the Ethnic Principle, and Self-Determination. *Chicago-Kent Law Review*, 80, s. 380-381.

20 Uz, A. (2007). Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3: 9, s. 65.

toprak bütünlüğünün korunmasına mugayir durumlar için sınırlama getirilmektedir.

BM Antlaşması'nın 'vesayet rejimi' ile ilgili 73 ve 76. maddelerinde de sömürge halklarının 'kendi kendilerini yönetme hakkından' bahsedilmiş ve 'halkların kendi kaderlerini tayin' ifadesinden kaçınılarak self determinasyonun sadece sömürgeci halkların hakkı olmadığı gösterilmiştir. BM Şartı'nda self determinasyon, 'hak' ifadesiyle değil 'ilke' olarak anılmış ve bu da self determinasyonun hukuksal gücünü kısmen zayıflatmışsa da 1966'da kabul edilen İkiz Sözleşmelerde self determinasyon 'hakkından' söz edilerek hakkın hukuki ağırlığı artırılmıştır.²¹

BM İkiz Sözleşmeleri olarak anılan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 1. maddeleri şöyledir: "Tüm halkların kendi kaderlerini tayin hakkı vardır. Bu hak kapsamında, siyasal rejimlerini özgürce seçebilir ve ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarını diledikleri şekilde gerçekleştirebilir." (BM, 1966a; 1966b). Ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 2. maddesinde, "Halklar, başkalarına zarar vermeden doğal kaynakları ve zenginliklerini özgür bir biçimde kendi çıkarları için kullanma hakkına sahiptir. Hiçbir halk maddi kaynakları üzerinde tasarrufta bulunmaktan mahrum bırakılamaz." ifadelerine yer verilmektedir.²² Bu ifadeler ile self determinasyonun sınırlarının biraz daha belirginleştirildiği söylenebilmektedir.

BM Genel Kurulu'nun 1970 yılında kabul ettiği Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge, self determinasyon hakkının içeriğinin anlaşılması için büyük önem arz etmektedir. Bu bildirge bağlayıcı olmamasına rağmen bugün pek çok devlet tarafından kabul edilmiş ve birçok hükmü de teamül haline gelmiştir. Dolayısıyla bildirgenin uluslararası hukuk için önemsiz olduğunu söylemek büyük bir yanılğı olacaktır.

21 Aral, B. (1999). *Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak 'Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı'*. İnsan Hakları Yıllığı, 21-22, s. 110.

22 BM. (1966b). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf>.

Bu bildirgeye göre; self determinasyon hakkı, devletlerin barışçıl ilişkiler kurabilmesi için ön şarttır. Ayrıca bildirgede self determinasyon hakkının sömürge dışı bağlamlarda da ele alındığı görülmektedir. Bildirgenin self determinasyon hakkından bahsettiği iki paragrafından birincisinde şu ifadeler yer almaktadır: “Halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini tayini ilkesinin çağdaş uluslararası hukuka önemli bir katkıda bulunduğu ve bu ilkenin egemen eşitlik ilkesine saygı esasına dayalı olarak etkili bir şekilde hayata geçirilmesinin, devletler arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesi için büyük bir önem taşıdığına inanarak...”. Ayrıca bildirgede halk olan etnik ya da dini azınlıkların da, devletlerini yöneten iktidarın bütünü temsil edememesi halinde self determinasyon hakkına sahip oldukları bildirilmektedir.²³

Bu bağlamda bildirgenin şu paragrafının da incelenmesi gerekmektedir: “Önceki paragrafların hiçbir hükmü, yukarıda açıklandığı üzere, halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini tayini ilkesine uygun bir yönetime ve böylece ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmaksızın bir ülkede yaşayan tüm vatandaşları temsil eden bir hükümete sahip egemen ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğünü veya siyasal birliğini tamamen veya kısmen ortadan kaldıran ya da zedeleyen herhangi bir davranışa hak kazanıldığı ya da böyle bir davranışın teşvik edildiği şeklinde anlaşılamaz.” Self determinasyon hakkının bir sınırlaması olarak görülebilecek bu madde aynı zamanda tersine yorum (a contrario yorum) ilkesi ile düşünüldüğünde: halkının bir kesimine sistematik ayrımcılık yapan devletlerde ve bir etnik grubun diğerleri üzerinde baskı kurduğu rejimlerde, mağdur halkın self determinasyon hakkının olduğu, anlamı çıkmaktadır.²⁴

Yine BM Genel Kurulu’nca kabul edilen Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildirge (1960) de, self determinasyon hakkının kapsamı ve uygulamasına dair yol göstermektedir. Bildirgede, hakkın gerçekleştirilmesinin BM Şartı ilkelerine aykırı olamayacağı belirtilmektedir.

23 Aral, B. (1999). *Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak ‘Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı’*. İnsan Hakları Yıllığı, 21-22, s. 111-112.

24 Aral, B. (2013). *Self Determinasyon Hakkı Ekseninde Burma’daki Rohingya Azınlığı*. Abdurrahman Babacan(ed). *Araf’ta Bir Toplum Arakan içinde Mazlumder*. Altan Basım. İstanbul, s. 29.

Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik Bildirgesi (1962) adıyla kabul edilen Genel Kurul belgesi ise self determinasyon kavramına yeni bir boyut katmış ve devletlerin halklarının doğal kaynaklardan yararlanması anlamını da kazandırmaktadır.

BM kararları dışında self determinasyon hakkıyla ilgili belgelerden biri de 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Hakları Bildirgesi'dir. 19. maddesinde halkların eşitliğini vurgulayan bildirge 20. maddesinde ise self determinasyon hakkını açıklamaktadır. 20. maddesinin 1. fıkrasında hakkın bütün halklar için olduğu şöyle düzenlenmektedir: "Bütün halklar var olma hakkına sahiptir. Böylece kendi siyasi düzenlerini tespit edebilirler, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini kendi özgür politikalarıyla tayin edebilirler."

3. Kosova'nın Self Determinasyon Hakkı

Sırbistan'daki çoğunluğu oluşturan Sırlardan farklı olarak, Kosova'da yaşayan halkın yaklaşık yüzde 90'ı etnik olarak Arnavut, din olarak Müslüman'dır. Bu özellikleriyle Kosovalı Arnavutlar; mevcut devletlerinden (Sırbistan) din olarak farklılık gösteren, mevcut devletin belirli bir bölgesinde (Kosova) nüfusun çoğunluğunu oluşturan bir 'halk'tır ve ayrılma istek ve iradesinde bulunmuştur.

Uluslararası hukuk, bir halkın dış self determinasyon hakkı kapsamında mevcut devletinden ayrılabilmesi için, dört temel koşulun gerçekleştirilmesi gerektiğini ön görmektedir: devletin diğer unsurlarının da rızasıyla ayrılma, sömürge yönetimi altında yaşayan halkların ayrılması, ulusal düzenlemelere uygun olarak ayrılma, işgal altındaki topraklarda yaşayan halkların ayrılması.²⁵ Bunlara ek olarak sistematik ırkçılığı yönetim şekli haline getirmiş rejimlerin altında yaşayan halkların da self determinasyon hakkından bahsedilmektedir. Ancak bu son haliyle self determinasyon hakkı, uluslararası hukukta genel olarak iç self determinasyon kapsamında değerlendirilmektedir. Bu minvalde sistematik ırkçılığa uğrayan halkların yönetimde hak sahibi

25 Arsava, F. (2010). Kosova, Abhazya ve Güney Osetya: Uluslararası Ayrılma Hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(29), s. 1-22.

olduğu belirtilmekte ancak (ırkçı rejimlerden beklenileceği üzere) bunun mümkün olmaması durumunda ne yapılacağına dair net bir hüküm verilmemektedir.²⁶

Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan yönetiminin sistematik ırkçılığı altında yaşayan ve Dostça İlişkiler Bildirgesi'nde de bahsi geçen 'halkın bütününe temsil eden' bir yönetim altında olma hakkına sahibi olmaktan çok uzak bir halktır ve bu sebeplerle self determinasyon hakkına sahiptir. Ancak bu hakkın yukarıda bahsedildiği gibi uluslararası hukukta iç self determinasyon kapsamında değerlendirilmesi yaygınlık göstermektedir. Bununla beraber Kosova'nın bağımsızlığına dair pratik süreç bize bunun aksini göstermektedir. Kosova'nın bağımsızlığı büyük oranda destek görmüş, AB'nin 27 üyesinden 21'i tarafından tanınmış ve aralarında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun da olduğu bazı kuruluşlara üye olabilmektedir.²⁷ Bu desteğin arkasında Sırbistan'ın Kosovalı Arnavutlara karşı işlediği insanlık suçları ve yeni bir Bosna katliamının yaşanmasının önüne geçme isteği olduğu söylenebilmektedir.²⁸

Kosova'da işlenen insanlık suçlarına karşı uluslararası toplumca verilen müdahale kararı, Ahtisaari Planı'nda da görüldüğü üzere Rusya vetosu ile karşılaşmamak için BM Antlaşması'na aykırı olarak BM Güvenlik Konseyi gündemine taşınmamıştır. Bunun yerine NATO Konseyi Kosova'ya kapsamlı bir insani müdahale kararı almıştır. Bu da uluslararası hukukun nakıs kaldığı durumlarda, uluslararası toplumun inisiyatif alabilmesinin bir örneğini oluşturmuştur. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile NATO'nun uluslararası hukukun ihlali sayılabilecek askeri müdahalesi adeta geriye dönük olarak hukukileştirilmiş ve müdahale edilen bölgede (Kosova) BM gözetiminde sivil ve askeri birliklerin oluşturulması karara bağlanmıştır.²⁹

26 Aral, B. (1999). *Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak 'Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı'*. İnsan Hakları Yıllığı, 21-22, s. 110.

27 Slovakya, Kıbrıs Rum Kesimi, Romanya, İspanya ve Yunanistan, Kosova'ya benzer iç ihtilafları sebebiyle tanımamaktadır.

28 Ülker, İ. K. (2016). Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi. *KOSDEB*, 31, s. 58.

29 Aral, B. (2013). *Self Determinasyon Hakkı Ekseninde Burma'daki Rohingya Azınlığı*. Abdurrahman Babacan(ed). *Araf'ta Bir Toplum Arakan içinde Mazlumder*. Altan Basım. İstanbul, s. 40.

Kosova halkı, Sırbistan yönetimince uğradığı zulme rağmen uluslararası toplum nezdinde Sırbistan yönetimi ile barış görüşmeleri yürütmüş ancak tüm girişimler, gerek Sırbistan gerek destekleyicileri (Rusya) tarafından sabote edilmiş ve Arnavut halkına karşı işlenen insanlık suçlarının dozu her geçen gün artırılmıştır. NATO'nun askeri müdahalesi sonrasında, 1999-2008 yılları arasında ülkedeki BM yönetimi sürecinde de Kosova'nın geleceğine dair bir karara varılamamıştır. Tüm çabaların sonuç vermemesi üzerine Kosova halkı, uluslararası hukukun son çare (Remedial secession) ilkesine uygun olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Nitekim bağımsızlığın 'son çare' olduğu BM Özel Temsilcisi Ahtisaari'nin hazırladığı planda da açıklıkla ifade edilmektedir. Bugün Kosova Devlet'i her ne kadar BM'ye üye olamasa da 114 devlet tarafından tanınması meşruiyetinin göstergesi niteliğindedir.

SONUÇ

Kosova, Yugoslavya Federal Devleti'nin Sırbistan Federe Cumhuriyeti'nde özerk bölge statüsünde kabul edilmekteydi. 1989'da özerkliği Sırbistan tarafından tek taraflı olarak kaldırılan Kosova'nın halkının büyük çoğunluğu Müslüman Arnavut'tur. Tito rejimi ve özellikle Miloseviç liderliğindeki Sırbistan yönetimi, Kosovalı Arnavutlara karşı uzun yıllar sistematik ırk ayrımcılığı yapmış, insanlığa karşı suçlar işlemiş, katliamlarda bulunmuştur. Bu haliyle Sırbistan, halkının 'bütününe' eşit davranan bir devlet olmaktan çok uzak, uluslararası hukuku hiçe sayan bir devlet olarak gözükmektedir.

Kosovalı Arnavutların uğradığı mezalimlikler uluslararası toplumca da görülmüş ve adeta Kosova'ya müdahale, uluslararası hukuka rağmen bir zorunluluk halini almıştır. Nitekim Rus vetosuna takılmamak için BM Güvenlik Konseyi'ne götürmeden NATO Konseyi'nde alınan askeri müdahale kararı bunun göstergesidir. NATO'nun müdahalesinden sonra BMGK'de alınan 1244 sayılı kararla Kosova'da KFOR ve UNMIK adı altında askeri ve sivil geçici yapıları kurulmuş ve Kosova 8 yıl boyunca uluslararası yönetim altında yaşamıştır.

Kosovalı Arnavutlar, devletlerindeki Sırp çoğunluğundan farklı etnisite ve dinde olmalarıyla, Kosova bölgesinde çoğunluğu oluşturmalarıyla ve kendilerine ait bir parlamentolarının olmasıyla uluslararası hukukta 'halk' statüsünde kabul edilmektedir. Bu doğrultuda BM Şartının 1(2) ve 55. maddelerinde, İkiz Sözleşmelerde, Dostça İlişkiler Bildirgesinde ve yukarda bahsi geçen diğer uluslararası düzenlemelerde kabul edilen self determinasyon hakkının muhatabıdır. Self determinasyon hakkı; halkların yönetime katılma, demokratik

ve çoğulcu rejimler altında yaşama gibi haklarını kapsayacak şekilde iç self determinasyon ve bağımsızlık hakkını içerecek şekilde dış self determinasyon olarak ikiye ayrılmaktadır. Her ne kadar uluslararası toplumda, devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine halel getirmemesi için yoğunluklu olarak iç self determinasyon hakkı üzerinde durulsa da self determinasyonun Kosova örneğinde dış self determinasyon olarak yorumlanması hem bir zorunluluk hem bir haktır.

Kosovalı Arnavutların iç self determinasyon hakkı Sırbistan yönetimi tarafından gasp edilmiştir. İlk olarak 1989'da Kosova'nın özerkliğini tek taraflı olarak kaldırmış ve Kosovalı Arnavutların iç self determinasyon hakkını hukuksuzca feshetmiştir. Arnavutların ve uluslararası toplumun tüm uğraşlarına rağmen barış görüşmeleri neticelendirilememiş ve BM yetkisiyle oluşturulan Ahtisaari Planı dahi Rusya'nın vetosu sonucu yürütülememiştir. Böyle bir durumda Kosovalı Arnavutların iç self determinasyonundan ve dolayısıyla Sırbistan ile demokratik bir yönetim altında yaşamalarından bahsetmek mümkün olamamış ve Kosova Parlamentosu uluslararası hukukun 'son çare' ilkesine uygun olarak 2008'de bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bugün Kosova Cumhuriyeti devletlerin çoğunluğunca tanınmaktadır.

Kosova örneğinde de görüldüğü üzere, bugün gelişen uluslararası hukukun, 'halk' olmanın şartlarını yerine getirmiş bir insan topluluğuna; mevcut devletin baskı ve sistematik ayrımcılığına sürekli olarak maruz kaldığı ve/veya bu devletçe katliama maruz bırakıldığı ve/veya kültürel kimliğinin yok sayıldığı durumlarda, self determinasyon hakkı kapsamında bağımsızlığa cevaz verdiği söylenebilmektedir.³⁰

Tüm bunlara rağmen Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuka uygun olmadığını savunan düşünürler ve devletlere, kendilerinin ve bahsettikleri hukukun uluslararası toplumun genel eğilimini görmedikleri yönünde bir eleştiri getirilebilmektedir.

Son olarak Kosova'nın bağımsızlığının ve büyük oranda devletlerce tanınmasının uluslararası hukukta self determinasyon hakkının yorumuna dair eksikliklerin giderilmesinde büyük önem taşıdığı görülmektedir. Ancak kavrama dair boşlukların hala tam olarak doldurulduğu söylenememektedir. Self determinasyon hakkının

30 Aral, B. (2013). *Self Determinasyon Hakkı Ekseninde Burma'daki Rohingya Azınlığı*. Abdurrahman Babacan(ed). *Araf'ta Bir Toplum Arakan içinde Mazlumder*. Altan Basım. İstanbul, s. 43.

ULUSLARARASI HUKUKTA SELF DETERMİNASYON HAKKI: KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞI

tanımlanması ve yorumlanmasına dair eksikliklerin giderilmesi noktasında Kosova Cumhuriyeti'nin BM'ye üye olarak kabul edilmesi büyük önem arz etmektedir. BM üyesi bir Kosova'nın, özellikle dış self determinasyonun kapsamını aydınlatıcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

African Commission on Human and Peoples' Rights. (1981). African (Banjul) Charter On Human And Peoples' Rights. Erişim adresi: <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49>

Aral, B. (1999). *Kolektif Bir İnsan Hakkı Olarak 'Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı'*. İnsan Hakları Yıllığı, 21-22, 109-120.

Aral, B. (2013). *Self Determinasyon Hakkı Ekseninde Burma'daki Rohingya Azınlığı. Abdurrahman Babacan(ed). Araf'ta Bir Toplum Arakan içinde Mazlunder*. Altan Basım. İstanbul.

Arsava, F. (2010). Kosova, Abhazya ve Güney Osetya: Uluslararası Ayrılma Hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(29), 1-22.

Bir Ülke Daha Kosova'nın Bağımsızlığını Tanıdı. (2017, 27 Şubat). Erişim adresi: <https://www.dunya.com/dunya/bir-ulke-daha-kosovanin-bagimsizligini-tanidi-haberi-351656>.

BM. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

BM. (1962). Permanent Sovereignty over Natural Resources General Assembly Resolution 1803 (XVII). Erişim adresi: http://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html.

BM. (1966a). International Covenant on Civil and Political Rights. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>.

BM. (1966b). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf>.

BM. (1999). 1244 Sayılı Karar. Erişim adresi: https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/Res1244ENG.pdf.

BM. (1999). Rambouillet Mutabakatı. Erişim adresi: <https://peacemaker>.

un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf.

BM. (2007). Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. Erişim adresi: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/1DC6B184D02567D1852572AA00716AF7-Full_Report.pdf.

BM. Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations. Erişim adresi: <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>.

BM. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. Erişim adresi: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/dicc/dicc_ph_e.pdf.

Gruda, Z. (2004). Some Key Principles for a Lasting Solution of the Status of Kosovo: Uti Possidetis, the Ethnic Principle, and Self-Determination. *Chicago-Kent Law Review*, 80, 353-394.

International Crisis Group. (2007). Kosovo: No Good Alternatives to the Ahtisaari Plan. Europe Report 187. Erişim adresi: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/kosovo-no-good-alternatives-ahtisaari-plan>.

Judah, T. (2008). *Kosova what everyone needs to know*, Oxford: Oxford University Press.

Ker-lindsay, J. (2009). *Kosovo-Path the Contested Statehood in Balkan*, London and New York: I.b.Tauris Co.

Kosovo Air Campaign (Archived). (2016). Erişim adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49602.htm?selectedLocale=en.

Kosovo Declaration of Independence. (2008). Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/47d685632.html>.

Perrit, H. H. (2009). *The road to independence for Kosovo: a chronicle of the Ahtisaari plan*, London: Cambridge University Press.

Uz, A. (2007). Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3: 9, 60-81.

Ülker, İ. K. (2016). Kosova'nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi. *KOSDEB*, 31, 39-64.

Yugoslavya Anayasası. (1946). Erişim adresi: http://www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1946.txt.

KAPSAMLI ULUSLARARASI TERÖRİZM SÖZLEŞMESİNDE GÜNCEL DURUM

Mustafa Büyük

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler,
Doktora Öğrencisi*

ÖZET

Terörizm günümüzde fazlasıyla karşılaşılan ancak buna rağmen üzerinde uzlaşma sağlanamayan kavramlardan biridir. Terörizmi önleme konusu da bu kavramsal çıkmazdan üzerine düşeni almıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Birleşmiş Milletler'in bir irade göstererek "Kapsamlı Uluslararası Terörizm Sözleşmesi" hazırlama girişimi ele alınmıştır. Bu sözleşmeyi hazırlama görevi verilen özel amaçlı komitenin tüm raporları ve komiteye sunulan taslak metin incelenmiştir. Özel amaçlı komitenin toplam on altı oturumunda, belirli tanımsal tartışmaların dışına çıkılamadığı görülmüştür. Son toplantısını 2013 yılında gerçekleştiren komite, sözleşmeye olan inancını kaybetmiş gözükmemektedir. Bu duruma bağlı olarak yakın gelecekte sözleşme ile ilgili herhangi bir somut gelişme beklenilmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Özel Amaçlı Komite, Birleşmiş Milletler, Sözleşme

ABSTRACT

Terrorism is one of the most encountered concepts today, but still there is no consensus on it. The issue of preventing terrorism has also taken on its part from this conceptual impasse. In this context, the initiative of the United Nations to prepare an “Comprehensive Convention on International Terrorism “ has been discussed. All reports of the özel amaçlı Committee assigned to prepare this contract and the draft text submitted to the Committee were examined. It was observed that the özel amaçlı Committee could not go beyond certain definitive discussions in a total of 16 sessions. Having held its last meeting in 2013, the Committee seems to have lost faith in the convention. Based on this situation, no concrete development is expected regarding the contract in the near future.

Keywords: Terrorism, Özel Amaçlı Committee, United Nations, Convention

GİRİŞ

Terör, bugün belki de gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde en fazla toplumsal travma yaratan olayların başında gelmektedir. Esasen bu durum günümüzün temel meselelerinden biri olmakla beraber uzun bir geçmişe de sahiptir. Bu bağlamda terörizmin başlangıcını insanlık tarihi ile beraber değerlendirenlerin yanı sıra genelde kabul edilen görüş, Fransız Devrimi ile daha sistemli bir hal aldığı yönündedir. Ancak bu denli bir geçmişe sahip olmasına rağmen terörizm konusunda devletler arasında ciddi bir mutabakat sağlanmış değildir. Elbette bu durumun birçok nedeni vardır. Bu nedenlere özellikle terörizmin tanım sorunu ve devlet terörü tanımı sorunu örnek olarak verilebilir. Devletlerin yönetsel manada farklı anlayışlara sahip olması, çıkar temelli hareket edilmesi ve etnik temelli bakış gibi hususlar da devletler arasında ortak bir oluşum sağlanamamasını etkileyen diğer etkenler olarak örnek verilebilir. Buna rağmen terörizmin önlenmesi konusunda Birleşmiş Milletler (BM) birçok girişimde bulunmuş ama genel bir çerçeve elde edilememiştir. Ancak daha alt düzeylerde sözleşmeler imzalanabilmiştir. Esasen bu girişimler ilk olarak Milletler Cemiyeti ile başlamış, II. Dünya Savaşı sonrasında ise bu misyonu doğal olarak BM üstlenmiştir. BM, bu misyon çerçevesinde terörizm konusunda kapsamlı bir çalışma ortaya koymak için 17 Aralık 1996 tarih ve 51/210 sayılı BM Genel Kurul Kararı ile “Kapsamlı Uluslararası Terörizm Sözleşmesi” hazırlanması ve yine aynı karar ile bir özel amaçlı komite kurulması ve bu bağlamda komitenin çalışmalar

yaparak nihai bir sözleşme ortaya çıkarma görevi ile görevlendirilmesi karara bağlanmıştır.¹ Çalışmamızda özellikle kavramsal bir bütünlük oluşturmak amacıyla terörizm kavramına ve gelişimine, BM'nin terör yorumu ile bu konudaki faaliyetlerine kısaca değinilecektir. Sonrasında ise "Kapsamlı Uluslararası Terörizm Sözleşmesi" ile ilgili özel amaçlı komite tarafından sunulan tüm raporlara özetle değinilerek Hindistan tarafından sunulan taslak metin, fikir birliğine varılamayan hususlar ve getirilen öneriler izah edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda sözleşmenin gelmiş olduğu son aşama tespit edilmeye gayret edilecektir.

1. Terörizm Kavramı ve Gelişimi

Terörizm kavramını etimolojik açıdan ele almak gerekirse Latince "bilinmeyen ve öngörülemeyen bir tehlike karşısında duyulan aşırı korku ve endişe, dehşet" anlamına gelen "terror" kelimesinden türetilmiş bir kelime olduğu söylenebilir.² Her ne kadar kavramsal manada özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında denk gelmiş olsa da daha önce bahsettiğimiz şekliyle eylemsel manada çok daha eski tarihlere gidilebilmektedir. Daha sonra türlerine de değineceğimiz terörizm için özellikle İslam tarihi içerisinde Haşhaşiler, Yahudi tarihinde de Zelotes'ler gibi terör örgütleri örnek olarak verilebilir.³

Terörizmin uluslararası boyutlara ulaşması 19. yüzyıl olarak değerlendirilebilirken bu durumun daha ileri boyutlu ve çok yönlü tehditlere ulaşması 20. yüzyılda olmuştur. Bu durumun temel nedeninin ise birçok teknolojik vb. gelişmelerin her yöne açık olması olarak izah edilebilir. Ancak insanlık tarihi içerisinde zaten en büyük yıkımların yaşandığı ve içerisine iki büyük dünya savaşı sığdıran, bununla beraber birçok bölgede etnik kıyımların olduğu, isyancı hareketlerin yanı sıra haklı başkaldırıların da yaşandığı, bağımsızlık mücadelelerinin verildiği, kimi zaman bu mücadelelerin katı tedbirlerle insan onuruna yakışmayacak şekilde bastırılması kimi zaman da mevcut otoritelere

1 17 Aralık 1996 tarih ve 51/210 sayılı Genel Kurul kararı ile kurulan özel amaçlı Komite, Raporlar: Erişim adresi: <https://legal.un.org/committees/terrorism/> (27.12.2020).

2 Öktem, E. (2004). Uluslararası hukukta terörizm tanım sorunu ve millî bağımsızlık hareketleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 5, 133-147.

3 İbid.

karşı aynı şiddetle yaklaşılması, ideolojik ve dini tanımlamaların istismar edilmesi gibi birçok olayların yaşandığı bir yüzyıl olması bu kaotik durumu oluşturan nedenlerden sadece bazıları olarak zikredilebilir. Tüm bu farklı süreçler neticesinde oluşan farklı çıkar ve hâkimiyet anlayışı ortak bir terörizm tanımı yapma ihtimalini de zayıflatmaktadır. Her ülke hatta her legal-illegal aktör kendi terörizm tanımını yapmak suretiyle, gerçekleştirdiği eylemler üzerinde meşru bir zemin elde etme çabası içerisine girmektedir. 21. yüzyıl ise bir önceki yüzyılı aratmayacak şekilde başlamıştır. 11 Eylül 2001 terör olayları dünya politik sahasında ciddi bir etki yaratmış ve terör faaliyetleri çok yönlü bir hal alarak günümüze kadar artarak devam etmiştir. El-Kaide terör örgütüne gerçekleştirildiği ifade edilen bu eylem, esasen terör faaliyetlerinin küresel boyutunu ortaya koymaktadır. Terör eylemlerini gerçekleştiren teröristlerin vatandaşlıklarının, olayın mağdurlarının ve eylemin yaşandığı ülkenin birbirinden farklı ve çeşitli olması bu çok yönlü etkileşim ve karmaşık hali ortaya koymaktadır. Bugün Irak, Suriye, Yemen, Afganistan ve birçok Afrika ülkesi vb. bölgeler terör olaylarıyla karşılaşmaktadır. Özellikle DEAŞ terör örgütünün Irak ve Suriye’de otorite boşluğunda ortaya çıkması bölgesel terör sorununun kıtasal bir hal almasına yol açmıştır. DEAŞ terör örgütüne yapılan terör eylemleri Türkiye’den Fransa’ya kadar birçok ülkeyi de etkilemiştir. Elbette terör örgütünün konuşlandığı ülkeler bu olaylardan en fazla zarar gören ülkelerdir. Ancak sınır bağlantıları, coğrafi yakınlık gibi hususlar da terör eylemlerinin etkinlik sahası olarak kullanılmıştır. Ayrıca yaklaşık 40 yıldır PKK terör örgütü ile mücadele veren Türkiye de terör konusunda ciddi mağduriyetler yaşamış ve maalesef bu konuda yeterli tecrübeyi edinmiş bir ülke olarak terör konusunda en fazla zarar görmüş ülkeler arasındadır.

Zamanla farklılaşma ile çeşitlerinin ortaya çıkması terör konusunun ülkelerin bir iç meselesi olmasından ziyade küresel bir sorun haline gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda kısaca terör çeşitlerine değinmekte fayda görülmektedir. Bu konuda bir fikir birliği olmamış olsa da genel olarak kabul edilen terörizm çeşitleri şu şekilde ifade edilebilir:⁴

4 Şimşek, M. (2016). Terörizm: kavramsal bir çerçeve. *Akademik Bakış Dergisi*, 54, 319-335.

A- Ulusal Terörizm: Bir devlet içerisinde kalan ve yabancı bir unsur barındırmayan terörizm çeşididir. B- Devlet Terörizmi: Devletlerin ülke içerisinde kendi vatandaşları üzerinde uyguladığı şiddet üzerine oluşan terörizmdir. C-Uluslararası Terörizm: Uluslararası boyutları da bulunan bir uzlaşmazlığın üzerine, bu uzlaşmazlığın arzu edilen yönde gelişimini sağlamak amacıyla bir üçüncü devletin sınırları dâhilinde bir yabancının kendi uyruğunda bulunmayan bir başkasına uyguladığı şiddet ve baskıdır.⁵ D- Devlet Destekli Terörizm: Devletlerin amaçlarına ulaşmak maksadıyla kendi içerisinde ya da başka devletlerde bulunan alt gruplar veya bireyler aracılığıyla otoritesine/çıkarlarına tehdit olarak gördüğü aktörlere uygulanan eylemler şeklinde ifade edilebilir. E- Ulusötesi Terörizm: Bir devlet müdahalesi dışında ve devlet dışı aktörlerce gerçekleştirilen terörist faaliyetler olarak açıklanabilir.⁶ Elbette bu çeşitleri farklı tanımlamalarla çoğaltmak mümkündür. Siber terörizm, Modern Terörizm gibi. Bu noktada açıklamış olduğumuz terörizm çeşitlerinin amacının dini, sosyoekonomik, ideolojik, politik, etnik faktörler çerçevesinde şekillenen amaçlar olduğu ifade edilebilir. Bu denli çok yönlü ve karmaşık bir hal alan terör faaliyetlerine karşı devletlerin bireysel cevap verebilmeleri mümkün değildir. Bugün uluslararası sistemin en büyük karar mercii olan/olması gereken BM'nin terörizm kapsamı konusunda birçok girişimi olsa da ciddi bir başarı sağladığını söylemek güçtür. Bu noktada BM ve terörizm konusuna ilişkin bilgiler vermek gerekmektedir.

2. BM ve Terörizm

BM'nin II. Dünya Savaşı sonrasında kurulmasıyla beraber o dönem için çok da ön planda olmayan terörizm, BM Şartı içerisinde kendine yer bulamamıştır. Ancak zamanla bahsetmiş olduğumuz nedenlerle terör konusunun uluslararası boyuta taşınması BM için terörizm konusuna müdahil olma zorunluluğu ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş dönemi Bağlantısızlar Hareketi başta olmak üzere Çin ve Rusya'nın da desteklemeleri ile birçok ülkede yaşanan bağımsızlık hareketlerinin

5 TUİÇ Akademi. Uluslararası Terörizm. Erişim adresi: <http://www.tuicakademi.org/uluslararasi-terorizm/> (17.01.2021).

6 Şimşek, M. (2016). a.g.e.

terörizmden ayrılması zorunluluğunda yaşanan problem belki de BM'ye bir terörizm sözleşmesi yapılabilme ihtimalini zayıf kılmış olabilir.⁷ Bu nedenle BM Genel Kurul'u genel tanımlamalardan ziyade terörizm bağlamlı sektörel antlaşmalar yapma yolunu tercih etmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise ilk başlarda terörizm konusunu daha çok ülkelerin iç meselesi gibi algılamış ve müdahil olmamayı tercih etmiştir. Bu dönem içerisinde BM genelde terör eylemlerini kınamakla yetinen bir pozisyonda kalmayı tercih etmiştir. Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber konuya farklı bir tutumla (sektörel bazlı olmaktan ziyade genel kapsamlı terörizm bakış açısı ile) yaklaşan BM, bu konudaki ilk kararını 1994'te 49/60 sayılı Genel Kurul Kararı ile almıştır.⁸ Devamında gelişen süreçte ise birçok terör olaylarının yaşanmasını bunlara istinaden alınan kararlar izlemiştir. Özellikle 11 Eylül olaylarının yaşanması ile terörizm konusunda hassasiyet daha derinleşmiş ve bu konu üzerine bütün devletlerin dikkati çekilmiştir. Yine aynı şekilde özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında 1373 (2001) sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile Terörle Mücadele Komitesi (TMK) kurulmuştur.⁹ Komitenin temel amacı gerek bölgesel gerek üye devletlerin sınırları içerisindeki terörist eylemlerini önlemektir. Komitenin politika kararlarını yürüten, her üye devletin uzman değerlendirmelerini yapan ve ülkelere terörle mücadele teknik yardımını kolaylaştıran Terörle Mücadele Komitesi Yürütme Direktörlüğü (TMKYD) de bulunmaktadır. Yine benzer şekilde BM Genel Kurulu 2006 yılında 60/288 sayılı kararla Birleşmiş Milletler Küresel Terörle Mücadele Strateji' sini ilan etmiştir.¹⁰ BM, özetle değinmiş olduğumuz bu gelişmelerle beraber genel anlamda terörizm kapsamlı bir sözleşme yapma girişiminde de bulunmuştur. Ancak bahsettiğimiz nedenler ve gelişmeler yaklaşık 35 yıllık bir süreç içerisinde ortaya bir sözleşme çıkmasını engellemiştir. Bundan sonraki bölümde BM'nin bu konudaki aldığı karar ve gelişmeler ele alınacaktır.

7 Kaşıkçı, T. (2016). Küresel terörizm ve Birleşmiş Milletler sistemi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, 1-21.

8 Erişim adresi: <https://undocs.org/en/A/RES/49/60> (31.12.2020).

9 Erişim adresi: <https://www.un.org/sc/ctc/> (01.01.2021).

10 Erişim adresi: <https://undocs.org/A/RES/60/288> (01.01.2021).

3. 51/210 Sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı ve Kapsamlı Uluslararası Terörizm Sözleşmesi Taslağı

BM Genel Kurulu 17 Aralık 1996 tarih ve 51/210 sayılı kararı 9. maddesinde terörizmle ilgili başkaca hususların yanı sıra uluslararası terörizm ile ilgili kapsamlı bir yasal çerçeve geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹ Buna bağlı olarak yine aynı maddede bu konuyla alakalı taslak bir sözleşme hazırlaması için özel amaçlı Komite kurulması kararı alınmıştır. Bu bağlamda söz konusu Genel Kurul kararının 12. maddesinde komiteden taslak sözleşmenin hazırlanmasına yönelik kaydedilen ilerleme hakkında 52. oturumda Genel Kurul'a hitaben bir rapor hazırlamasını istemiştir.

Öncelikli olarak özel amaçlı komite, BM ana komitelerinden 6. komiteye bağlı bir oluşum olarak varlık bulmuştur. Bu durumun en temel nedeni ise 6. komitenin hukuk işleri ile ilgili ana komite olmasıdır. 6. komite sözleşmeler, antlaşmalar, uluslararası hukuk gibi daha çok mevzuata ait alanlarla ilgili komitedir. Bu bağlamda 1996 tarih ve 51/210 sayılı BM Genel Kurul Kararı'nın gereklerinden biri olarak oluşturulan özel amaçlı komite ise, 3 temel misyon üzerine görevlendirilmiştir. Bu 3 temel misyon ise özetle; a. Terörist bombalamalarının engellenmesi için uluslararası bir sözleşme hazırlamak, b. Nükleer terörizm engellenmesi için uluslararası bir sözleşme oluşturmak, c. Uluslararası terörizmle ilgili kapsamlı bir sözleşme taslağı hazırlamak. Söz konusu komite, yukarıda zikrettiğimiz olaylarla ilgili iki alanda olumlu neticeler elde etme başarısı göstermiştir. Bunlar; terörist bombalamalarının engellenmesi ile ilgili 15 Aralık 1997 tarih ve 52/164 sayılı, Nükleer terörizmin engellenmesi ile ilgili de 13 Nisan 2005 tarih ve 59/290 sayılı BM Genel Kurul kararlarıdır. Ancak "Kapsamlı Uluslararası Terörizm Sözleşmesi" konusunda ise istenilen amaca ulaşamamıştır. Bundan sonra ise konuyla ilgili olarak özellikle Hindistan tarafından sunulan taslak metin üzerinden tartışmalar ve anlaşmazlıklar ile ilgili hususlar incelenecektir.

11 Erişim adresi: <https://undocs.org/en/A/RES/51/210> (02.01.2021).

3.1. Hindistan Tarafından Sunulan Taslak Sözleşme Taslağı'nın İncelenmesi¹²

Taslak sözleşme 28 Ağustos 2000 tarihinde Hindistan tarafından Genel Kurul'a sunulmuştur. Söz konusu taslak metin 27 maddeden oluşmaktadır. Konunun biraz daha net anlaşılabilmesi için taslak sözleşmenin ana hatlarıyla ne ifade ettiği özet şekilde aktarılmaya çalışılacaktır. Açıkladığımız hususlar sözleşmenin temel ilgi alanları olup, hangi hususlar üzerine oluşturulduğunu ifade etmektedir.

Taslak metin ana hatlarıyla; "Bir Devletin Askeri Kuvvetleri", "Altyapı Tesisi", "Kamu Kullanım Alanı" ve "Toplu Taşıma Sistemi" tanımlarını etraflıca açıklamaktadır. Sözleşmeye göre suç sayılacak durumları ve kişinin hangi durumlarda suç faili, ortağı, azmettirici veya teşvik edicisi olarak algılanacağı hususları ile suçun kendi sınırlarında ve vatandaşı tarafından işlenmesi durumundaki devletin yargı yetkisini ifade etmektedir. Ayrıca sözleşmede sayılan suçların ülkelerin kendi iç hukukuna dahil edilmesi ve cezalandırma uygulamasını sağlaması ile suç eylemlerinin hiçbir şekilde felsefi, ideolojik, etnik, dini vb. unsurlara dayandırılmaması ve bu konunun dışında tutulması ifade edilmektedir. Bununla beraber taraf devletlere ilişkin yargılama yetkisi (mülkîlik/ şahsîlik) ve birden fazla devletin yargı yetkisi talep ettiği durumlarda hukuki yardımlaşma gibi hususlar da belirtilmektedir. Taraf devletlerce sözleşmede belirtilen suçlara karışmış birisine sığınma hakkı vermemek için gerekli uygun önlemlerin alınmasını ve suçların önlenmesi konusunda iş birliği yaparak ülke sınırları içerisinde terör kamplarına, tesisleşmelerine, bu tesislerin işletilmesini yasaklayan tedbirler ile finans sağlayan grup ve kuruluşların yasadışı faaliyetlerinin engellenmesi, bu doğrultuda idari ve diğer önlemleri alıp koordine etme sorumlulukları da ifade edilmektedir. Ayrıca taslak sözleşmede tarafların iç hukuk yollarıyla gerekli tedbirleri alması, bireysel cezai sorumluluk ve tüzel kişilere ilişkin ceza yaptırımlarına da değinilmektedir. Sözleşme gereği eğer kişi iade edilecekse ülkesine hemen haber verilmesi veya faili iade etmeyen ülkenin gerekçesini belirtip yargılamayı kendisinin yapması gerekliliği hususları da taslak sözleşmede yer almaktadır. Bununla

¹² Taslak sözleşmenin orijinal metni için bkz: Erişim adresi: <https://undocs.org/en/A/C.6/55/1>; (02.01.2021).

beraber yargısal destek, delillerin tespiti ve adli yardımlaşmadan bahsedilmektedir. Yine sözleşme taslağında suçların hiçbirinin din, ırk, milliyet gibi unsurlarda kullanılmaması ve bu amaçla iade istenmemesi, bir devlette tutulan suçlunun başka bir devlete kimlik tespiti vs. gibi hususlarla sözleşme gereği devredilebileceği ve her iki ülkenin ikna olmasıyla devralan devlet tarafından ceza uygulamasının devam ettirilebileceği hususları da bulunmaktadır. Daha sonraları temel tartışma konularından biri haline gelecek olan bir devletin silahlı kuvvetlerinin silahlı çatışma esnasındaki faaliyetleri ve resmi görevlerini yerine getirirken üstlendikleri faaliyetlerin hangi kapsamda ele alınması gerektiği de taslak metin içerisinde yer almaktadır. Bir devletin bir başka devletin toprak bütünlüğü ve iç işlerine karışmaması hususlarına da değinilmiştir.

28 Ağustos 2000 tarihinde sunulan taslak metinden sonra özel amaçlı komite metin üzerinde çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu manada ilk rapor komitenin beşinci oturumu olan 2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkmıştır.¹³ Devletlerin taslak metin üzerinde en fazla görüş beyan ettiği ve değişiklik taleplerinde bulunduğu oturum da yine beşinci oturum olmuştur. Söz konusu oturumda yaklaşık 38 ülke yazılı teklifte bulunarak maddelerde revizyon, ekleme yahut tanımlama taleplerinde bulunmuştur. Bu taleplerin çoğu küçük terim eklemeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu manada ağırlıklı olan 1, 2, 3, 6, 7, 8, 11, 14. maddeler üzerindeki revize talepleridir. Aynı şekilde en fazla suç tanımının yapıldığı 2. madde üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca maddelerin dışında en büyük eleştiri konusu terörizm tanımı ve terör suçu tanımlarının olmaması yönündedir. Bazı heyetler terörizm tanımının yanında devlet destekli terörizm ve devlet terörü eylemlerinin de sözleşmeye dâhil edilmesi gerekliliğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu konuda bir kongre toplanması ve toplanacak olan kongrenin gerçekten “kapsamlı” ve bir şemsiye vazifesini görmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bir sonraki oturum olan altıncı oturum ise 2002 yılı Ocak-Şubat döneminde gerçekleşmiştir. Bu oturum beşinci oturum kadar hareketli geçmemiş olsa da bundan sonra temel tartışma alanını belirleyecek olan talepler bu oturumda dile

13 Raporun orijinal hali için bkz: Erişim adresi. <https://legal.un.org/committees/terrorism/reports.shtml>- A/56/37: (02.01.2021).

getirilmiştir. Bunun yanı sıra terörizm tanımı, devlet terörü ve devlet destekli terörizm tanımlamaları beşinci oturumdaki hali ile tartışılmaya devam etmiştir. Bu toplantıda en temel husus, İslam Konferansı Örgütü tarafından sunulmuş olan 18. maddeye ithafen 2. ve 3. fıkralardaki kısmi değişiklik önerisidir.¹⁴

Koordinatör tarafından dağıtılan taslak metinde yer alan 18. madde;

2. paragraf: “Silahlı kuvvetlerin silahlı çatışma sırasındaki faaliyetleri, bu şartlarda uluslararası insancıl hukuk kapsamında anlaşıldığı/değerlendirildiği için, bu sözleşmeye tabi değildir.”

3. paragraf: “Bir devletin askeri güçlerinin resmi görevlerini yerine getirirken üstlendiği faaliyetler diğer uluslararası hukuk kurallarına tabi olduğu için, bu sözleşmeye tabi değildir.”

İKÖ tarafından önerilen 18. madde;¹⁵

2. paragraf: “Silahlı kuvvetlerin silahlı çatışma sırasındaki faaliyetleri, yabancı işgal durumları da dahil olmak üzere uluslararası insancıl hukuk kapsamında anlaşıldığı/değerlendirildiği için, bu sözleşmeye tabi değildir.”

3. paragraf: “Bir devletin askeri güçlerinin resmi görevlerini yerine getirirken üstlendiği faaliyetler uluslararası hukuka uygun olduğu için, bu sözleşmeye tabi değildir.”

İKÖ tarafından sunulan öneri sonrasındaki değerlendirmelerde ortak bir anlayış ortaya çıkmamış her iki görüş üzerinde de destek ve eleştiriler olmuştur.

2003 yılı Mart-Nisan aylarında gerçekleştirilen yedinci oturumda ise daha önceki oturumlara benzer şekilde terörizm tanımının ele alınma

¹⁴ İslam Konferansı Örgütü’nün 2011 yılında isim değişmiş olup, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) adını almıştır. Ancak özel amaçlı raporlarında İKÖ olarak yer aldığı için çalışmada bu haliyle kullanılmıştır.

¹⁵ Erişim adresi: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/248/17/PDF/N0224817.pdf?OpenElement> (02.01.2021).

zorunluluğu ve yine terörizmin temel nedenlerinin ortaya konma zorunluluğundan bahsedilmiştir. Bu nedenle özel amaçlı komiteye bir an evvel terörizm kavramını, terörizmin tüm formlarını ve tezahürlerini ele almak zorunda olduğu belirtilmiştir. Özellikle 18. madde üzerindeki tartışmalar ise devam etmiştir. Söz konusu oturumlarda daha ağırlıklı olarak nükleer terörizmin engellenmesi ile ilgili anlaşma ön planda tutulmuştur. 2004 yılı Haziran-Temmuz aylarında gerçekleştirilen sekizinci oturumda öncekilere benzer şekliyle nükleer terörizmin engellenmesi ile ilgili anlaşmaya öncelik verilmiştir. Buna rağmen terörizm tanımı vs. gibi tartışmaların yanı sıra terörizm eylemlerinin faillerinden ziyade eylemlerine ve sonuçlarına atıfla bir tanım oluşturulması gerekliliği dile getirilmiştir. Taslak metin üzerindeki 18. maddeye ilişkin tartışmalar devam etmiştir.

2005 yılında gerçekleştirilen dokuzuncu oturumda ise sözleşme konusunda ilerleme olmaması konusunda endişeler dile getirilmiştir. Temel meseleler üzerindeki tartışmalar devam etmiştir. Komite ayrıca sözleşmede insani hukuka çok fazla değinmenin komitenin görev ve uzmanlığını aştığını beyan etmiştir. Onuncu oturum ise 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda daha önce tartışılan konular tartışılmaya devam ederken 2005 Dünya Zirvesi Sunucu'nun olumlu bir gelişme olarak sözleşmeyi de etkileyebileceği düşüncesi dile getirilmiştir.¹⁶ On birinci oturum 2007 yılında yapılmıştır. Özellikle rutin tartışmaların yanında terör ve insani hukuk ihlalleri arasındaki kritik ayrımın net olarak yapılması gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca özel amaçlı komite başkan ve yönetimi tarafından, üzerinde revize edilmiş ancak temelde aynı metin olan bir taslak metin sunulmuştur.¹⁷ 2008 yılında yapılan on ikinci oturumda ise terörizmin yasal bir tanımı için kapsamlı kongre ihtiyacı dile getirilmiştir. Diğer tartışılan konular ise daha önceki tartışmalar etrafında şekillenmiştir. On üçüncü oturumu 2009 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu oturumun en önemli gelişmesi ilk defa metnin ilerlemesindeki zorluklar değerlendirilerek "kapsamlı" sözcüğünün metnin başlığından çıkarılması ihtimalinin

16 Erişim adresi: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf. (29.12.2020).

17 2007 tarihinde revize edilen taslak metin için: Erişim adresi: [https://undocs.org/en/A/C.6/65/L.10\(01.01.2021\)](https://undocs.org/en/A/C.6/65/L.10(01.01.2021)).

değerlendirilmesi olmuştur. Bunun nedenini ise bazı endişeleri zayıflatmak ve uzlaşmada olumlu etki yaratmak olarak açıklamışlardır. 2010 yılında gerçekleşen on dördüncü oturumda ise genel tartışma konularının yanı sıra başlık ile ilgili önermeler de ele alınmıştır. Bu bağlamda başlığın “Uluslararası Terörizmin Önlenmesi ve Bastırılması için Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” olabileceği konusu dile getirilmiştir. 2011 yılında gerçekleşen on beşinci oturumda ise artık komitenin çalışma yöntemlerinin gözden geçirilmesi dile getirilmiştir. Daha önce bahsetmiş olduğumuz konular üzerinde tartışmalar devam etmiştir. Bu duruma bağlı olarak ilerleme olmamasının ciddi bir hayal kırıklığı yarattığı ifade edilmiştir. Özel amaçlı komitenin 2013 yılında yaptığı son oturum olan on altıncı oturumda ise 18. madde üzerinde durulmaya devam edilmiştir. Aynı zamanda oturumda üç teklif ortaya atılmıştır. Bunlar; a-) 2007 önerisine dayanarak sözleşmenin kabulü için faaliyette bulunmak, b-) müktesebatı korumak için konsolide bir metin oluşturularak müzakerelerin durumunu kaydetmek, c-) mevcut durumla uzlaşma için makul bir umut olmadığını kabul etmek.

3.2. Taslak Metin ile İlgili Gelişmeler

Özel amaçlı komite, kurulmasından itibaren on altı oturum gerçekleştirmiştir. En son raporunu ise 2013 yılında yayınlamış, 2012 yılında ise oturum yapmamıştır. Esasen son oturumda da ciddi manada sözleşme için kafa karışıklığı yaşandığı sunulan tercihlerden anlaşılmaktadır. Daha sonraki süreç içerisinde ise 6. Komite’nin yıllık raporlarında terörizm ile ilgili hususlara değinilmiş ancak somut bir öneri ve ilerleme kaydedilememiştir. Benzer şekilde terörizm konusunda kapsamlı bir kongre talebi hala dile getiriliyor olsa da henüz gerçekleşmemiştir. Özel amaçlı komitenin ilk oturumlarına ciddi bir katılım ve öneri faaliyetleri ile başlarken sonrasında bu konuda ciddi irtifa kaybına uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca taslağın ortaya çıkması ile beraber özellikle Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından ortak gönderilen bir mektup ile taslağın birçok noktada insan hakları ihlallerini içerdiği belirtilmiş ve oluşturulacak sözleşmenin mevcut insan hakları belgeleri ile çelişmemesi gerektiği, insan hakkı ihlalleri şeklinde yorumlanabilecek bir durumun

sözleşmenin içerisinde bulunmaması hususları dile getirilmiştir.¹⁸ Bu durumda taslak, henüz ilk adımda ciddi bir tepki ile de karşılaşmıştır.

Taslak sözleşmenin en baştan sorunlarla karşı karşıya kalması akademik açıdan da konunun eksik kalmasına neden olmuştur. Konu üzerinde yazılan sınırlı akademik çalışmalarda ise genelde derinlikli analizlerden yoksun ve çerçeve değerlendirmeler ile yetinilmiştir. Esasen bu durum çok da şaşırılmaması gereken bir durumdur. Çünkü ortada genel hatlarıyla anlaşılmış bir taslak metnin dahi olmaması akademik çalışmaların derinlikli olmasını etkilemekte ve daha çok yüzeysel çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2000'li yılların başından günümüze kadar geçen zaman zarfında küresel ve bölgesel manada birçok terör eylemlerinin olmasına rağmen belki en acil ihtiyaçların başında gelen küresel terörizm mücadelesi daha çok olay bazlı ele alınmaktadır. Bu manada ilk bölümlerde bahsetmiş olduğumuz devletlerin çıkar temelli yaklaşımlarının da komitenin faaliyetlerini ilerletememesinde etkili olduğu söylenebilir. 6. komiteye ait son raporlar incelendiğinde ise söz konusu kapsamlı sözleşme üzerinde ciddi bir irade olduğu söylenemez. Her zaman dile getirilmesine rağmen uzunca bir süre böyle bir sözleşmenin oluşabilme ihtimali gözükmemektedir.

18 Kaya, İ. (2005). *Terörle mücadele ve uluslararası hukuk*. Ankara: USAK Yayını.

SONUÇ

Günümüzde terörizm küresel bir sorun olmaya devam ederken etkinlik derecesi ise artarak devam etmektedir. Küresel sistem içerisinde kriz alanlarına müdahil olup çözmesi beklenen BM, kendi adaletsiz yapısının yol açtığı sonuçlar nedeniyle birçok konuda olduğu gibi terörizm konusunda da zaaf göstermektedir. Bu ifadeyi kullanmamızda temel gerekçe, BM'nin terörizm konusunda olay bazlı ve çifte standart göstermesidir. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından terörizm ile mücadelede aktif tutum sergileyen BM yürütme organı Güvenlik Konseyi, başkaca terör olaylarında aynı hassasiyeti göstermemiştir. Yukarıda incelemeye çalıştığımız taslak sözleşmenin nihayete erdirilememesinin tek nedeni elbette bu durum değildir. Ancak belirtmiş olduğumuz husus bu konuda önemli bir yer oluşturmaktadır.

Bir diğer husus ise terörizm konusunda bazı tanımlamaların ortaya çıkmamış olmasıyla ilgilidir. Özel amaçlı komitenin on altı oturumunda da dile getirilen husus; terörizm, devlet terörü ve devlet destekli terörizm gibi hususlar arasındaki tanımlamaların net bir şekilde belirtilememesi olmuştur. Gerçekten bu durum taslak sözleşmenin yasal bir zemine oturmasındaki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletlerin, terörizm konusunda takındığı çıkarıcı tavır ise bir başka sorun alanı olarak görülmektedir. Ülkelerin bu konudaki iktidarlarını zafiyete uğratma kaygısı, belirli bir tanım ile kendi kendilerini bağlama korkusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ortak bir tanım etrafında buluşmanın engellerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu değerlendirmeler ve komite raporları bizlere gösteriyor ki bu taslak sözleşmenin yasal bir hal alması yakın gelecekte mümkün görülmemekle beraber uzak gelecek için de olumlu bir beklentiye zemin hazırlamamaktadır. Son komitede sunulan üç seçenekten biri olan sözleşmenin gelecek için bir umut vadetmediği hususu ise malumun ilamı olarak karşımızda durmaktadır. Nihayetinde komite de 2013 yılından bu yana rapor yayınlamayı bırakmıştır. Bu durumda yapılması gereken zaten belirli bir yıpranma sürecinden geçmiş olan bahse konu taslak sözleşmenin yerine yeni bir komite ve anlayış ile en baştan daha kurumsal bir çalışma yürütülerek yeni bir metin üzerinden başlamaktır.

KAYNAKÇA

17 Aralık 1996 tarih ve 51/210 sayılı Genel Kurul kararı ile kurulan özel amaçlı Komite, Raporlar: Erişim adresi: <https://legal.un.org/committees/terrorism/> (27.12.2020). 319-335.

Birleşmiş Milletler Genel Kurul 6. Komite Raporları: Erişim adresi: <https://www.un.org/en/ga/sixth/64/Terrorism.shtml>.

De Vido, S. (2017). The future of the draft UN Convention on international terrorism. *Journal of Criminological Research*, 3, 233-247.

Kaşıkcı, T. (2016). Küresel terörizm ve Birleşmiş Milletler sistemi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, 1-21.

Kaya, İ. (2005). *Terörle mücadele ve uluslararası hukuk*. Ankara: USAK Yayını.

Öktem, E. (2004). Uluslararası hukukta terörizm tanım sorunu ve milli bağımsızlık hareketleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 5, 133-147.

Şimşek, M. (2016). Terörizm: kavramsal bir çerçeve. *Akademik Bakış Dergisi*, 54,

TUİÇ AKADEMİ. Uluslararası Terörizm. Erişim adresi: <http://www.tuicakademi.org/uluslararasi-terorizm/> (17.01.2021).

“SAHTE HABER’İN” YÜKSELEN GÜCÜ DEMOKRASİYİ TEHDİDİ VE SAHTE HABER YASALARI

Ahmednoor Saleh

*İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans*

ÖZET

İlk olarak demokrasinin göstergeleri olarak kabul edilen Twitter, Facebook ve YouTube gibi sosyal medya platformları artık demokrasinin çöküşü ile ilişkilendirilmektedir. Bu giderek artan bir şekilde dijital mevzuat ve düzenlemeyi gerektiren, dünya çapında büyüyen bir teknoloji çatışmasının ortasında gerçekleşmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki hem olgunlaşmış hem de olgunlaşmamış demokrasiler, son yıllarda sosyal medyanın artan gücünün “sahte haberler” olarak adlandırılan şeyleri yaymak için kullanılması yoluyla hedefli bir saldırı ile karşı karşıya kalmıştır. Sadece demokrasiyi değil, birçok toplumun sosyal

denmesini de olumsuz etkileyen hedefe yönelik bir dezenformasyon yayılmaktadır.

Hükümetler harekete geçme sözü verdiğinde genellikle muhalefeti ve ifade özgürlüğünü yasaklamak istedikleri için eleştirilmiştir. Eylem ve eylemsizlik arasında böylesine ince bir çizgide, bilimsel çalışmalar “sahte haberlerin” kafa karıştırıcı etkilerini tanımlamaya ve bu olguyu çeşitli şekillerde açıklamaya çalışmıştır. Bu makale, bu konuları tartışan bir yolun izini sürmekte ve “sahte haberlerin” artan tehlikeleriyle birlikte tüm paydaşları içeren mevzuat ve düzenlemelerin gerçekten demokrasiye yönelik saldırıyı frenleyen ve demokratik kurumlara yeniden güven aşılayan bir yol sağlayıp sağlamayacağını ifade özgürlüğünü savunarak tartışmaktadır.

“Sahte haberler” ve yanlış ve yanıltıcı bilgilere uygulanan çeşitli tanımlar bulunmaktadır ancak bu çalışmanın amaçları doğrultusunda dezenformasyon terimi, genel olarak yanlış olan ve potansiyel olarak zarar verici etkileri olan içeriğe atıfta bulunmak için kullanılır.

Anahtar kelimeler: Sahte Haberler, Dezenformasyon, Sahte Haber Yasaları

ABSTRACT

Often at many times social media platforms such as Twitter, Facebook and YouTube have been hailed as the engine that was needed to ensure democracy succeeds across the globe. They were also often herald as the beacons of democracy yet today they face being credited with the decay of democracy. This is happening all within a growing global tech clash across the globe that is increasingly calling for digital legislation and regulation. Democracies around the world, both matured and fledging, have in recent years faced a targeted assault through the use of the growing power of social media to spread what has been termed as “fake news”. A targeted disinformation that is having negative effects not only on democracy but also the social balance of many societies too.

When governments have vowed to take action, they have often been criticized as wanting to outlaw dissent and freedom of speech. With such a thin line between action and inaction, years of scholarship have often attempted to define, describe and place the confounding effects of “fake news” in the larger schema of propaganda and deception and have attempted to explain this phenomena in various ways. This article traces a path discussing these issues and argues out whether with the rising dangers of “fake news” if legislation and regulation that involves all stakeholders can indeed provide a pathway that curbs the assault on democracy, and re-instills trust in democratic institutions while upholding freedom of speech.

There are varied definitions attributed to false and misleading information, but for the particular aims of this study the term disinformation whenever mentioned is used throughout to broadly refer to any content that is not only false but also has the potential to cause damaging impacts.

Keywords: Fake News, Disinformation, Fake News Laws

GİRİŞ

“Sahte haber” tehdidinin birçok ülke için demokratik kurumlara bakışı nasıl değiştirdiği açıkça gözlemlenmiştir. Sosyal medyanın artan gücünü kullanarak yanlış bilgilerin, yalanların ve gerçek dışılığın yayılmasıyla, demokrasiye yönelik saldırı muazzam boyutlara ulaşmıştır. Bugün dünyanın dört bir yanındaki pek çok kişi arasında, dezenformasyonun devasa, güçlü ve uğursuz bir güç haline geldiğine dair artan bir korku olduğuna şüphe yoktur. Sosyal medyanın artan gücü ile gelen potansiyel tehditler bir yana, bugün ana akım medya bile her zamankinden daha fazla partizanlaşmış ve demokrasinin özünü yok etmek için dezenformasyonu benimsemiştir. Bu yıkım sadece haber ortamında değil, özgür ve adil seçimler düzeyinde de gerçekleşmiştir. Makale, kamuoyunun bu tür kuruluşlarla nasıl etkileşime girdiğini ve hükümetlerin artan “sahte haber” tehdidini ne ölçüde ve hangi yollarla sorumlu bir şekilde engelleyebileceğini tartışmaktadır.

Dezenformasyon, oy verme planlarını ve davranışlarını etkilemek için insanların korkularına ve önyargılarına oynayan aşırı partizan görüşleri amansız bir şekilde hedef alarak hem olgunlaşmış hem de acemi demokrasilerde demokratik seçimler için büyüyen bir tehdit haline gelmektedir. Esasen dezenformasyon, siyasi kampanyaların yürütülme şeklini değiştirmek ve hatta çarpıtmak; sonuçta seçimlerin, seçilmiş yetkililerin ve hükümetlerin meşruiyetini sorgulatmaktadır. Araştırmalar, sosyal medyanın “sahte haber’in” bir etkinleştiricisi olduğunu giderek daha fazla doğrulamakta ve demokrasi üzerindeki potansiyel olumsuz etkisini yansıtmaya devam etmektedir.

1. Sosyal Medya ve Demokrasi

Sosyal medyanın ne anlama geldiği veya ne olduğu büyük bir çoğunluk tarafından bilinmektedir. Neyin sosyal medya olarak kabul edildiğini listeleyebiliriz ancak şu anda sahip olduklarımızı ve gelecekte olabilecekleri kapsayan sosyal medyanın gerçekte ne olduğuna dair bütünsel bir tanıma ulaşmak oldukça zordur. Sosyal medyanın özünü yakalamaya çalışan birçok tanım olmasına rağmen, sosyal medyanın gerçekte neyi oluşturduğuna dair kısa ve öz olan resmi, üzerinde uzlaşılmış bir tanım henüz yoktur. Kaplan ve Haenlein (2010) sosyal medyanın “Web 2.0’ın ideolojik ve teknolojik temelleri üzerine inşa edilen bir grup internet tabanlı uygulama” olduğunu ve bir platform olarak kullanıcıların basitçe içerik oluşturmasını ve değiş tokuş etmesini sağladığını savunmaktadır. Bazı akademisyenler ise sosyal medyanın özünün basit doğasına da odaklanmaktadırlar: çevrimiçi iletişim, işbirliği veya ağ oluşturmayı mümkün kılan bir yapı olarak sosyal medya.¹

Bu süreç boyunca, bir dizi web tabanlı yayın teknolojisi olarak sosyal medya, insanlara içeriğin tüketicisi olmaktan içeriğin yayınlayıcılarına dönüşme fırsatı verdi. Bu da dolaşımdaki içerik üretiminin yayınlanmasının cep telefonu gibi bir elektronik aletle interneti olan herkese açılması anlamına gelmektedir.² Bunların herkese ulaşması ve gerçek zamanlı olarak muazzam ölçeklenebilirlik elde etme kolaylığı sosyal medya teknolojilerinin dünyanın her yerindeki insanların çevrimiçi konuşma yoluyla değer üretmek veya yeniden üretmek için birbirleriyle bağlantı kurmasını nasıl sağladığını ortaya koyar. Günümüzde hükümet ve vatandaş ilişkisinin dönüştürülmesinde büyük rol oynayan bir ölçeklenebilirlik.³

1 Russo, A. & Watkins, J. & Kelly, L. & Chan, S. (2018). *Participatory communication with social media*.

2 Scott, P. R. & Jacka, J. M. (2011). *Auditing social media: a governance and risk guide*. John Wiley & Sons.

3 Sosyal medya ve diğer etkileşimli web uygulamaları daha ucuz, daha erişilebilir bir iletişim araçlarının yaratılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur; bu, bir şekilde, örneğin hükümet ve vatandaş arasında bilgiye erişim için eşit bir oyun alanı yaratmıştır. Hükümetler ve vatandaşlar arasında giderek artan birbirine bağlı sosyal medya hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vanhommeriga, I. & Karréb, P. M. (2014). Public accountability in the Internet age: changing roles for governments and citizens, 19(2), 206-217.

Gerçek zamanlı olarak ölçeklenebilirlik yeteneğiyle, dünya çapında milyonlarca insanın sosyal medya aracılığıyla bağlantı kurduğuna ve bunun da toplu eylem için harekete geçmeyi kolaylaştırdığına şüphe yoktur.⁴ İsteyen herkesin Twitter veya Facebook hesabı edinme kolaylığı, birçok sosyal medya kanalını ağ bağlantısı ile her zaman ve her yerde kullanılabilir hale getirmektedir. Bu yalnızca dünyanın her köşesinden insanların başkalarıyla nasıl iletişim kurduklarını büyük ölçüde etkilemekle kalmamakta olup aynı zamanda sosyal medya öncesi dönemde görülür olan zaman ve mekan kısıtlamasını da büyük ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle sosyal medyanın geleneksel iletişim yollarını nasıl dönüştürdüğü ortadadır çünkü artık dünyanın herhangi bir yerindeki insanlar artık sınırlı bir alanda başkalarıyla konuşmaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu durum insanlar arasındaki sosyal etkileşimin artmasını sağlarken aynı zamanda çeşitli olanaklar da sağlamıştır.

Sosyal medya sadece ağ kurmaktan ibaret değil bundan çok daha fazlasıdır. İnsanların kendilerini ifade etmelerini ve amaçları için birçok farklı şekilde konuşmalarını sağlamaya devam etmektedir. Sosyal medyanın internet vatandaşı için tartışmayı ve tanışmayı sağlayan önemli bir platform olarak nasıl ortaya çıktığını not etmek hayati önem taşır. Aynı zamanda duyulmamış ve bastırılmış sesleri yükseltmek için gerçekten yararlı bir araç olabileceğinden, aktivizm için bir platform haline gelmektedir. Bugün çeşitli sosyal medya uygulamalarında binlerce aktivist sayfası bulunmakta ve yetkilileri Twitter gibi uygulamalarda sürekli olarak etiketleyerek ve onları ön plana çıkararak harekete geçmeye zorlayarak sorunları çözmeleri için baskı oluşturabilmektedirler. Herhangi bir demokrasideki kilit süreçlerden biri olan kamuya hesap verme sorumluluğu değişmekte ve daha dinamik bir süreç haline gelmektedir.⁵ Dolayısıyla bugün bir anlamda iktidardaki siyasi liderler ve siyasi partiler daha büyük bir hesap verebilirlik baskısı ile karşı karşıya kalmış ve bunun sonucunda görece daha şeffaf ve erişilebilir hale gelmişlerdir.

4 Wolfsfeld, G. & Segev, E. & Sheaffer, T. (2013). Social media and the arab spring: politics comes first. *International Journal of Press/Politics*, 18(2), 115-37. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/1940161212471716>.

5 Vanhommerig, I. & Karré, P. M. (2014). Public accountability in the internet age: changing roles for governments and citizens. *International Review of Public Administration*, 19(2), 206-217. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/12294659.2014.928477>.

Sosyal medya kolay yayılması gibi sunduğu fırsatlarla da dünya çapında sivil toplum için hayatın bir gerçeği haline gelmiştir.⁶ Öyleyse, çevrimiçi katılımın birçok insan tarafından sivil çıkarları takip etmenin “meşru” bir yolu olarak algılanması ve teknolojik gelişmenin hızı göz önüne alındığında, bilgiye erişimin yalnızca sosyal medya üzerinden artacağını varsaymak gerçekçidir. Sosyal medyanın demokratik etkileşimin gelişmesinde nasıl önemli bir rol oynayabileceğini tartışan çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bilgili yurttaşların demokrasi açısından önemi hayati bir durum olduğundan, bu rolün ehemmiyeti daha da artmaktadır. İnternete bağlantının ve sosyal medyanın artan gücünün ekonomik olarak gelişmiş demokrasilerde her yerde bulunmasına ve dünyanın her yerinden insanların Castells’in (2000) “ağ toplumu” olarak adlandırdığı şeye katılmaya çalıştıkça başka yerlerde hızla büyümesine şaşılmalıdır.⁷

İnsanlar arasında bu tür bağlantılı ağların varlığı nedeniyle, sosyal medya bugün insanları harekete geçirmeyi ve protestoları organize etmeyi kolaylaştırmıştır çünkü bunlarla ilgili önemli bilgiler sadece bir parmak dokunuşuyla paylaşılabilir hale gelmiştir. Dolayısıyla kuşkusuz sosyal medya ağları dünyanın belirli bölgelerinde demokratikleşme sürecine de bir anlamda yardımcı olmuştur. Demokrasi üzerindeki bu yardım ve etki birçok akademik çevrede yoğun bir şekilde analiz edilse de sosyal medyanın siyasi mesajları yayma konusundaki artan kolaylığı ve gücünün hiç de bu kadar büyük olmadığı kabul edilmelidir.

Bununla birlikte, sosyal medyanın demokrasiyi teşvik etmedeki rolü, insanlara hızlı ve kolay hareket etme şansı veren yeni bir silah olarak kullanılıyor olması birçok kez müjdelenmiştir. Bu nedenle insanların görüşlerini açıklamak, kamu görevlilerini ve siyasi partileri sorumlu tutmak, haklı sebepler için harekete geçmek ve değişim için acıtasın yapmak için sosyal medyayı kullanma kolaylığından büyük ölçüde yararlandığı belirtilebilir.

6 Shirky, C. (2011). The political power of social media: technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.

7 Ağ toplumu, Manuel Castells’in 1996 tarihli “Ağ toplumunun yükselişi” kitabında ortaya koyduğu ifadedir. Ağ bağlantılı, dijital bilgi ve iletişim teknolojilerinin yayılmasının getirdiği siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değişikliklerin gelişimini içerir. Daha fazlası için bkz. *Toward a Sociology of the Network Society* (2000). *Contemporary Sociology*, 29(5), 693-699.

Demokratikleşmeye yardım eden sosyal medyanın en iyi örneği, Arap Baharı ya da Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki 2011 devrimleri olmuştur.⁸ Bu beklenmedik ve öngörülemeyen ayaklanmalar, sadece dış dünya için değil, bu ülkelerde de siyasi sürprizler olmuştur. Arap Baharı'nın arkasında pek çok faktör olmasına rağmen, sosyal medya, toplumun çeşitli kesimlerinin otokratik rejimlere karşı öfkelerinin ve itirazlarının ortaya konulmasında ve harekete geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu ülkelerdeki gençler, ilgili vatandaşlarını bilgilendirmek ve harekete geçirmek için sosyal medyayı kullandı.⁹ Bu, sosyal medya ve siyasetin harmanlanmasının birçok örneğinden sadece biridir. Bazıları bunu ve diğer vakaları sosyal medyanın vatandaşları güçlendirebileceği, demokrasiyi güçlendirebileceği ve kamuoyunun nabzını ölçmeye yardımcı olabileceği argümanını desteklemek için kullanır. Sosyal medya 21. yüzyıl toplumsal hareketleri için hayati bir araç haline gelmektedir. Buna göre, sosyal medyanın siyasi protesto için kullanımı olgunun doğasını ve büyüklüğünü anlamak için hem nitel hem de nicel yöntemler uygulayan çalışmalarla gelişen bir araştırma alanıdır. Bu alandaki çoğu araştırmacı, sosyal medyanın en azından bazı bağlamlarda toplumsal hareketler ve protestolar için önemli olabileceği konusunda hemfikiridir.¹⁰

Sosyalmedyanındemokrasiileilişkisinde,sonyıllardagözlemlendiği gibi, ters bir yön daha vardır. Demokratik dokuya ve vatandaşların demokratik kurumlara olan güvenine zarar verebilecek bir taraftır bu.¹¹ Sosyal medya özünde kötü değildir ve daha önce gizlenmiş zararları gün ışığına çıkardığı ve daha önce güçsüz olan toplulukların sesi olduğu zamanlarda olduğu gibi iyilik yapma gücüne sahiptir. Her yeni iletişim

8 Khondker, H. H. (2011). Role of the new media in the arab spring. *Globalizations*, 8(5), 675-679. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/14747731.2011.621287>.

9 Gençliğin ve sosyal medyanın Arap Baharı'nı nasıl şekillendirdiğini görmek için bkz. Alshoaibi, M. A. (2019). Social media and its impact on Arab youth identity. *Review of European Studies*, 11(1).

10 Bennett, W. L. & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: digital media and the personalization of contentious politics. *Information Communication and Society*, 15(5). Erişim adresi: 739–68. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>. & Shirky, C. (2011). The political power of social media: technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.

11 Bu tür etkileşimlerin demokrasiyi nasıl şekillendirdiği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Olaniran, Bolane, and Indi Williams. "Social Media Effects: Hijacking Democracy and Civility in Civic Engagement." *Platforms, Protests, and the Challenge of Networked Democracy* 77–94.

teknolojisi, bir dizi yapıcı ve yıkıcı etki getirir ve zamanla dengeyi iyileştirmenin yolları bulunur. Pek çok araştırmacı, yasa koyucu, hayır kurumu ve teknoloji endüstrisinden kişiler artık bu tür iyileştirmeleri araştırmak için birlikte çalışmaktadır.

Sosyal medyanın demokrasi üzerindeki olumlu etkisi göz ardı edilemez. Yine bugün sosyal medyanın, dezenformasyonun yayılmasını kolaylaştırması nedeniyle demokrasiyi giderek daha fazla geciktirdiği konusunda her zamankinden daha fazla bir tartışma vardır. Bu makale, sahte haberlerin demokrasiye yönelik tehlikelerinin izini sürmekte ve ülkelerin “sahte haber” yasaları için gerçek çağrılarını, birçok ülkenin elde ettiği demokratik kazanımları korumaya yönelik hayati adımlar olarak öne sürmektedir.

“Sahte haberlerin” yayılmasına karşı koruma sağlamak için hazırlanan yasalarla, muhalif sesleri susturma niyetinde olan yasalar arasında çok ince bir çizgi vardır. “Sahte haberler” toplumlardaki mevcut barış ve güvenlik dengesini bozabileceğinden, kurumlara olan demokratik güveni yıkabileceğinden ve hak ve özgürlükler üzerinde daha büyük sakıncaları teşvik edebileceğinden daha da büyük bir ilgiye ihtiyaç duyar. Popülist liderler, seçimleri kazanmak için dezenformasyon yayma yeteneği ve bunun yol açabileceği şiddet yoluyla iktidarı gasp ettiğinde dezenformasyon artık hafife alınamaz. Hükümetler, paydaşların yardımıyla dezenformasyona karşı önlem alabilirlerse, sosyal medyanın artan gücünün ve sahte haberlerin yayılma kolaylığının işaret ettiği tehlikeli yol, muhalif sesleri susturmadan dengelenebilir.

2. Yalan Haber ve Demokrasiye Saldırı

Donald Trump, “sahte haberler” ifadesini bir silah olarak kullanmış olabilir; ancak bu kavram genellikle sosyal medya siteleri arasında kolayca yayılan hayali hikayeleri ve haberleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bugün daha yaygın olabilir ancak yeni bir şey değildir. İnternetin ortaya çıkmasından önceki sahte haberlere bir örnek 1835’teki Büyük Ay sahtekarlığı olmuştur. New York Sun, Ay’da yaşam ve

medeniyetin keşfi hakkında makaleler yayınlamıştır.¹² “Yalan haber” veya “yanlış haber”lerin, siyasi veya maddi amaçlarla dezenformasyon ve kamuoyunu çarpıtma anlamına geldiği uzun zamandır bilinmektedir.¹³ Ancak günümüz internet çağında terimin tehlikeli bir varlık oluşturma ve tahribata yol açma yeteneği birçok bilim adamı tarafından tasdik edilmiştir.

Facebook, Twitter ve YouTube gibi sosyal medya sitelerindeki milyarlarca kullanıcı ve bilginin yayılma kolaylığı, eski modanın aksine, doğru ya da yanlış her türlü hikayenin küreselleşme ve politik bir tartışma olma kabiliyetine sahip olduğu anlamına elmektedir. Bu nedenle, sosyal medyanın ortaya çıkışının dünya çapında hikayelerin paylaşımını önemli ölçüde değiştirdiği konusunda çok az şüphe bulunmaktadır. Bu açıdan, dezenformasyon ve bunun demokrasiye devletlerin barış ve güvenliğine ve ardından birçok toplumda sosyal dengeyi bozan tehditlerine ilişkin temel endişeleri anlama ihtiyacı artmaktadır.¹⁴

Martel, Pennycook ve Rand (2020) tarafından, Twitter gibi sosyal medya sitelerinde dezenformasyonun, diğer tüm yanlış hikaye türlerinden daha kısa sürede daha fazla kişiye nasıl yayıldığını analiz etmiştir. Sosyal medyanın dezenformasyon haberlerini anında yayma gücü, demokrasi için yeni zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Dezenformasyonun yayılmasının neden olduğu şey hem potansiyel hem de gerçek tehditlere meydan okumaktadır. Daha sonra birçok kişinin korktuğu soruyu sormaya neden olur: Hükümetler bu tür tehditlere karşı korunmak için “sahte haber yasaları” uygulamalı mı? Korkunç; çünkü dezenformasyona karşı çıkarılan yasalar “sahte haber” olan ve olmayanlar ayrıştırılırken demokratik muhalefetin seslerini

12 Au, C. H. & Kevin K. W. H. & Dickson K.W. C. (2021). The role of online misinformation and fake news in ideological polarization: barriers, catalysts, and implications. *Information Systems Frontiers*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1007/s10796-021-10133-9>.

13 Mason, L. E. & Krutka, D. & Stoddard, J. (2018). Media literacy, democracy, and the challenge of Fake News. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 1-10. Erişim adresi: <https://doi.org/10.23860/jmle-2018-10-2-1>.

14 Bontcheva, K. & Posetti, J. (2020). Balancing Act: Countering Digital Disinformation While Respecting Freedom of Expression (ITU/UNESCO Report Sept 2020). Erişim adresi: <https://en.unesco.org/publications/balanceact>.

susturabileceği, ifade özgürlüğüne karşı yasalar haline dönüşebileceği ince bir çizgiyle ayrılır.¹⁵

Özellikle yeni demokrasilerde, seçim dönemlerinde olduğu gibi sıkıntılı dönemlerde gözlemlendiği şekilde insanlar, anlatılan hikayelerin halkın deneyimleriyle örtüşmediği durumlarda, özellikle fizyolojik noktada, belirli bakış açılarıyla mücadele etme eğiliminde olmuştur. Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi olgun demokrasilerdeki dezenformasyonun Kenya gibi acemi demokrasilere etkisi, ideolojik bakış açıları nüfus içindeki belirli bir grup insanın deneyimleriyle uyuşmadığında seçimlerin bütünlüğünün nasıl zarar gördüğünü göstermiştir.¹⁶ Dezenformasyonun siyasi kazanç için bir taktik olarak kullanılmasını sağlayan filtre balonları oluşturan aşırı partizan görüşlerin amansız hedeflenmesi ile birçok demokraside demokratik seçimlere yönelik bu büyüyen bir tehdittir.¹⁷

Oy verme planlarını ve davranışlarını etkilemek için insanların korkularına ve önyargılarına oynayan sahte haberlerin bu tür etkileri, platformlarında milyarlarca kullanıcı ile bu sosyal ağ sitelerinin nasıl daha fazla insanı birbirine bağladığını fark ettiğinizde büyümektedir. Bugün herhangi bir hükümet tarafından yönetilmediği ve bu sitelerdeki milyarlarca kullanıcının bunları yalnızca ağ kurmak ve haber okumak için kullanmadığı bilinmektedir. Bu kullanıcıların çoğu, siyasi çıkarları ve oy kullanma yetkisi olan vatandaşlardır. Günümüzde dezenformasyon tehdidini önemli ölçüde tehlikeli kılan şey; internet bağlantısı ve elektronik aygıtı olan herkesin kendi hikayesini anlatabilmesi, olayların kendi versiyonunu tasvir edebilmesi ve ardından onlarla aynı fikirde olan veya olmayan izleyicilerle bağlantı kurabilmesidir.

15 Sahte bir haber yasası ile özgürlükler ve insan haklarının nasıl etkileşime girdiğini görmek için bkz: Pattamon Anansaringkarn & Ric Neo (2021) How can state regulations over the online sphere continue to respect the freedom of expression? A case study of contemporary ‘fake news’ regulations in Thailand, *Information & Communications Technology Law*, 30:3, 283-303.

16 Maweu, J. M. (2019). Fake elections? cyber propaganda, disinformation and the 2017 general elections in Kenya. *African Journalism Studies*, 40(4), 62-76. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/23743670.2020.1719858>.

17 Lee, T. (2019). The Global Rise of ‘Fake News’ and the Threat to Democratic Elections in the USA. *Public Administration and Policy*, 22(1), 15-24. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/pap-04-2019-0008>.

Bu muazzam yetenek, bireylere tartışma yaratma ve hatta hikayeleriyle fikir birliğini geliştirme fırsatı verir. Bu hikaye sahte veya yanlış olduğunda, bu tartışmanın sonuçlarının özellikle zarar verici ve tehdit edici olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin Temmuz 2019'da Bangladeş'in Dakka kentinde sosyal medyada yayılan çocuk kaçırma hakkındaki yanlış söylentilerin ardından sekiz kişi kanunsuz çeteler tarafından öldürülmüştür. Mağdurlar, çocukların başlarının kesildiği ve ülkenin Padma Köprüsü inşaat projesine kurban edildiğine dair uydurma haberlerin ardından hedef alınmıştır.¹⁸

Kişiyeye uygun görülen herhangi bir olay versiyonunu yaratma yeteneği, yerini büyük bir dezenformasyon ve propaganda çıktısına bıraktı; çünkü çoğunlukla "sahte haberler" nüfusun içine derinden gömülü olan toplumsal mitleri ve klişeleri sık sık güçlendirmektedir. Ayrıca mesajları sadece propaganda olarak tanımak genellikle zor bir durumdur. Uzun süredir sağlıklı bir kamusal alana yardımcı olan önemli ilkeler, dezenformasyondan dolayı baskı altına alınmış bulunmaktadır. Teknoloji platformlarının karmaşık manipülasyonuna dair kanıtlar arttı. Bilim adamları tarafından yaygın olarak dijital teknolojileri siyasi kutuplaşmaya bağlayan bir açıklama olarak öne sürülen popüler bir argüman, aşırılıkçı fikirlerin güçlendirildiği yankı odalarının ortaya çıkmasını teşvik etme yetenekleri ile ilgilidir.¹⁹

Vatandaş verilerini kullanmanın yeni yolları ve seçimlerle ilgili uygulamalar ile bunların temelini oluşturan mevcut düzenlemeler arasındaki genişleyen boşluklar ortaya çıkmaktadır. Yabancıların müdahalesiyle ilgili sorular oldukça fazladır.²⁰ Birçok eyalette klasik dezenformasyon taktikleri ortaya çıkıyor ve milyonlarca insanın ekonomik güvensizliği siyasete karşı artan bir hoşnutsuzluğu, demokratik kurumlara olan güven eksikliğini körüklüyor, bugün birçok toplumda barış ve güvenliği tehdit ediyor ve sosyal uyumu bozuyor.

18 Neo, R. (2021). When would a state crack down on fake news? explaining variation in the governance of Fake News in Asia-Pacific. *Political Studies Review*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/14789299211013984>.

19 Umiyati. (2021). Social media and democracy: the state of the field and the prospects for reform. *Title* 4(1), 6.

20 Peters, M. A. (2018). The information wars, Fake News and the end of globalisation. *Educational Philosophy and Theory*, 50(13), 1161-1164. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/00131857.2017.1417200>.

²¹ Bu tehdit, geleneksel ana akım medya tarafından sahte haberlerin yayılmasıyla daha da körüklenmektedir. Akademisyenler, okuyucuların tıklamalarının daha önemli ve trend olmaya değer hale geldiği bir sosyal medya dünyasında, günümüzün ana akım haber kuruluşlarının kaçının daha az güvenilir ve itibarlı kaynaklardan doğrulanmamış hikayeleri tekrar etme, yayma ve yayınlama uygulamasına başvurduğunu tartışıyorlar.²² Bu kadar kolay bir yayılma ile bugün sosyal medyanın nasıl kutuplaşmaya neden olabileceği gözlemlenmiştir. Sosyal medya platformlarının bölücülüğü giderek daha da yoğunlaşmaktadır ve böylece birçok ülkede yaygın olan yıpratıcı sonuçlara katkıda bulunma yeteneği açıkça gözlemlenebilmektedir.

Sosyal medya, kullanıcıların farklı bakış açılarına maruz kalmasını sınırlayan ve daha aşırı ideolojik konumların benimsenmesini teşvik eden yalnızca belirli gruplardan, konulardan veya hashtaglerden bilgi aldıkları veya etkileşimde bulundukları yankı odalarının oluşturulmasına olanak sağlamıştır.²³ Bunlar görüşlerin güçlendiği ve yerleştiği ve zamanla daha aşırı hale geldiği partizanlığı ve kimlik kutuplaşmasını körüklemiştir. Bu halk arasındaki siyasi kutuplaşmayı ve aşırı partizanlığı son derece tehlikeli seviyelere çıkarmıştır. Siyasi kutuplaşma, seçmenlere kendilerinin desteklekedikleri çeşitli politika seçenekleri sunduğu için tek başına kötü olmasa da araştırmacıların duygusal kutuplaşma olarak gözlemledikleri şeyin demokrasiye zarar verdiği ve toplumların sosyal yapılarını altüst ettiği tespit edilmiştir. Duygusal kutuplaşma, siyasi muhaliflerin düşmanlarını tiksindirici ve telafi edilemez olarak gördükleri noktayı içerir. (Barrett, Hendrix ve Sims 2021). Örneğin, (Maweu 2019) 2017 Kenya Genel seçimleri sırasında paylaşılan dezenformasyonun, toksik kutuplaşmış bir toplum yaratarak seçim döneminde gerginliği, istikrarsızlığı ve şiddeti artırmayı

21 Bunun etkilerini görmek için e-kağıda bakınız. Lejla Turcilo and Mladen Obrenovic: A Publication of Heinrich Böll Foundation, August 2020. Misinformation, Disinformation, Malinformation: Causes, Trends, and Their Influence on Democracy.

22 Mason, L. E. & Krutka, D. & Stoddard, J. (2018). Media literacy, democracy, and the challenge of Fake News. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 1-10. Erişim adresi: <https://doi.org/10.23860/jmle-2018-10-2-1>.

23 Wang, L. & Gunasti, K. & Shankar, R. & Pancras, J. & Gopal, R. (2020). Impact of gamification on perceptions of word-of-mouth contributors and actions of word-of-mouth consumers. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 44(4), 1987-2011. Erişim adresi: <https://doi.org/10.25300/MISQ/2020/16371>.

önerdiğini belirtir. ABD’de araştırmalar, kutuplaşmanın ve partizan nefretinin etkilerini ve bunun sonucunda ortaya çıkan sonuçların dezenformasyonun artmasına, kurumlara olan güvenin azalmasına ve 2020 ABD seçimlerinden sonra tanık olunan ayaklanma gibi şiddete yol açtığını göstermiştir. Türkiye’de yapılan araştırma ülkedeki siyasi kutuplaşmanın boyutunu göstermiştir.²⁴ Sahte haberlerin artan yayılımı ve bu tür haberlerin düzenleme eksikliği ile birleştiğinde gözlemlenen yüksek kutuplaşma oranları, önümüzdeki tehlikeli zamanları yansıtmaktadır.

Sahte haberlerin demokrasi üzerindeki bu tür etkileri birçok ülkede gözlemlenirken ve demokratik kurumlara duyulan güvenin azalmasıyla bu kadar düşük oranların karşıt görüşler etrafında yan yana yaşaması ancak tehlikeli zamanları işaret edebilir.²⁵ Örneğin Hindistan; kasırgalar, halk sağlığı ve çocuk istismarı ile ilgili sahte haberlerle boğuşmaktadır. Dini veya kast meseleleriyle iç içe geçtiğinde, kombinasyon patlayıcı olabilir ve şiddete yol açabilmektedir. Dijital medya aracılığıyla çocuk kaçırmalarla ilgili yanlış söylentiler yayıldığında insanlar öldürülmüştür.

Bu dezenformasyon tehditleriyle ve bireysel sorumluluk veya hükümet reformları olmadan, bunların yayılmasının sonuçları yalnızca demokrasi ve kurumsal güven için değil, aynı zamanda sosyal uyumu nasıl büyük ölçüde bozabileceği ve şiddete neden olabileceği konusunda da korkunç olabilir. Dezenformasyon genellikle yalnızca yanlış haberlerin yayılmasını sağlamayı değil, aynı zamanda yayılma niyetlerinin genellikle önyargılı ve partizan olduğu ve vatandaşların siyasi görüşlerini, yargılarını ve davranışlarını değiştirerek belirli bir gündemi zorlamayı hedeflediği için de amaçlanmaktadır. Bu makale, demokrasileri ve sosyal istikrarı tehdit eden propagandacı ve manipülatif bir güç olarak, onunla mücadele etmek ve toplum üzerindeki tehlikelerini dizginlemek için daha güçlü düzenleme ve mevzuatla karşı karşıya kalma zamanının geldiğini ileri sürmektedir.

24 Turkuaz Lab. (2020). Dimensions of Polarization in Turkey 2020: Key Findings. April 2017. Erişim adresi: https://www.turkuazlab.org/wp-content/uploads/2020/12/Survey_Key_Findings.pdf.

25 Colomina, C. & Margalef, H. S. & Youngs, R. (2021). The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653635/EXPO_STU\(2021\)653635_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653635/EXPO_STU(2021)653635_EN.pdf).

Facebook ve Google gibi sosyal medya sitelerinin, uydurma sitelerin reklam platformları aracılığıyla para kazanmasını engellemek için yaptıkları eylemlerin pek bir sonuç vermediğini fark ettiğinizde, daha güçlü bütünsel mevzuat ve düzenlemeler hayati önem taşımaktadır. ‘Sahte haber’ yaratıcıları, yılın başlarında gelirlerinde kısa vadeli kayıplar yaşarken, kendileriyle ortak olmak isteyen diğer reklam ağlarını kullanarak karlarını önceki seviyelere döndürdüklerini açıklamışlardır.²⁶

3. Sahte Haber Yasaları

Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, dezenformasyonun artan etkisi ve kamusal alanın kolayca manipüle edilebileceği konusunda giderek daha fazla endişe duymaktadır. Bunların çoğu, sosyal medyada artan sahte haberlerin yayılmasına nasıl karşı koyabilecekleri konusunda şimdiden araştırmalar yürütülmektedir. Bu girişimler aracılığıyla pek çok kişi, yalan haberlerin yayılmasını önlemeye ve yalan söylemeye yönelik mevzuat ve düzenlemelerin oluşturulmasını önermektedir.

Bazı ülkeler sosyal medyadaki yaygın dezenformasyonun ve yalan haberlerin etkileriyle mücadele etmek için düzenleme ve mevzuat üzerinde düşünürken, pek çoğu zaten yanlış bilgilendirme ile mücadele etmekte. Fransa, bu olguyla mücadelede harekete geçen ilk Avrupa ülkelerinden biridir. Fransız Parlamentosu, seçim dönemlerinde sahte bilgilerin yayınlanması ve manipüle edilmesine karşı tartışmalı iki yasa tasarısını Milletvekilleri Meclisi’nin oylamasıyla kabul edilmiştir.²⁷

Dezenformasyonun etkisiyle mücadele etme sürecinde, Alman parlamentosu kısa süre önce, sahte haberler ve nefret söylemi gibi belirli içerikleri 24 saat içinde kaldıramayan iki milyondan fazla kullanıcısı olan sosyal medya şirketlerine para cezası veren bir yasayı (Ağ Yaptırımı Yasası) kabul etmiştir.²⁸ Dezenformasyona karşı düzenleme

26 Bontcheva, K. & Posetti, J. (2020). Balancing Act: Countering Digital Disinformation While Respecting Freedom of Expression (ITU/UNESCO Report Sept 2020). Erişim adresi: <https://en.unesco.org/publications/balanceact>.

27 Rusu, M. L. & Herman, R. E. (2019). Legislative measures adopted at the international level against Fake News. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 25(2), 324-30. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2478/kbo-2019-0101>.

28 Claussen, V. (2018). Fighting hate speech and fake news. the network enforcement act (netzdg) in Germany in the context of european legislation. *Rivista Di Diritto Dei Media*, 110-

ihtiyacı İtalya'nın antitröst başkanı Giovanni Pitruzzella tarafından da tekrarlanmıştır. Avrupa Birliği tarafından yanlış bilgilerle mücadeleye yardımcı olabilecek ajanslar kurulması çağrısında bulundu. Avrupa Konseyi ayrıca, gönüllü tedbirlerin yeterli olmaması durumunda, yalan haberlere ilişkin zorunlu kurallar getireceğine dair sık sık uyarılarda bulunmuştur. Bu tehdit, özellikle Google, Twitter, Facebook ve Mozilla tarafından Avrupa yönetimine sunulan raporda gözlemlendiği gibi, yanlış hesapların ortadan kaldırılması ve yanlış bilgileri destekleyen web sitelerinin görünürlüğünün sınırlandırılmasıyla ilgili olarak bir miktar ilerleme kaydetmiştir.²⁹ Hükümetlerin sahte haberlerle düzenleme ve mevzuatla mücadele etme ivmesinin, ifade özgürlüğü savunucularından gelen eleştirilere rağmen gerçek eylemleri içerdiği gözlemleniyor. O zaman buradaki tartışma, ifade özgürlüğünün bir devletin temel değerlerinin etkilendiği yere kadar gidip gitmediği olur.

Bu makale, sahte haberlerin güvenli hale getirilmesinin ne kadar kolay gerçekleşebileceğini ve bu tür düzenleme ve mevzuat yoluyla muhalifleri susturmanın potansiyel tehdidini anlatmaktadır. Ancak, özellikle hükümet, sivil toplum ve sosyal medya şirketlerinin bütüncül bir yaklaşımı olduğunda demokrasi ve sosyal denge üzerinde tehdit olan dezenformasyon ile mücadeleye yönelik gerçek bir girişimin başlatılmaması ve uygulanamaması için hiçbir neden yoktur.³⁰

Bu çok ajanslılık dezenformasyonun güven, sosyal denge ve demokratik kurumlar üzerindeki etkisinin korkunç hissedildiği birçok ülkede gözlemlendiği gibi kriz potansiyelini önlemek için de önemlidir. Demokratik kurumları dezenformasyon gibi tehditlerden korumaya yönelik bu çabaların, ifade özgürlüğü gibi temel haklara saygı göstermesi elbette çok önemlidir. Bazı demokrasilerin 2020 seçimlerinden sonra ABD gibi olgun bir demokrasinin tanık olduğu şeye dayanamayacağına dair dezenformasyonun etkisiyle ilgili son zamanlarda artan korkuyu not etmek önemlidir.³¹

36. Erişim adresi: <http://www.medialaws.eu/wp-content/uploads/2019/05/6.-Claussen.pdf>.

29 Rusu, M. L. & Herman, R. E. (2019). Legislative measures adopted at the international level against Fake News. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 25(2), 324-30. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2478/kbo-2019-0101>.

30 BBC. (2016). "The Rise and Rise of Fake News." BBC Trending, 59-65. Erişim adresi: <http://www.bbc.com/news/blogs-trending-37846860>.

31 Fuchs, C. (2021). How did Donald Trump incite a coup attempt?. *TripleC*, 19(1), 246–51.

İfade özgürlüğünü teşvik etme ihtiyacı ile artan dezenformasyon gücüyle mücadele etme ihtiyacı arasında böylesine ince bir çizgi varken, konuşma özgürlüğü kazanımlarını tamamlayacak sahte haberlerin tamamen güvenli hale getirilmesine yol açacak düzenleme ve mevzuat için her zaman artan çağrılar olacaktır. Bu korku geçerli olmakla birlikte, dezenformasyon tehditleri her geçen gün artarken hükümetler de görecelikçi perspektifin tuzağına düşmemeli ve hiçbir şey yapmamalıdır. Böyle bir durumu önlemek için yaklaşımın hükümetleri, sivil toplumu ve dezenformasyonu engellemeye yardımcı olan belirli düzenlemelerin oluşturulmasını sağlayan sosyal medya sitelerini içeren çok kurumlu bir yaklaşıma doğru kayması gerekiyor. Etkili hafifletme ancak hükümetler, politika yapıcılar, dijital platformlar ve toplum temelli kuruluşlar arasında işbirliği ve işbirliğini içeren çok yönlü stratejilerle sağlanabilir.³²

Toplumsal gerçeklere uyum sağlama ihtiyacı göz önüne alındığında, sosyal medyayı kasıp kavuran dezenformasyon olgusuyla mücadele etmek için yasal ve stratejik düzenlemelerin yapılması zorunludur. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler sahte haberlerin yayılmasıyla mücadele etmek için bağlama dayalı politika ve tavsiye araçları gerektiren sosyo-teknik bir olgu olarak kabul etmiştir. Örneğin hükümetlerin seçimler sırasında veya corona aşısı güvensizliği gibi bir kriz sırasında dezenformasyonun yayılması için bu güçlü ortamın kötüye kullanılmasını önlemek adına önleyici tedbirler alarak stratejilerini mobil internet bağlantısına yansıtmaya ve yeniden yönlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmalar hükümetlerin ve politika yapıcılarının alt yapı teknolojilerinin etkisini, olası olumsuz etkilerini de göz önünde bulundurarak bütünsel bir şekilde değerlendirmesine nasıl ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir.³³

Hükümetlerin, vatandaşlara doğru bilgiyi sağlayabilecek ancak dezenformasyonun yayılmasını durdurabilecek etkili bir mobil internet politikası düzenlemesini tanınması ve geliştirmesi zorunludur. Ayrıca

Erişim adresi: <https://doi.org/10.31269/triplec.v19i1.1239>.

32 Carson, A. (2021). The fake news crisis, no. 12.

33 Shirish, A. & Srivastava, S. C. & Chandra, S. (2021). Impact of mobile connectivity and freedom on Fake News propensity during the COVID-19 pandemic: a cross-country empirical examination. *European Journal of Information Systems*, 30(3), 322-41. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0960085X.2021.1886614>.

internet güvenliğini, proaktif vatandaş iletişimini, vatandaş dijital ve medya okuryazarlığı eğitimini ve gerekli kurumsal güven oluşturma çabalarını birleştiren çok yönlü bir hükümet mevzuatı ve düzenlemesi, eşi benzeri görülmemiş seçim ve diğer kriz durumlarında sahte haberlerin daha fazla korku ve belirsizliği körüklemesini belki de engelleyebilir.³⁴

Sonuçta dezenformasyon, onu frenlemek için gerçek bir şansımız olacaksa, tüm paydaşları bir araya getirmeyi gerektiren bir sorundur. Ne de olsa, sorunu teknolojinin ellerine bırakamayız.³⁵ Ancak dezenformasyonun getirdiği kutuplaşma tehlikesi devletleri önlem almaya zorlamıştır. Bunun örneği İspanya’da Dezenformasyona Karşı Eylem Prosedürü’nün Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması şeklinde görülmektedir.³⁶ Birçok devletin dikkate aldığı bu geçerli tehdide ilişkin çok kurumlu yaklaşımla, ifade özgürlüğünü veya insan haklarını tehdit etmeden dezenformasyonun önüne geçilmesi yönünde büyük bir adım atılabilir.

34 Halk sağlığı ile ilgili bu dezenformasyon riskine bakın. Salman Bin Naeem, Rubina Bhatti, Aqsa Khan 2020. An exploration of how fake news is taking over social media and putting public health at risk. *Health Information & Libraries Journal*, 38, pp. 143–149.

35 Shirish, A. & Srivastava, S. C. & Chandra, S. (2021). Impact of mobile connectivity and freedom on Fake News propensity during the COVID-19 pandemic: a cross-country empirical examination. *European Journal of Information Systems*, 30(3), 322-41. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0960085X.2021.1886614>.

36 Marco-Franco, J. E. & Pita-Barros, P. & Vivas-Orts, D. & González-De-Julián, S. & Vivas-Consuelo, D. (2021). COVID-19, Fake News, and Vaccines: should regulation be implemented?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 1-11. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18020744>.

SONUÇ

Günümüzün sosyal medya ekosistemi, Hilary Charlesworth’un ‘demokrasinin temel dürtüsü’ olarak adlandırdığı şey, yani ‘gücün kullanımı için hesap verebilirlik ve keyfi kullanımının önlenmesine’ karşı büyük bir meydan okuma oluşturmaktadır.³⁷ Bunlardan kaçınmak için sosyal medyanın dezenformasyon yaymak ve tahribat yaratmak için aşırı gücüne hitap etmemiz zorunludur. Hükümetler, sosyal medyanın artan gücünün bu tür aşırılıklarını ele alan önlemler almak zorundadır. Çalışmada vurgulandığı gibi dezenformasyonun toplumların demokrasisi ve sosyal dengesi üzerinde ciddi sonuçlar doğurduğu gözlemlenmiştir. Sosyal medya şirketleri, platformlarında görünen büyük miktarda içeriği üretmekten sorumlu olmasa da genellikle sitelerindeki içeriğin nasıl görünür, yaygın ve izin verilebilir olduğuyla ilgili önemli kararlar almaktadırlar.

Dezenformasyonun bugün birçok ülkede demokrasiyi nasıl etkilediği sosyal medya şirketlerinin platformlarında izin verdiği dezenformasyon içeriğinin nasıl değerlendirildiği ve güçlendirildiği açıktır. Hükümet düzenlemesi ve mevzuatı nihayetinde görüldüğü gibi ne sebeple olursa olsun, kâr veya sorumluluk eksikliği nedeniyle dezenformasyonun bu tür etkilerini azaltabilir ancak sosyal medya şirketleri bu görevi reddetmiştir.

Bununla birlikte dezenformasyonu engellemeye yönelik yasama ve düzenleme çalışmaları, ifade özgürlüğü veya muhalefet hakkının kısıtlanmasına yol açabilecek geniş kapsamlı bir konu olduğundan

37 Sander, B. (2021). Democratic disruption in the age of social media: between marketized and structural conceptions of human rights law. *European Journal of International Law*, 32(1), 159-193. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1093/ejil/chab022>.

dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Makalede önerildiği gibi çok kurumlu bir yaklaşım benimsemek ve herkesi sürece dahil etmek için uzun bir yol kat edilebilir. Sahte haberler ve karmaşık dezenformasyon kampanyaları özellikle demokratik sistemlerde sorunludur ve dijital medyanın yararlarını baltalamadan bu sorunların nasıl ele alınacağı konusunda giderek artan bir tartışma bulunmaktadır. Açık, demokratik bir sistemi sürdürmek için hükümet, iş dünyası ve tüketicilerin bu sorunları çözmek için birlikte çalışması önemlidir.

Hükümetler ayrıca toplumlarında haber okuryazarlığını ve güçlü profesyonel gazeteciliği teşvik etmelidir. Aynı zamanda, sahte haberlerin korkunç sonuçlarının üstesinden gelmek için toplumun birlikte aynı yöne çekilmesini sağlamak adına haber endüstrisi, kamuoyunda güven inşa etmek ve dezenformasyonu meşrulaştırmadan düzeltmek için yüksek kaliteli gazetecilik sağlamalıdır. Ayrıca, sosyal medya şirketlerinin, dezenformasyondan kazanç sağlayanlar için mali teşvikleri azaltan, sahte haberleri tespit eden ve çevrimiçi hesap verebilirliği artıran araçlara yatırım yapma görevi vardır. Ayrıca haberler için sosyal medyaya giderek daha fazla bağımlı hale geline bir dünyada hükümetler eğitim kurumlarının insanları haber okuryazarlığı hakkında bilgilendirmeyi yüksek bir öncelik haline getirmelerini sağlamalıdır. Son olarak, dezenformasyon herkesi etkiler ve çeşitli haber kaynaklarını takip etmek ve okuduklarımıza ve izlediklerimize şüpheyle yaklaşmak herkesin sorumluluğundadır.

KAYNAKÇA

Au, C. H. & Kevin K. W. H. & Dickson K.W. C. (2021). The role of online misinformation and fake news in ideological polarization: barriers, catalysts, and implications. *Information Systems Frontiers*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1007/s10796-021-10133-9>.

BBC. (2016). “The Rise and Rise of Fake News.” BBC Trending, 59-65. Erişim adresi: <http://www.bbc.com/news/blogs-trending-37846860>.

Bennett, W. L. & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: digital media and the personalization of contentious politics. *Information Communication and Society*, 15(5). Erişim adresi: 739–68. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>.

Bontcheva, K. & Posetti, J. (2020). Balancing Act: Countering Digital Disinformation While Respecting Freedom of Expression (ITU/UNESCO Report Sept 2020). Erişim adresi: <https://en.unesco.org/publications/balanceact>.

Carson, A. (2021). The fake news crisis, no. 12.

Claussen, V. (2018). Fighting hate speech and fake news. the network enforcement act (netzdg) in Germany in the context of european legislation. *Rivista Di Diritto Dei Media*, 110-36. Erişim adresi: <http://www.medialaws.eu/wp-content/uploads/2019/05/6.-Claussen.pdf>.

Colomina, C. & Margalef, H. S. & Youngs, R. (2021). The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653635/EXPO_STU\(2021\)653635_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653635/EXPO_STU(2021)653635_EN.pdf).

Earl, J. & Kimport, K. (2013). Digitally enabled social change. *Digitally Enabled Social Change*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262015103.001.0001>.

Fuchs, C. (2021). How did Donald Trump incite a coup attempt?. *TripleC*, 19(1), 246–51. Erişim adresi: <https://doi.org/10.31269/triplec.v19i1.1239>.

Higdon, N. (2020). Fighting fake news. *The Anatomy of Fake News*, 125-43. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1503gc8.10>.

Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>.

Kent, M. L. & Kent, M. L. (2016). Professionals and scholars. *January*.

Khondker, H. H. (2011). Role of the new media in the arab spring. *Globalizations*, 8(5), 675-679. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/14747731.2011.621287>.

Lee, T. (2019). The Global Rise of 'Fake News' and the Threat to Democratic Elections in the USA. *Public Administration and Policy*, 22(1), 15-24. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/pap-04-2019-0008>.

Marco-Franco, J. E. & Pita-Barros, P. & Vivas-Orts, D. & González-De-Julián, S. & Vivas-Consuelo, D. (2021). COVID-19, Fake News, and Vaccines: should regulation be implemented?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 1-11. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18020744>.

Martel, C. & Pennycook, G. & Rand, D. G. (2020). Reliance on Emotion Promotes Belief in Fake News. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 5(1). Erişim adresi: <https://doi.org/10.1186/s41235-020-00252-3>.

Mason, L. E. & Krutka, D. & Stoddard, J. (2018). Media literacy, democracy, and the challenge of Fake News. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 1-10. Erişim adresi: <https://doi.org/10.23860/jmle-2018-10-2-1>.

Maweu, J. M. (2019). Fake elections? cyber propaganda, disinformation and the 2017 general elections in Kenya. *African Journalism Studies*, 40(4), 62-76. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/23743670.2020.1719858>.

Neo, R. (2021). When would a state crack down on fake news? explaining variation in the governance of Fake News in Asia-Pacific. *Political Studies Review*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/14789299211013984>.

Peters, M. A. (2018). The information wars, Fake News and the end of globalisation. *Educational Philosophy and Theory*, 50(13), 1161-1164. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/00131857.2017.1417200>.

Russo, A. & Watkins, J. & Kelly, L. & Chan, S. (2018). *Participatory communication with social media*. 21-31.

Rusu, M. L. & Herman, R. E. (2019). Legislative measures adopted at the international level against Fake News. *International Conference Knowledge-Based*

Organization, 25(2), 324-30. Erişim adresi: <https://doi.org/10.2478/kbo-2019-0101>.

Sander, B. (2021). Democratic disruption in the age of social media: between marketized and structural conceptions of human rights law. *European Journal of International Law*, 32(1), 159-193. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1093/ejil/chab022>.

Scott, P. R. & Jacka, J. M. (2011). *Auditing social media: a governance and risk guide*. John Wiley & Sons.

Shirish, A. & Srivastava, S. C. & Chandra, S. (2021). Impact of mobile connectivity and freedom on Fake News propensity during the COVID-19 pandemic: a cross-country empirical examination. *European Journal of Information Systems*, 30(3), 322-41. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0960085X.2021.1886614>.

Shirky, C. (2011). The political power of social media: technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.

Turkuaz Lab. (2020). Dimensions of Polarization in Turkey 2020: Key Findings. April 2017. Erişim adresi: https://www.turkuazlab.org/wp-content/uploads/2020/12/Survey_Key_Findings.pdf.

Umiyati. (2021). Social media and democracy: the state of the field and the prospects for reform. *Title* 4(1), 6.

Vanhommerig, I. & Karré, P. M. (2014). Public accountability in the internet age: changing roles for governments and citizens. *International Review of Public Administration*, 19(2), 206-217. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/12294659.2014.928477>.

Wang, L. & Gunasti, K. & Shankar, R. & Pancras, J. & Gopal, R. (2020). Impact of gamification on perceptions of word-of-mouth contributors and actions of word-of-mouth consumers. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 44(4), 1987-2011. Erişim adresi: <https://doi.org/10.25300/MISQ/2020/16371>.

Wolfsfeld, G. & Segev, E. & Sheaffer, T. (2013). Social media and the arab spring: politics comes first. *International Journal of Press/Politics*, 18(2), 115-37. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/1940161212471716>.

Bennett, W. L. & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: digital media and the personalization of contentious politics. *Information Communication and Society*, 15(5). Erişim adresi: 739-68. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>. & Shirky, C. (2011). The political power of social media: technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.

ÇARLIK DÖNEMİ RUS ORYANTALİSTLERİNE GÖRE KAZAKLARIN DİNİ KİMLİKLERİ¹

Bekzod Sydddykov

Erciyes Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

ÖZET

Bu araştırmada Kazak Türklerinin millet haline gelmesi, İslamlaşması ve bağlı oldukları devletler ve Çarlık Rusya'sı döneminde Kazak Türklerinin dini kimliği çeşitli açılardan incelenmiştir. Araştırmada Rus Oryantalistlerin Kazakların dini kimliği hakkındaki görüşleri

¹ Bu çalışma, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında 2019 yılında hazırlanan “Kazakların İslamlaşması ve Rus oryantalistlere göre Çarlık Rusya'sı döneminde dini kimlikleri” adlı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

derlenerek bu görüşlerin ilim dünyasına etkileri değerlendirilmiştir. Rus Oryantalistlerin, Şamanlığın halk arasında yaşaması ve Kazakların Rus istilasından sonra İslamlaşması gibi Kazak Müslümanlarının kimliğine dair görüşleri ele alınmıştır. Dünya çapındaki İngiliz, Fransız, Alman oryantalizm ekolleri vd. gibi Rus Oryantalizmi de kendine has özel bir yere sahiptir. XIX. ve XX. yüzyıllardan sonra Rusya tarafından ilhak edilen Kafkas ve Türkistan Müslümanlarıyla ilgili araştırmalarda Rus oryantalizminin büyük katkı sağladığı görülmektedir. Rus oryantalistlerinin bu halkları dünyaya kendi anlayışları üzerinden tanımlanmasında oynadıkları rol tarihi bir gerçektir. Araştırmamızın esas gayesi Kazak Müslümanlarını incelemeye oryantalizmin etkisine ışık tutmak ve bu incelemelerin günümüzde yaşamını devam ettiren teorilere bir altyapı olduğunu göstermektir.

Anahtar kelimeler: Kazaklar, Kazakistan, İslâm, Oryantalizm, Dinî Kimlik, Çarlık Rusya'sı

ABSTRACT

In this research, the transformation of the Kazakh Turks into the nation, their Islamization and the states they belong to, the religious identity of the Kazakh Turks during the period of Tsarist Russia were examined in various aspects. In this research, the religious identity of Kazakh Turks during the period of Tsarist Russia was examined from various perspectives. In the study, the views of Russian Orientalists on the identity of the Kazakhs were compiled and their effects on the scientific world were evaluated. In the first and second chapters, the spread of Islamic religion to the territory of Kazakhstan and the effect of the establishment of the Kazakh Khanate State are discussed. The third section sheds light on the unknown aspects of Russian Orientalists, which emerged from the explanations and determinations about the identity of Kazakh Muslims. The background of shamanism among the people and the theories that the Kazakhs became Islam after the Russian invasion was emphasized.

Keywords: Kazakh, Kazakhstan, Islam, Orientalism, Identity, Religious Identity, Tsarist Russia

GİRİŞ

Kazaklar hakkında Büyük Petro'dan önce var olan bilgiler, Ruslara giden elçilik heyetleri ve askerî üs bölgelerindeki çatışmalar ile sınırlı kalmıştır. Bu bilgiler geniş kapsamlı olmayıp, genellikle Kazak topraklarındaki iskân yerleri, nehirler, dağlar ve kervan yolları hakkındaki bilgileri aktarmaktadır. Rus kroniklerinde Kazaklar ve Kazak Hanlığı hakkındaki bilgiler Nogay Hanlığı, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Hilafeti bağlamında ortaya çıkmaktadır.² İngiliz Anthony Jenkinson Astrahan'da Rus deniz filosunun kurulmasında danışman olması ve Buhara'ya yapmış olduğu yolculuklara dair kaleme aldığı seyahatnamesi ile Kazaklara dair değerli bilgilerin Ruslara geçmesinde etkili olmuştur.³ Kazak topraklarının Rusya'ya ilhak edilmesinde destek veren elçi Kutlu Muhammet Tevkelev'in (1674-1776) (vaftiz edildikten sonra Aleksey İvanoviç adını almıştır) raporlarında Kazaklar hakkında bilgiler aktarılmıştır.⁴ Rus idari görevlerinde bulunan Petr Rıçkov'un raporlarında da Kazaklarla ilgili bilgiler aktarılmıştır.⁵ Ancak yukarıda zikredilen belgeler idari görevlilerin raporları olduğundan dolayı içindeki bilgiler yetersizdir. XIX. yüzyıl başında St. Petersburg Oryantalizm ekolünün düzenli bir çalışma halini almasıyla birlikte sistemli eserler

2 Koygeldiev, M. (2005). İstoriya Kazahstana V Russkih Istochnikah. Almatı: Drayk-Press, s. 18.

3 Erofeeva, İ. V. (2006). İstoriya Kazahstana V Zapadnih Istochnikah, C.VIII. Almatı: Sanat, s. 16-19.

4 Erofeeva, İ. V. (2006). İstoriya Kazahstana V Zapadnih Istochnikah, C.VIII. Almatı: Sanat, s. 65-68.

5 Erofeeva, İ. V. (2006). İstoriya Kazahstana V Zapadnih Istochnikah, C.VIII. Almatı: Sanat, s. 30-35.

yazılmaya başlamıştır. Ekim 1818 tarihinde Asya Müzesi'nin kurulması Rus Oryantalizminin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.⁶ Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti'nin kurulmasıyla Müslüman kitlelerin yaşadığı bölgelere ilmi seferler düzenlenmiş ve geçmişte idari makamlarda bulunanların raporlarından daha düzenli çalışmalar ortaya çıkmıştır. Kazaklarla ilgili çalışmalarda bulunan Levşin, Valihanov, Radlov ve Potanin de Rus Oryantalizm ekolünün kurulum ve gelişme aşamalarındaki ünlü vekillerdendir.

Rusya'nın doğuya ilerlemesi ve Türkistan teriminin ortadan kaldırılması ve onun yerine Orta Asya adının yerleşmesi tarihi süreçle birlikte siyasi arka plana da dayanmaktadır. Orta Asya ve Kazakistan ibarelerinin ortaya çıkması dini kimliklerle ilgili süreçlerle yakından ilişkilidir. Orta Asya terimi, yerleşik hayat tarzını benimseyen halk ile görece dindarlık seviyesi düşük olan göçebe halk arasında sınır olarak belirlenmiştir. Orta Asya teriminin oryantalizmle siyaset arasındaki sıkı ilişkilerin sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir. Örneğin Radlov "*Orta Asya'nın medeni Fars ve Arap kökenli yerleşik halklarına göre "yabani" ve göçebe olan Türklerin Avrupa uygarlığıyla tanışması Ruslar vasıtasıyla daha kolay olacaktır. Çünkü göçebe Türklerin medeni olan ahaliye göre uygarlığa erişmesi bu toplulukların arasında İslâm temellerinin kök atmamasından dolayı daha kolaydır.*" demiştir.⁷ Radlov ile birlikte araştırmamızda Levşin ve Potanin'in fikirlerine yer verilmiştir.

Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında da bu konu hakkında araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca Rusya başta olmak üzere Batı dünyasında da bu konuya üst düzeyde ilgi vardır. Konumuzla ilgili çalışmalar, çeşitli Kazak uzmanlar tarafından ele alınmıştır.

1. Kazak Halkının Menşei

Tarihçiler "Kazak" terimine bağlı ve ona benzeyen kelimeleri tarihi eserlerde tarayarak Kazak milletin menşeiini ortaya çıkartmaya çaba göstermişlerdir. Ancak Kazak kelimesinin hangi dönemde ortaya çıktığı

6 Kim, P. M. (1990). Şastitko. Moskova: Nauka. s. 140.

7 Gorşina, S. M. (2019). İzobretenie konsepta srednoy/senralnoy azii: mejdu naukoy i geopolitikoy. Washington: Programma İzuçenie Sentralnoy Azii, s. 91.

hakkında net bir bilgi yoktur.⁸ W. Eberhard V-IX. yüzyıllara ait Çin kaynaklarında “Ho-sa-ko” adını Kazak adı ile bağdaştırmış olsa da N. Minjan Kazak adının T’ang İmparatorluğu döneminde “kasa” ve “hasa” gibi isimlerle anılan, Aral ve Hazar denizleri arasında yaşayan halka yönelik olarak kullanıldığını iddia etmiştir.⁹ V. Radlov, Yenisey’de bulunan eski kitabelerde “kazağım” kelimesinin geçtiğini ve Firdevsî’nin X-XI. yüzyıllarda kaleme aldığı Şehname adlı eserinde “Kazak Han ve Kazak Eli” hakkında bilgilerin mevcut olduğunu söylemiştir.¹⁰ Ancak Radlov’un Şehname’de bulduğu terim, araştırmacılar tarafından birtakım itiraz ve eleştirilere neden olmuştur.¹¹

Zeki Velidi’ye göre “kazak” veya “kazaklık etmek” ifadesi siyasî maksatla iktidarı eline alıncaya kadar kendi kavminden ayrılan ve sahrada eşkıyalık gibi işlerle uğraşan grup veya şahısları tanımlamak için kullanılmıştır.¹² Velidi’nin iddiasını destekleyen Kazak tarihi uzmanları Kumekov ve Sultanov, şarkiyatçı Smayloviç tarafından bulunan Memlük Kıpçaklarına ait 1245 tarihli sicillerde “kazak” kelimesinin ilk olarak “evsiz”, “vatansız” ve “gezgin” gibi kendi kabilesi veya boyundan ayrılan grupları tanımlamak maksadıyla kullanıldığını söylemişlerdir. Kumekov ve Sultanov bir başka yaklaşımlarında bu kelimenin dil grubu açısından Türk Dili Kıpçak grubundan çıktığını ve Doğu Deşti-Kıpçak bölgesinin o tarihlerde tamamıyla şimdiki Kazakistan topraklarında bulunduğunu ileri sürerek “kazak” teriminin menşesinin “egemen”, “bağımsız” ve “hür” anlamlarını taşıdığını iddia etmişlerdir. Bu çerçevede kendi vatanını terk eden Altın Orda Hanı Toktamış’ın oğlu Celâleddin, Deşt-i Kıpçak hükümdarı Ebu’l-Hayır, onun torunu Muhammed Şeybanî, Moğol Hanı Seyid, Timurlu Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara ve Babür gibi hükümdarların da “Kazak” tanımlamasına dâhil olduğunu söylemişlerdir.¹³

8 Mincan, N. (1994). *Qazaqtın qısqaşa tarihi*. Almatı: Jalın Baspası, s. 22.

9 Kalkan, M. (2006). *Kırğızlar ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yayınları, s. 51.

10 Kalkan, M. (2006), a.g.e., s. 52-53.

11 Kumekov, B. & Tursyn, Sultanov. (2017). *Qazaq termini jane etnonimi*. Almatı: E.K.M.Ü.D., s. 31-35.

12 Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 37.

13 Kumekov, B. & Tursyn, Sultanov. (2017), a.g.m., s. 31-35.

Barthold, Göçebe Özbekler'in içinde XVI. yüzyılda Aral Gölü havzasındaki yerleşik mekânları eline geçirip, göç etmeden bozkır arazide kalmış olan bazı topluluklara "Kazak" adının verildiğini ve ilk zamanlarda "Özbek-Kazak" adının birlikte kullanıldığını belirtmektedir.¹⁴

2. Kazak Toprakların İslam Dinin Yayılışı: Samaniler'den Kazak Hanlığına Kadar

Müslümanlar şimdiki Kazakistan topraklarına ilk olarak VIII. yüzyılın başında gelmişlerdir. Kuteybe b. Müslim, Şaş'ı fethettikten sonra h. 89 (m. 714) yılında Şaş'ın kuzeyi, şimdiki Güney Kazakistan bölgesindeki İsficab ilçesini (Sayram) ele geçirmiştir. Ancak Kuteybe'nin ölümü ve Müslümanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle İsficab tekrar Müslüman olmayan Türklerin eline geçmiştir.¹⁵

Kazakistan hududunda erken İslâm merkezlerinden biri olarak kurulan İsficab'a bağlı ve adı eserlerde sıkça geçen Taraz şehrine yakın Talas vadisinde Karluklar ile Müslüman Arap askerleri Çinlilere karşı Atlah Savaşı'nda birleşmiş ve birlikte savaşmışlardır. 751 yılında gerçekleşen bu vakıadan sonra Talas ve Çu nehirlerinin üzerinde yer alan Taraz, Müslümanların kuzeyindeki sınır bölgesi olarak rol oynamaya başlamıştır. Bu vakıalardan sonra İsficab bölgesinin Müslümanlar tarafından fethi Maverâünnehir'de kurulan Samaniler Devleti'yle başlamıştı.¹⁶

14 Konuyla ilgili olarak bkz: J. Artıkbaev, E. Jarkeşov, Qazaq Memlekettılığı: Tarihi, Sayasi Jane Akimşilik Qurılıımı, Basqaru İnstitutı, Astana:2016; M.H. Abuseitova, Kazahoskoe Hanstvo Vo Vtoroy Polovine XVI Veka, Almatı: İzdatelstvo Nauka, 1985; Şakerim Qudayberdiev, Türk, Qırğız- Qazaq Ham Hanlar Şeciresi, 2.Baskı, Astana: Altın Kitap, 2007; Sancar Asfendiyarov, İstoriya Kazakstana, Almatı: Qazaqstan Ökelik Baspası, 1935; A. YU. Yakubovskiy, Altın Ordu Ve Çöküşü, çev. Hasan Eren, TTK, 1992.

15 El-Belazuri, Fütühu'l-Buldan, çev. Mustafa Fayda, Ankara: KB Yayınları, 2002, s.614. Türk-İslâm kaynaklarının önemli bir kısmı olarak değerlendirilebilecek olan, Kazak boylarının içinde Peygamber soyundan geldiği iddia edilen Seydiler'in nesep kitapları da araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Nesebname adlı bu şecere kitaplarında Hz. Ali zamanında sahabe Kusam b. Abbas ile Kazak Seydiler'in atası Muhammed b. Abdualil'in Şaş'tan sonra önce Sütkend'i ve sonra İsficab'ı 30 bin kişilik orduyla fethettiği ve şehit düştüğü yazılmıştır. Abdualil'in türbesi Kazakistan'ın güneyi Kızılorda eyaleti Janakorgan ilçesindedir. Bkz.: Aşirbek Muminov, Zikirya Candarbek. Nasapnama, Almatı: Nurli-Alem, 2013, s.13.

16 YAZICI, N. (2005). İlk Türk-İslâm devletleri tarihi. Ankara: TDVY, s. 37.

2.1.1. Samaniler Dönemi

Samaniler devrinde, şimdiki Kazakistan sınırlarında kalan, eski Farab, Sütkend, Sabran, Arsübakent, Kulan, Mirki ve Neviket gibi şehirler ve yerleşim yerleri İslâm tarihi için önemli bir yere sahip olmuştur. İsficab bölgesi, İslâm tarihi kaynaklarında bu devirde gelişen ve İslâm medeniyetinin unsurlarını yansıtan bir şehir olarak geçmektedir. Şimdiki Güney Kazakistan bölgesi Taraz ili ile Türkistan şehrine yakındır.

Samaniler devrinde, şimdiki Kazakistan sınırlarında kalan, eski Farab, Sütkend, Sabran, Arsübakent, Kulan, Mirki ve Neviket gibi şehirler ve yerleşim yerleri İslâm tarihi için önemli bir yere sahip olmuştur. İsficab bölgesi, İslâm tarihi kaynaklarında bu devirde gelişen ve İslâm medeniyetinin unsurlarını yansıtan bir şehir olarak geçmektedir. Şimdiki Güney Kazakistan bölgesi Taraz ili ile Türkistan şehrine yakın Otrar ilçesi arasındaki geniş bölgenin arazisi İsficab eyaletinin idarî hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁷

Türkistan'da 724-727 yılları arasında yerel sülaleler içinde İslâm'ı ilk olarak kabul eden kişi Samanhudat'tır. Samanhudat'ın oğulları halife Me'mun tarafından Maverâünnehir'in büyük kentlerine vali olarak tayin edilmiştir. 840'ta Karahanlıların atası, İsficabı yöneten Karluklar boyunun hükümdarı Bilge Kul Kadir, yabgu statüsünü kaldırıp, kağan sıfatını kullanmaya başlamıştır. Uygurlardan bağımsız olmak isteyen Karlukların tehlike oluşturacağından endişe duyan Samaniler İsficab'ı kuşatarak burayı vergiye bağladı. Ancak bu bağımlılık yalnızca sembolik bir anlam ifade etmekte olup, X. yüzyılda Türk hükümdarı tarafından Samani Devleti'ne bağılılığı ifade etmek amacıyla yalnızca hediyeler gönderilmiş ve bu tabiiyet hediyelerle sınırlı kalmıştır.¹⁸

Samani hükümdarlarının içinde Semerkant'a vali olan Nuh 867'de (h. 204) İsficab'ı ele geçirmiş ve göçebe Türklerden korunmak için şehir etrafına sur yaptırmıştır.¹⁹ Bu vakıadan sonra İsficab İslâm âleminin bir parçası haline gelmiş, İslâm ordularının kuzey bölgelere doğru yaptıkları

17 Barthold, V. (1981). *Moğol istilasına kadar Türkistan*. İstanbul: Kervan Yayınları, s. 224-226.

18 Sizdikov, S. (2015). *Karluk-Karahan memleketi: sayasi, tarihi jane madeni murasi*. Astana: Foliant baspası, s. 182.

19 Usta, A. (2009). "Samaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 64-68.

cihat hareketlerinde “Ribatların Merkezi” adıyla meşhur olmuş ve burada yaşayan Türk boylarından asker alınmaya başlamıştır. 885’te (h. 272) Nasır b. Ahmed’le Buhara’daki İsmail arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Nasır, Şaş’taki kardeşi Ebu Yusuf Yakup’a mektup göndererek İsficab Türklerinden oluşan bir askerî birlik göndermesini talep etmiştir.²⁰ Bilge Kul Kadir Han’ın ölümünden sonra oğulları Bazır Arslan Han Balasagun şehrini, ikinci oğlu Oğulçak ise Taraz şehrini yönetmiştir. Samani hükümdarı Nasır b. Ahmed’ten sonra İsmail 893’te (h. 280) uzun süren bir kuşatmadan sonra Taraz şehrini fethetti. Taraz’dan Kâşgar’a kaçmak mecburiyetinde kalan Oğulçak, Karahanlılar içinde İslâm dinini kabul eden ilk Türk Hanı Satuk Buğra’nın amcasının oğlu idi.²¹

Samaniler devrinde, şimdiki Güney Kazakistan topraklarında İslâm medeniyetinin gelişimine katkı sağlayan bilim adamları yetişmiştir. IX-XII. Yüzyıllarda gerçekleşen İslâmlaşma ile birlikte Arap alfabesinin kullanımı yaygınlık kazanmış, İsficab’la Farab arasındaki kentler İslâm medeniyetinin merkezleri haline gelmiş ve burada doğunun meşhur bilgini Ebû Nasr el-Fârâbî (870-950) yetişmiştir. Fârâbî, Farab kentine bağlı Vessic kasabasında doğmuştur. Fârâbî’den başka Farab veya ona komşu kasabalardan dinî ilimlere büyük vukufiyet gösteren birçok âlim yetiştiği bilinmektedir.²²

İsficab’a bağlı kasabalardan birçok âlimin yetiştiği belirtilir. Nitekim İsficab kasabalarından biri olan Asbanikas’tan Ahmed el-Asbanikasî (ö. 360), el-Hüseyn el-Asbanikasî (ö. 390), Seyit el-Asbanikasî (ö. 380), Zafer el-Asbanikasî (ö. 320), Muhammed el-Asbanakasî (ö. 375) gibi âlimler fıkıh ve hadis ilim dallarında bilgin olup Samaniler döneminde yaşamışlardır.²³ Farab havzasında ilim adamlarına verilen özgürlükten istifade etmek amacıyla farklı itikadî mezheplere bağlı şahıslar da bu bölgeye göç etmişlerdir. Onlardan biri olan ve Murci²⁴ isyanlarının önde gelen liderlerinden biri olan Haris b. Süreyc (734-744) Farab’a tabi hükümdarlardan birine sığınmıştır.²⁵

20 Yürekli, T. (2002). *Samaniler* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 64.

21 Sizdikov, S. (2015), a.g.e., s.182.

22 Barthold, V. (1981). *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 227.

23 Saad, A. A. (2007). *Orta Osiyo alimlari komusi*. Taşkent: İmam Buhari Respublika İlmiy-Marifiy Markazi Naşriyoti, s. 32.

24 Murci için Bkz. Sönmez Kutlu, “Mürchie”, DİA, İstanbul: İSAM, 2006, C.32, s.41-45.

25 Erofeeva, İ. V. (2006). *İstoriya Kazahstana V Zapadnih İstoçnikah*, C.VIII. Almatı: Sanat, s. 9.

2.1.2. Karahanlılar Dönemi

Türkler arasında İslâm'ı kabul eden ilk devlet, Kazakistan coğrafyasında kurulan Karahanlılar Devleti'dir. 840 yılında Karluk boyunun hükümdarı Bilge Kul Kadir Han Karahanlı Devleti'nin temelini atmıştır. Onun oğlu Oğulçağı, yeğeni olan Satuk Buğra Han tarafından (915-955) Samanilerin desteğiyle yenilgiye uğratılmış ve Satuk Buğra Han, Taraz ile Kaşgar şehirlerini ele geçirmiştir. 942 yılında Balasagun hükümdarını mağlup edip kendini Kağan olarak ilan ettiği bilinmektedir.²⁶ Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasını Karahanlılar'a sığınan Samanî Prensi Ebu Nasır'dan (Hace Ebu'n- Nasır Samanî) veya tarikat yolundaki bir sofiden bilgi olarak kabul ettiği nakledilmiştir. Satuk Buğra Han, İslâm'ı kabul ettikten sonra Abdülkerim adını almıştır. O, Türkistan'da ilk Müslüman Türk devletini kurma şerefine ulaşmış ve Karahanlı hanedanının ilk Müslüman hükümdarı olmuştur.²⁷ Karahanlılar, kuzeyde Kazakistan'ın Yedisu bölgesi, doğuda Tarbagatay Dağları, güneyde Seyhun kıyısı ve Aral Gölü, Balkaş ve Alagöl etrafındaki yerler ile Çu ve İli havzasına kadar olan geniş alanı hâkimiyetleri altına almışlardır. Batı Karahanlıların başkentine yakın mesafedeki Taraz'ın etrafında küçük şehir ve kasabalar Müslümanların hâkimiyetinde olmuş veya şehir ahalisinin içinde, İslâm'ı kabul eden Türk boyları bulunmuştur.²⁸

Satuk Buğra Han'ın (959) vefatından sonra tahta geçen oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) 960 yılında İslâm'ı devletin resmî dini olarak ilan etmiştir. Baytaş Arslan Han'ın devrinde, İslâm tarihçilerinin belirttiğine göre günümüzdeki Güney Kazakistan'ın Otrar ilçesinden Özbekistan'la sınırı olan bölge arasında 200 bin çadırılık büyük bir kitlenin Müslüman olduğu bildirilir.²⁹

Karahanlılar devrinde, bölgede ilk defa İslâmî kurumların gelişmiş hale gelmesi dikkat çekmektedir. Eski İsficab, şimdiki Sayram ve Taşkent şehirleri arasındaki mesafede "ilim ocakları" faaliyet yürütmüştür. Muhammed II. Buğra Han (ö. 1057/58) devrinde Sayram şehrinin valisi olan Cangir Tegin Tutluk'un kendi kasabasından şimdiki Taşkent şehri

26 Sızdikov, S. (2015), a.g.e., s. 182.

27 Çetin, O. (2015). *Türk-İslâm devletleri tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, s. 15.

28 Barthold, V. (1981). *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 322-323.

29 Yazıcı, N. (2005), a.g.e., s.131.

yakınındaki Keles kentine kadar olan bölgede vakıflara bağlı 50 medrese inşa ettiğinden bahsedilmektedir.³⁰

Karahanlılar döneminde İsficab ve Farab illerinde dinî ilimlerle iştigal eden çok sayıda âlim yetişmiştir. Tahavî ve Kudurî'nin Muhtasarlarına şerh yazan Ebu Nasır Ahmed el-İsficabî (ö.1087),³¹ İsficab şehrinde doğmuştur. Hanefî mezhebi hukukunun önemli kaynaklarından biri olan Hidaye eserinin yazarı Marginanî'nin üstadı Alaeddin Ali İsficabî de (1062-1141) İsficab'da dünyaya gelmiştir.³² İsficab'ın kuzey doğusunda yer alan Taraz şehrinde Karahanlılar döneminde fakîh Muhammed et-Tarazî (Muhammed b. Ali), XI. yüzyılda yetişmiştir. Buna bir ek olarak Osman et-Tarazî (ö.1126), fakîh Mahmud et-Tarazî (el-İmam Ebu'l Kasım) (ö.1140) gibi âlimlerin adlarından da bahsedilmektedir.³³ İsficab'a komşu olan Farab eyaletinden Ahmed b. Yusuf el-Fârâbî, (ö.1174) Şemsü'l-Eimme, el-Kerderî'nin üstadı olan Ebu'l Kasım Mahmud el-Farabî³⁴ gibi Karahanlı döneminde yetişmiş İslâm hukukçuları, Sirderya Nehri'nin orta kısmındaki şehirlerden çıkmıştır. Necmeddin Ebu Hafs en-Nesefî'nin "el-Kand Fî Zikri Ulemâi Samarqand" adlı eserinin bir nüshasında Ebu'l Kasım Abdullah eş-Şumanî adlı muhaddisin Semerkant'tan ayrılarak İsficab'a yerleştiği de belirtilir.³⁵ Aynı kaynakta Taraz doğumlu, hadis ravisi Ebu'l-Fütuh Abdülvahid et-Tarazî adındaki bir şahsın da adı geçmektedir.³⁶ Nesefî'nin günümüze kadar ulaşan eserinin bir nüshasında İlm-i Rical alanındaki şahısların nisbet isimlerine Taraz, İsficab, Farab, Vesic, Kulan, Usbanikas, Şaugar, Şalcikas gibi şehir veya kasabaların adları eklenerek bahsedilmiştir. Bu şahısların hadis ilmini öğrenme veya onu ulaştırma amacıyla Semerkant'a gittikleri belirtilmektedir.³⁷

30 Tulibaev, C. (2007). *Traktot o sayrame*. Astana: İzdatelstvo Nasionalnogo Sentra Arheografii i İstochnikovedeniya, s. 17.

31 Kavakçı, Y. Z. (1976). *XI Ve XII. Asırlarda Karahanlılar devrinde Mavera Al-Nahr İslâm hukukçuları*. Ankara: Sevinç Matbaası, s. 47.

32 Kavakçı, Y. Z. (1976), a.g.e., s.87

33 Saad, A. A. (2007). *Orta Osiyo alimlari komusi*. Taşkent: İmam Buhari Respublika İlmiy-Marifiy Markazi Naşriyoti, s. 253.

34 Kavakçı, Y. Z. (1976), a.g.e., s. 112, 264.

35 En-nesefi, Necmeddin Ebu Hafs. (2001). *El-Qand Fi Zikri Ulemai Samarqand*, çev. Usmanhan Temurhanoglu, Bahtiyar Nabihan. Taşkent: ÖMEDİ Naşriyati, s. 65.

36 En-nesefi, Necmeddin Ebu Hafs. (2001), a.g.e., s. 105.

37 Erofeeva, İ. V. (2006), a.g.e., İVS, C.3, s. 17-32.

2.1.3. Hârizmşahlar Dönemi

Hârizmşahlar'ın, Kazak şehirlerinden Cend, Yengikent, Yesi, İsficab ile Şaş, Talas ve Çu nehirleri havzası arasındaki arazilerde yayılması ile başlayan Hârizmşahlar dönemi, tarihte iz bırakan Otrar Faciası ile sona ermiştir. Günümüzde Güney Kazakistan bölgesi Kızılorda eyaletinde harabeleri bulunan Cend şehri, Selçuklular döneminde olduğu gibi Hârizmşahlar döneminde de önemli bir rol oynamıştır. Hârizmşah Muhammed Tekiş divanının başkâtibi olan Bahauddin Muhammed el-Bağdadî Cend'e büyük önem atfetmiş, bu şehrin Hârizmşahlar iktidarı için özel bir yer tuttuğu hakkında bir ferman çıkartmıştır. Bu fermanda İslâm âlemi sınırlarında yer alan Cend ahalisinin rolünü vurgulayarak, şehir sakinlerinin "kâfir göçebelerin hücumundan korunması için sağlam ve tecrübeli askerlerinin olması"³⁸ gerektiğini belirtmiştir.

Hârizmşah Kutbüddin Muhammed, kuzey bölgelerden Cend etrafına göç eden Kıpçaklar'dan gelebilecek tehlikeleri görerek oğlu Atsız, Aral gölü ve Sirderya'nın aşağı havzasına göndermiştir. 1132-1133 yıllarında düzenlediği bu sefer sonucunda Atsız, Selçuklu Sultanı Sancar'ın iznini almadan, İslâm'ı kabul etmeyen göçebe Türklere karşı yaptığı seferde Sirderya havzasının orta kısmı ve onun içindeki Cend şehrini ele geçirip kuzeydeki Mangışlak Yarımadası'nı kontrolüne almıştır.³⁹ Bu sefer, Atsız'ın Sultan Sancar'dan müstakil olarak düzenlendiği ilk hareketi olarak değerlendirilmiştir. Seferlerden haberdar olan Sancar, Atsız'ın üzerine giderek, Hazarasp savaşında onu yenilgiye uğratmış, valilerine gönderdiği fetihnamede, Atsızın Cend ve Mangışlak Müslüman ahalilerini katlettiğini ve bu sebepten bir sefer düzenlediğini ifade etmiştir.⁴⁰ Atsız'dan yüz yıl sonra Kazak bozkırlarındaki şehir ve kasaba halklarına Hârizmşah Alaeddin Muhammed de kötü davranmıştır. 1212 yılında Karahıtaylar'a karşı düzenlenen seferde İsficab ve Şaş ahalisi yerlerinden uzaklaştırılmış, şehirleri de tahrip edilmiştir.⁴¹

38 Buniyatov, Z. (1999). *Gosudarstvo Hârizmşahov-Anuşteginidov 1097-1231 g.g.*, Baku: Elm, s. 32.

39 Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârizmşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092- 1221)*. Ankara: TTK Basımevi, s. 45.

40 Buniyatov, Z. (1999), a.g.e., s. 12.

41 Buniyatov, Z. (1999), a.g.e., s. 68.

Kazakistan bozkırlarındaki şehir ve kasabalar, Hârizmşahlar döneminde esasen Muhammed Tekiş'in iktidarı devrinde kontrol altına alınmıştır. Bu seferlerin sebebi doğudan gelen Müslüman olmayan Karahıtaylar'ın istila ettiği toprakları geri almaktır. Hârizmşahlar'ın 1181 yılında Irak ve Azerbaycan'ın Atabeyi Şemsüddin Muhammed Pehlevan'a yazdığı mektupta Kıpçaklar'la beraber Taraz'a kadar olan bölgeyi zapt ettiği ve Karahıtaylar'a karşı harekete geçtiği ifadeleri yer almaktadır. Sefer esnasında Güney Kazakistan'ın eski şehirlerinden olan Barçınkend ve Sığnak gibi Otrar Havzası'na kadar olan arazileri hâkimiyeti altına almıştır. Ancak Hârizmşah Tekiş döneminde Sayram'ın tamamının kendi hâkimiyetine geçtiğine dair kesin bir delil bulunamamıştır. Zira Taraz ve İsficab (Sayram) Hârizmşahlar için uzak bir bölge durumunda olmuştur. Ancak komşu Farab Havzasına bağlı Otrar'ın, Moğol istilasından önce Hârizmşahlar'ın itaati altında olduğu görülmektedir.⁴²

Hârizmşahlar iktidarının parçalanması, önceki adı Farab olan eski bir kültürel, siyasi ve ticari eyalete bağlı Otrar şehrinde 1219 yılında bir moğol kervanının basılmasıyla başlamıştır. 1219 yılında Otrar, altı aylık kuşatmanın ardından Moğol askerinin eline geçmiş ve halkı şiddetle kılıçtan geçirilmiştir. Otrar ile beraber uzun bir kuşatmadan sonra teslim olan Sığnak şehri de yerle bir edilmiştir. Ancak Cend şehrini savaşmadan teslim alan Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci, şehri tahrip etmeyerek onun hayatını devam ettirmesine şans vermiştir. Şehir kalelerinin teslim olmasıyla beraber Hârizmşahlar'a ve ondan önceki devire ait İslâm medeniyeti, Türk-İslâm kültürünün birçok tarihi ve kültürel mirası tamamen iz bırakılmaksızın yok edilmiştir.⁴³

Hârizmşahlar döneminde Otrar'dan sonra gelen Cend şehrinin yalnızca bir askeri üs olmayıp ayrıca gelişmiş bir ilim merkezi olduğuna dair kanaate, birçok İslâm âliminin bu bölgede yetişmiş olduğu bilgisinden varılmaktadır. Ahmed b. Fadıl Ebu Nasr el-Cendî'nin fıkıh ve hadis âlimi olan Muhammed b. İbrahim el-Kelabazî'nin (ö. 380/990) talebesi olduğundan bahsedilmiştir. Bunun dışında, kadılık yapan ve şiir yazan Yakub b. Şirin el-Cendî'nin de Cend şehrinde dünyaya geldiğine

42 Kafesoğlu, İ. (1984), a.g.e., s.95.

43 Baypakov, K. (2007). *Ecelgi cane ortagasırlardagı Otrar*. Almatı: Kazıgurt Baspası, s. 30-31.

kaynaklarda rastlanmaktadır.⁴⁴ Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûheserinin müellifi Ebu Abdillâh Müeyyidüddin el-Cendî de (ö. 691/1292) Cend doğumlu olup sonradan Anadolu topraklarına göç etmiştir.⁴⁵

2.1.4. Deşt-i Kıpçak veya Altın Orda Dönemi

Kazakistan'ın Güney Doğusundaki Balkaş Gölü'nden, Batısındaki İtil Nehri'ne kadar olan geniş alan Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılır. Tarihçiler, coğrafyacılar ve seyyahlar arasında Deşt-i Kıpçak ifadesi XI-XVI. yüzyıllar arasında bölgeye dair sıkça kullanılan bir terimdir. Timurlu hükümdarı Uluğ Bey (ö. 853/1449), Cengiz nesli Cuci'den başlayan ecdadını, Deşt-i Kıpçak'ın hükümdarları olarak zikretmektedir. Cuci'den başlayarak Muhammed b. Timur Han'a kadar olan 240 senelik zamanda Deşt-i Kıpçak'ta 39 hükümdarın adını saymaktadır. Bu durumdan Deşt-i Kıpçak ile Altın Orda'nın bazen eş anlamlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶

Müslüman olmayan Kıpçak kabilelerinin Selçuklular ve Hârizmşahlarla bazen savaş halinde oldukları bazen de müttefik oldukları bilinmektedir. Selçuklulardan Sultan Alparslan 1065 yılında doğu seferi esnasında Hazar Denizi kenarındaki Mangışlak Kıpçaklarını itaati altına almış ve Aral Gölü'nün kuzey ve doğusundaki Türk uluslarının Selçuklu hâkimiyetini tanımalarını sağlamıştır.⁴⁷ Hârizmşahlar hükümdarı Atsız, 1145 yılında Karahıtaylar'ın Cend Valisi Kemalüddin'i hile ile tahtından indirerek Cend şehrini ele geçirmiştir. Atsız Cend'den sonra Kıpçaklar'ın başkenti Sığnak'ı ele geçirmiştir. Kafesoğlu, Sığnak'ın ele geçirilmesinin Cend'den sonra olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁸

Kıpçakların Hârizmşahlarla yakın temasta olduğu da görülmektedir. 1181 yılında Kıpçakların Uran kabilesi reisi Alpkara, askeri birlikleriyle Cend sınırına gelip Hârizmşah Tekiş'e hizmet etmiş ve oğlu Kıran Yugur'u Ürgenç'e yollamıştır. Tekiş de Alpkara'nın teklifine cevaben oğlunu layıkıyla

44 Saad, A. A. (2007), a.g.e., s. 126.

45 Uludağ, S. (1993). "Cendi", DİA, İstanbul: İSAM, C.17, s. 361.

46 Uluğbek, M. (1994). *Tarih-i Arba' Ulus (Tort Ulus Tarihi)*, haz. B.Ahmedov. Taşkent: Çolpan Naşriyoti, s. 218-219.

47 *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. (1999). İstanbul: Çağ Yayınları, s. 119.

48 Kafesoğlu, İ. (1984), a.g.e, s.65.

ağırlayıp hepsine hil'at ve hediyeler vermiştir. Sonra Hârizm'in büyük kumandanlarıyla beraber Müslüman olmayan Karahatıylar'ın üzerine sefer düzenlemek için Alpkar'a'nın heyetini Cend şehrinde bulunan oğlu Nasruddin Melikşah'a yollamıştır. Alpkar'a'nın, Hârizmşahlar tabiiyetine girmeden bir sene önce Karahatıylar'a karşı sefer düzenleyerek Taraz'a (Talas) kadar olan bölgeyi yönetimi altına almasında Kıpçak aşiretlerinin desteğinin etkili olduğu belirtilir.⁴⁹ Böylece Müslüman olmayan Kıpçak kitlelerinin Müslümanlarla müttefik olduğu görülmektedir. Hatta Hârizmşah Melikşah devrinde Kıpçakların Kun boyundan Ekinci b. Koçkar adında bir valisinin olduğu da tespit edilmiştir.⁵⁰

1219 yılında Moğollar Hârizm harekâtı sırasında Deşt-i Kıpçak'ın bazı kısımlarını işgal ettiler. Eski Deşt-i Kıpçak arazisinde kurulan ve Türk tarihçilerin kaynaklarında Cuci Ulusu, Rus kaynaklarında ise Altın Orda olarak geçen bu devletin kurucusu Cuci Han'dır.⁵¹

Doğu Kazakistan bölgesindeki Yedisu Bölgesi, Cengiz'in diğer oğlu Çağatay'ın idaresi altındaydı. Bu bölge sonradan Moğolistan diye adlandırılarak Kazak Hanlığının inşasında önemli bir yer tutmuştur. Genel olarak Kazakistan arazisinin büyük kısmı Cuci hükümrانlığında olduğundan, Çağatay Ulusuna dâhil olan Yedisu bölgesi hakkında mevcut bilgiler azdır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Çağatay halkı Müslüman olmuş ve İslâm'ı devletin resmi dinî olarak benimsemişlerdir.⁵²

Cuci (ö.1227) 1222'de Sauran, Sıgnak, Aşnas, Cend, Yangikent ve Urgenç'i işgal ederek Kıpçak bozkırının güneyini ele geçirmiştir. Deşt-i Kıpçak'ın kuzey kısmı ise Hârizmşah Muhammed'i yakalamak için Hazar Denizi'ne gönderilen Cengiz Han'ın komutanı Sübedeyi komutasındaki askeri birlik tarafından ele geçirildi. 1224 yılında Hârizm'in işgali tamamlanarak ganimet ve arazi paylaşımı yapıldıktan

49 Kafesoğlu, İ. (1984), a.g.e, s. 94-95.

50 Kafesoğlu, İ. (1984), a.g.e, s. 37.

51 Altın Orda hakkındaki bilgiler için Bkz: A. Yu. Yakubovskiy, Altın Ordu Ve Çöküşü, çev. Hasan Eren, TTK, 1992; Zardıhan Kinayatı, Kazak memleketi jane Coşı Han, Astana: Elorda, 2004; S.Klyastorniy, T.Sultanov, Gosudarstva İ Narodı Evraziyskih Stepey, Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Peterbugskoe Vostokovedenie, 2009.

52 Omarbekov, Talas. (2017). *Qazaq memleketi: Kaganattar, ulıstar men handıqtar bayanı*. Almatı: Han Tanrı Baspası.

sonra Cuci, Cengiz'in oğulları arasında paylaştırdığı bölgelerden en büyüğü olan Yedisu'nun batısı ile Volga Nehri arasındaki Deşt-i Kıpçak bozkırı arasındaki bölgeye sahip olmuştur. Yedisu bölgesi ise kardeşi Çağatay'ın eline geçmişti. Böylece Cuci, Kazakistan'ın iç alanındaki Deşt-i Kıpçak ve Hârizm'in kuzey kısmını kendi hâkimiyetine almıştı.⁵³

Deşt-i Kıpçak Bölgesindeki Altın Orda hükümdarlarından Cengiz'in büyük oğlu Cuci Müslüman olmamış ancak oğulları arasında ilk Müslüman olan Berke (1256-1266) olmuştur. Deşt-i Kıpçak veya Altın Orda'nın İslamlaşma sürecindeki bölge devletleri ile ilişkiler ve İran'daki İlhaniler'e karşı Mısır'daki Memluklerle ittifak içinde olması da önemli rol oynamıştır. Altın Orda hükümdarı Berke'nin Müslüman olmasıyla komşu ve diğer İslâm devletlerinin hükümdarları onun Müslüman olmasını tebrik ederek elçiler göndermiş ve Müslümanlara şiddetle davranan Hulagu'ya karşı savaşa teşvik ettiği bilinmektedir.⁵⁴

Altın Orda hükümdarları ve Deşt-i Kıpçak ahalisinin uzun bir süreye yayılan İslamlaşma sürecinde sofilerin önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Kübrevî tarikatı mürşitlerinden olan Şeyh Seyfeddin Baharzi'nin etkisiyle Berke Han'ın Moğolistan'daki kurultaydan dönüş yolunda Hocent'te İslâm'ı kabul ettiği tespit edilmektedir. Berke Han İslâm dinini kabul etse de İslâm'ın devletin resmi dinî olarak kabul edilmesi bir asra yakın bir zaman sonra, Özbek Han (1313-1341) devrinde gerçekleşmiştir. Özbek Han devrinde Altın Orda'nın resmî dini olarak İslâm ilan edilmiştir.⁵⁵

XV. Yüzyılın başında Altın Orda Devletinin bölünmesiyle Ebu'l-Hayr göçebe Özbek hanlığını kurmuştur. Ebu'l-Hayr, 1446 yılında Sirderya nehri üzerindeki önemli şehirleri ele geçirmiş ve geçmişteki Cuci Ulusunda bulunan bu şehirleri kendi topraklarına yani Deşt-i Kıpçak'a katmak için harekete geçmiştir. Altın Orda'dan çıkan diğer bir devlet Ak Orda hanları Kerey ile Canibek Sultanlar, Türk boylarıyla

53 Kinayatulı, Z. (2004). *Kazak memleketi jane Coşı Han*. Astana: Elorda, s. 122-126.

54 Tiesenhausen, W.De. (1941). *Altınordu devleti tarihine ait metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 111.

55 Tosun, N. (2012). "Orta Asya'da Tasavvuf", "Orta Asya'da İslâm. Temsilden Fobiye", İnceleme Araştırma Dizisi, C.1, Ankara-Türkistan, s. 496.

birlikte Moğolistan sınırına göç etmişlerdir.⁵⁶ Moğolistan hükümdarı Esenbuğa Han, Kerey ve Canibek sultanlara Çu vadisi ile Korday arasındaki Yedisu bölgesinde bulunan Kozıbastau yaylasından yer ayırmıştır. Tarihçiler bu göçün 1456'dan 1459'a kadar sürdüğünü söylemekte ve Kerey ile Canibek'in Kazakların ilk hanları olduğu hususunda müttetikler.⁵⁷

Kazak Hanlığı Devleti, XIV ve XV. yüzyılda Ak Orda ve Ebu'l-Hayr'ın hanlığı, Moğolistan ve Nogay Ordularındaki sosyo-ekonomik ve politik süreçlerin neticesinde Doğu Deşt-i Kıpçak, Yedisu ve Sirderya (Seyhun) Nehri'nin kuzey kısmında 1465-1466 yıllarında kurulmuştur. Kazak Hanlığında devlet, eski Türk geleneklerine bağlı olarak kuruluşun ilk yıllarında çift yönetim sistemiyle idare edilmiştir. Canibek, Barak Han'ın doğrudan ahfadı ve Kerey'in de yaşça büyük olması sebebiyle her ikisine de devleti yönetme hakkını vermiştir.⁵⁸

2.2. Kazak Hanlığından Rusya İşgaline Kadar

XVI. yüzyılın başında Kazak Hanlığı eski Ak Orda'nın ve Moğolistan topraklarının bir kısmına sahip olmuştur. Canibek ile Kerey Hanların yerine geçen oğulları Murındık ve Kasım Hanlar, Ebu'l-Hayr'ın oğlu Muhammed Şeybanı'yla birlikte Deşt-i Kıpçak ile Sirderya bölgesindeki şehirleri almak için mücadele etmişlerdir. Taht Kasım Han'a (1512-1524) geçtikten sonra Kazak Hanlığı en güçlü dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Türkistan, Arkuk, Özgend, Sığnak, Sauran, Süzek, Otrar, Ak-Kurgan ve Sirderya havzasındaki diğer şehirler Kazak Hanlığı tahtı idaresine geçmiştir. Hatta Kasım Han döneminde Ahmet Sultan'ın Türkistan'ın dinî merkezleri olan Buhara ve Semerkant'ı ele geçirmek için onun çevresindeki kasabaları yağmaladığı söylenmektedir.⁵⁹ 1513 yılında Sayram yani eski adıyla İsficab eyaleti Kasım Han'ın eline geçmiş ve Taşkent'in kuşatılması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak

56 Dulati, M. H. (2015). *Tarih-i Raşidi*, çev. İslâm Cemeney. Almatı: Qazakparat Baspası, s. 256.

57 Qudayberdiev, Ş. (2007). *Türk, Qırğız-Qazaq Ham Hanlar Şeciresi*. Astana: Altın Kitap, s. 43; Atıgaev, N. (2015). *Qazaq Handığı Tarih Tolqınında*. Almatı: Eltanım Baspası, s. 150, 165.

58 Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan Ve Kazaklar, Kazakistan İlimler Akademisi (KİA), çev. Abdulvahab Kara, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, s. 208.

59 Klyashtorny, S. G. & Sultanov T. İ. (2003). *Kazakistan Türkün üç bin yılı*. İstanbul: Selenge Yayınları, s. 271.

Kasım Han'ın vefatından sonra Tevekkel Han döneminde 1598 yılında Taşkent ve Otrar havzasının tamamı Kazak Hanlığının idaresi altına geçmiştir. Sonuç olarak Kazak Hanlığı, kuruluşundan sonra bir asır içinde bölgedeki tüm siyasi ve kültürel açıdan önemli olan eski dinî merkezlerin bir parçasını kendi hâkimiyetine dâhil etmiştir.⁶⁰

Kazak Hanlığı, komşusu olan Müslüman devletlerle yakın siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler içerisinde olmuştur. Sirderya'nın orta ve aşağı kısmındaki şehirler, Kazak Hanlığı ve Maverünnehir Hanlıkları arasında mücadeleye neden olmuş olsa da ortak düşman tehlikesinden dolayı zaman zaman ittifak yapma fırsatı da bulmuşlardır. Sünni itikadı benimseyen Türkistan hanlıkları, güneydeki komşusu Safeviler ile birkaç defa karşı-karşıya gelmiş ve bazı savaşlarda ittifak kurmuştur. İlki 1513-14 yıllarında ve ikincisi 1528 yılında olmak üzere yapılan savaşlarda da Kazak ve Şeybanî kolları birleşerek Kızılbaşlar⁶¹ ile savaşmışlardır.⁶² Esim (Eş-Muhammet) Han, Doğu Türkistan ve Maverünnehir Seydileri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Kaşgar Seferi esnasında Esim Han, iktidardaki Hoca İshag'ın talebesi Danil Hoca'dan Yarkent'teki tahta geçmesi için teklif almıştır.⁶³ Hatta Cangir (Cihangir) Han kendini toparlamaya başlayan Oyrat ittifakının tehdidini fark ederek Doğu Türkistan'a Taşkent dinî sülalesi Şeyh Havand Tahur'u evladı Yunus Hoca ile birlikte kendi tarafından Sofi Hoca ve oğlu Tauke'yi elçilik heyeti terkinde göndermiştir.⁶⁴ Babasının yerine tahta geçen Tauke Han, güneydeki kuvveti ve Türkistan'ın dinî merkezi Buhara'da Subhan Kulihan'ın elçiliğini 1687 yılında kabul etmiş ve aralarında dış siyasetle ilgili meseleler muhakeme edilmiştir. Bu devirde Türkistan'ın güney sınırında bulunan İran tarafından gelen tehditler de artmaya başlamıştır.⁶⁵

XVII. yüzyılın ortasında İli Nehri'nin kuzey yukarı akımındaki Moğolistan hududunda Oyratların Çoros aşireti Jongar Devleti'ni

60 Akişev, K. (2013). *Drevnie i srednevekovie gosudarstva na territorii Kazahstana*. Almatı: Margulan Enstitüsü, s. 151-153.

61 Kazak destanlarında geçen Kızılbaş ifadesi ile Şiiler kastedilmiştir.

62 Atıgaev, N. (2015), a.g.e., s.315.

63 Omarbekov, Talas. (2017), a.g.e., s. 291.

64 Artikbaev, J. & Jarkeşov, E. *Qazaq Memlekettligi: Tarihi, Sayasi Jane Akimşilik Qurılımi*. Astana: Başqaru İnstitutları.

65 Artikbaev, J. & Jarkeşov, E., a.g.e., s. 125

kurmuştur. Ebu'l-Hayır Han'ın Göçebe Özbek Hanlığı devrinde merkezi şehir olan Türkistan bölgesine tehdit oluşturmaya başlayan Moğolistan'daki Kalmık, Oyrat ve Jongar boyları, neredeyse iki asırdan fazla bir zaman bölgenin sosyal-içtimai ve siyasi hayatında değişiklikler yapmıştır. Ara sıra sınır yakınındaki Yedisu yaylaları için Kazak ve Kalmık-Jongar boylarının arasında küçük kavgalar da vuku buluyordu. 1635 yılında Jongar Devleti'nin kurulması ile bu kavgalar devletlerarası savaşlar haline dönüştü ve XVIII. Yüzyılın ortasında Jongar Devleti'nin Kazak Hanları ve diğer taraftan Çinlilerle tamamen yok edilmesine kadar, komşu devletin Müslüman olmayan aşiretleri Kazak Müslümanlarının siyasi, içtimai ve kültürel hayatlarını tehdit altında bırakmıştır.⁶⁶

Kalmıklar güçlenerek 1683-1685 yıllarında bütün Orta Tiyanşan Kırgızları ve Fergana vadisini ele geçirerek, Kazak devletindeki önemli nokta olan Sayram'ı (İsficab) tahrip etmiştir. Kalmıklar Sirderya sınırının ötesi olan Maveräünnehir bölgesine geçememiştir. Fakat Maveräünnehir'in sağ ve solundaki zayıf noktalardan geçen Kalmıklar, Hârizm üzerinden geçerek İran'ın Astrabad şehrine ve diğer taraftan Doğu Türkistan üzerinden geçerek de Tibet'e saldırmıştır. 1720 yılında Kalmık Hanı Siven Raktan, Kazak sultanlarına hücum ederek Maveräünnehir'i koruyan zinciri kırmış ve Sirderya havzası şehirleri ile 1723 yılında Taşkend'i Kazakların elinden almıştır.⁶⁷ 1724-25 yıllarında Jongar hükümdarlarının saldırıları, Sirderya havzası ile Yedisu şehirlerindeki hayatın durmasına neden olmuştur. Tarım ve ticaretin çöküşü, Kazak Hanlığının başkenti Türkistan ve Taşkent, Sayram gibi şehirlerin inkırazına yol açmıştır. Jongar saldırılarından dolayı parçalanmış Kazak aşiretleri Balkaş Gölü etrafından güneydeki Buhara ve Semerkant'a göç etmişlerdir. Jongar saldırıları ve yağmalarından sonra Kazakların içinde büyük insan zayıflıkları olmuş ve halkın bir kısmı bu devirde açlık ve yoksulluktan dolayı hayatını kaybetmiştir.⁶⁸

66 Konuyla ilgili Bkz: Mamırulu Kamen, Qazaq Halqının Jongar Basqınlarına Qarsı Küresi, Öskemen: Poligrafiya, 1994; Qazaqstan Tarihi, KİA, C.II, Almatı: Atamura Baspası, 1998, s. 311; Minjan, N. (1935). *Qazaqtın Qısqaşa tarihi*, Almatı: Jalın Baspası; Sancar Asfendiyarov, İstoriya Kazakstana, Almatı, Qazaqstan Öлкелик Baspası, 1935;

67 Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 167-168.

68 Minjan, N. (1935), a.g.e., s.273.

2.3. Rusya Hakimiyeti Altındaki Kazaklar

XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başında Kazak Hanlığı iç ve dış siyasette bir krizle uğraşmak zorunda kalmıştır. Uzunca bir süre devam eden Jongar-Kazak Savaşı, devlet içinde ekonomik ve siyasî inkıza neden olmuş ve Hanlık dağılma süreci yaşamıştır. Üç Cüz'ü yöneten "Küçük Hanlar" ortaya çıkmış ve merkeze bağlansa da içişlerinde otonom yönetim şekline geçilmiştir. Küçük Cüz Hanı Ebu'l-Hayır Tauke Han'ın yerine geçen halefi Bolat'tan müstakil siyaset yürüterek Rusların yardımı ile Kazak ve Başkurtları bir çatı altında toplamayı düşünmüştü.⁶⁹ 1731 yılı 19 Şubat'ta Küçük Cüz'ün elçilik terkinde birkaç Biy, Baturlar ve Sultanları Tевкелев yönetmenliğindeki Rus heyeti ile tabiiyetine kabul etme anlaşmasını yapmaya gelmiştir. Çok geçmeden Orta Cüz'ün Hanı Sameke de Rus hâkimiyetine geçmeye imkân tanımıştır. Fırsattan istifade eden karşı taraf 1734 yılında Orta Cüz'ü kendi hâkimiyeti isteğine olumlu cevap vermiştir. 1735 yılında Orta Cüz Hanı Küçük ile Barak Sultan, kendilerine Rus tarafından Tевкелев'in elçilik gönderilmesi arzında bulundu. 1738 yılında Orta ve Küçük Cüz'den toplam 58 boyun reisi, Rus Çarı'nın tabiiyetine geçme ve ona adaletle hizmet etmeye biat etmiştir.⁷⁰

İki Cüz XIX. yüzyılın başlarında Rusya hâkimiyeti altına geçse de Ulu Cüz Kazakları Rus tabiiyetine geçmemiştir. Ancak Ulu Cüz'ün kuzey kısmındaki bazı kabileler, Orta Cüz ile birlikte Rusya hâkimiyetini tanımıştır. 1818 yılında Ulu Cüz'ün kuzey toprağını yurt edinen Uysun kabilesinin reisi Sultan Süyük Ablayhanov, Rusya hakimiyetinin altına girmeyi talep etmiş ve onun bu talebinden sonra Ulu Cüz'ün 14 Sultanı daha Rusya hâkimiyetini tanımayı kabul etmiştir. 1822 yılında Ulu Cüz'e gelen Rus yetkilisi Kraykin aracılığıyla Kazak kabile ve boylarından toplam 33 sultanın kendi kabilesinin damgası ile mühürlerinin bulunduğu kâğıtla Rusya'ya biat talep etmiştir. İki seneden sonra Rus Çarı I. Aleksandr, Kazakların kabul edilmesi hakkındaki kararı çıkarmıştır.⁷¹ 1798 yılında Taşkent şehrinin

69 Minjan, N. (1935), a.g.e, s.263.

70 Omarbekov, Talas. (2017), a.g.e., s. 293-295

71 Suleymenov, B. (1981). *Kazahstan V Sostave Rossii*. Almatı: İzdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, s. 127-128.

hükümdarı Yunus Hoca Sayram, Çimkent ve Türkistan şehirlerini kısa bir süreliğine kendi nüfuzu altında toplamayı başarmıştır. 1808 yılında Hokand Hanı Alimhan tarafından Taşkent'in alınmasıyla beraber ona tâbi olan araziler içinde Ulu Cüz Kazaklarının Çimkent, Evliya-Ata ve Türkistan şehirleri ile batıda Karmakçı mevkiine kadar bölge Hokand Hanlığı yönetimine girmiştir.⁷² Ulu Cüz Kazaklarının Rusya yönetimine geçmesi, Sirderya havzasındaki şehirlerin Rus askerleri tarafından istila edilmesi ile mümkün olmuştur. 1863-1864 yıllarında Çernyayev Suzak, Şolak Korgan, Evliya-Ata, Çimkent kalelerini, Verevkin ise Türkistan şehrini uzun kuşatmadan sonra ele geçirmiştir.⁷³ Böylece Rusya'nın Maverâünnehir bölgesine geçmesine engel olan Kazak Cüzleri ile 150 senelik mücadele sona ermişti.

Tarihçiler arasında Kazak Cüzlerinin Rusya hâkimiyetine kendi isteğiyle girmesine dair çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan biri, Çarlık Rusya dönemindeki tarihçilerin objektif fikir bildirdiği ve sonradan Sovyet tarihçileri tarafından Kazakların kendi isteği ile Rus hâkimiyetine girmesi hakkında uydurma nazariyelerin ortaya çıkmasıdır.⁷⁴ Kazakların üzerinden nüfuz kazanmak için Rusların Başkurtları kullanması bu yaklaşımı desteklemektedir. Rus itaatine girmeden önce Küçük Cüz Han'ı Ebu'l-Hayr'a Ural nehrinin sağ kıyısındaki Başkurt kabile reisi Aldarbay vasıtasıyla "Kazaklar, Başkurtlarla sulh içinde yaşamak istiyorlarsa, Rusya'nın himayesini talep etmelidir." şeklinde bir mektup gönderilmiştir.⁷⁵

3. Kazaklarla İlgili İlk Araştırmalar

Oryantalizmin Rusya'da bilimsel bir alana taşınması Petro'dan sonraki devre denk gelmektedir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde devlet tarafından yükseköğretim kurumlarında yapılan reformlar, bu gelişimin hız kazanmasına neden olmuştur. 1804 yılında kabul edilen üniversitelerin iç nizamnamesinden sonra Moskova, Harkov, St. Petersburg ve Kazan

72 Tagaev, M. (2017). *Hokand Hanlığının (1709-1876) sosyal ve kültürel tarihi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 53.

73 Suleymenov, B. (1981), a.g.e., s.129.

74 Ayagan, B. & Abjanov, H. & İsin, H. (2011). *Qazaq handığı tarihi: qurılı, orleui, quldıraui*. Almatı: Sözdik-Slovar, s. 273.

75 Hayit, B. (1995). *Türkistan devletlerinin millî mücadele tarihi*. Ankara: TTK, s. 52.

üniversitelerinde Doğu Dilleri eğitimini veren okullar açılmıştır. Akademik kadro yetersizliği akademisyenleri yurtdışından çağırmakla halledilmiştir. Harkov Üniversitesi'nde 1805 yılında yurtdışından gelen Lhüteran pastörü İ. B. Berendt, Rusya'da oryantalizm adına bulunan ilk profesör olmuştur.⁷⁶ Üniversite nizamnameleri kabul edildikten sonra 1804 yılında Moskova Üniversitesi, 1807'de Kazan Üniversitesi ve 1819 yılında St. Petersburg Üniversitesi bünyesinde Doğu Dilleri bölümleri açılmıştır.⁷⁷

Dönemin Batı'da başlayan Doğu kampanyası Rusya'yı da etkilemişti. Fransa, Almanya, Büyük Britanya devletlerini takip ederek Rusya'da da 18 Ağustos 1840'ta Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti kurulmuştur. Rusya'daki oryantalizm ekolü, Rus İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti'nin kurulmasıyla yeni bir seviyeye yükselmiştir. Cemiyetin kurulmasının ardından ilk beş yıldaki faaliyetlerde Ural Bilimsel Araştırma seferi düzenlenip kurum içinde Sibiry ve Kafkasya bölümleri açılmıştır.⁷⁸ Sibiry ile ilgili bölümün faaliyetlerinin arasında Kazakistan'ın kuzeyinin ve doğusunun incelenmesi de yer almıştır. Nitekim Kuzey ve Doğu Kazakistan bölgesi Batı Sibiry bölgesi olarak değerlendirilmiştir. 1877 yılında Kuzey Kazakistan sınırındaki Omsk şehrinde Batı-Sibiry özel bölümü faaliyete başlamıştır.⁷⁹ Rus Coğrafya Cemiyeti ve Türkistan bölgesiyle ilgili incelemeleri yürütme amacıyla kurulan çeşitli kurum yetkililerinin veya üyelerinin pratik alanda bölge yöneticileriyle iş birliği içinde oldukları görülmektedir. Yerli halkların kültürünü yakından tanıyan ve bilen uzmanlar, hükümet adamlarına danışmanlık yapmış hatta çeşitli yargıların hazırlanmasında katkılar da sağlamışlardır.⁸⁰ Çar hükümetinin bölgedeki kolonyal siyasetini

76 Akademik Barthold (Seçme eserleri), ed. A. Mandelştam, N. Tumanoviç, C.IX., Moskva; İzd. Nauka, 1977, s. 27-28.

77 Soltaev, Z. (2009). *Rus Oryantalistlerinin şiyer çalışmaları. (19 ve 20. y.y'lar)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, s. 40

78 İstoriya Poluvekovoy Deyatelnosti İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo 1845-1895, s. 25-26.

79 İstoriya Poluvekovoy Deyatelnosti İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo 1845-1895, s. 490.

80 Devlet ve oryantalistler arasındaki ilişkiler için Bkz: Said, E. (1998). *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, 4.Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık, s. 286-287; İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedenie Do Seredinı XIX Veka, İnstitut Vostokovedenie ANSSSR, ed. G. F. Kim, P. M. Şastitko, Moskova: Nauka, 1990, s. 4.

yürütmesinde, araştırmalarıyla özel bir yere sahip olan Aristov Yedisu da hizmet ettiği süreçte Kazakların kültürünü yakından öğrenmiş ve Türkistan bölgesinde hükümetin tebaasını yönetmesi konusunda yasal ve idarî uygulamalara katılmış ve her türlü komisyonların üyeliklerinde yer almıştır.⁸¹

İlk Kazaklar hakkında sistematik çalışmaların ilklerinden birini yazan Aleksey Levşin'in (1798-1879) Rus Coğrafya Cemiyetinin kurucu üyesi, Cemiyet reisinin yardımcısı, gizli danışman, İçişleri Bakanının danışmanı gibi görevlerde bulunduğu bilinmektedir.⁸² Kazak Tarihinin Herodot'u olarak nitelendirilen Levşin'in Çar hükümetine istila bölgelerini incelemesi gibi hizmetleri olmuştur.⁸³

Kazaklar hakkında XVII. ve XIX. yüzyıllarda toplanan belgeler, esasen coğrafyacılar, tarihçiler, etnograflar ve din misyonerleri gibi bilim dalları temsilcilerine ait disiplinler arası kaynakları teşkil etmektedir. Bunların arasında tarihçilerle etnografların kaynakları değerlidir. Kazaklara dair çok sayıda Rus kaynağı bulunmaktadır. Bu eserlerde Kazak halkı iki yönden ele alınarak araştırılmıştır. Bunlardan birincisi, bölgeyi askerî ve endüstriyel olarak sömürgeleştirme amacıyla devletin araştırması, ikincisi de işgal edilen bölge halkının nüfusu, iktisadî, kültürü ile hayat tarzının bilimsel amaçla araştırılması şeklinde olmuştur.⁸⁴ Araştırma derlemeleri ve değerlendirmeleri açısından pratik gözlem metoduyla inceleme yürütmüş araştırmacıların eserleri büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Kazakistan'la ilgili XVIII. yüzyıla ait eserler arasında Sibiry'a seyahat eden D. Misserşmidt, G. Miller, S. Pallas'ın seyahatnameleri veya eserleri mevcuttur.⁸⁵ 1818 yılında açılmış olan Asya Müzesi'nde Müslüman halklarla ilgili eserler toplanmıştır. A. V.

81 Masanov, E. (1966). *Oçerk istorii etnografiçeskogo izuçeniya kazahskogo naroda V SSSR*. Almata: İzdatelstvo "Nauka" Kazahskoy SSR, s. 167.

82 Sostav İmperatorskogo Russkago Geografiçeskogo Obşestvo, St. Petersburg: Tipografiya Eduarda Prasa, 1856, s. 1.

83 Kozibaev, M. (2000). *Kazahstan Na Rubece Vekov*: Razmışlenie İ Poiski, C.I, Almatı: Gılım, s. 59.

84 Qarasaev, G. (2006). *Qazaqstannın şıǵıs öniri xviii-xx ǵasır basındaǵı batıs, orıs zertteuşileri şıǵarmalarında, ǵılımi-köpsilik basılımdarı derekterinde*. Öskemen: Media-Alyans Baspası, s. 20.

85 Çuguevskiy, L. İ. (1990). "Arhiv Vostokovedov", *Pismennie Pamyatniki İ Problemi İstorii Kulturi Narodov Vostoka*, (SSCB Şarkiyat Enstitüsünün 13 yıllık Bilimsel Toplantısı Bildirileri), C.III., Moskova: Nauka, s. 5-6.

Boldırev, A. İ. Levşin, G. İ. Spasskiy, O. İ. Senkovskiy, N. Y. Biçürin, M. A. Kazem-Bek, İ. N. Berezin gibi şarkiyatçılar Kazak halkının etnik olarak incelenmesinde büyük katkılar sağlamışlardır. Araştırmalar içinde 1818 yılında Sibirya Bülteni ve 1825 yılında Asya Bülteni dergilerini kuran Spasskiy'nin makaleleri oldukça değerlidir.⁸⁶

Rus Coğrafya Cemiyeti'nin 1868 yılında Orenburg ve 1877 yılında Batı Sibirya Bölümleri'nin açılışıyla Kazaklar ile ilgili etnografya alanındaki çalışmalar bu bölümlerin nezareti altında gerçekleşmiştir. Ancak araştırma ve inceleme faaliyetleri sadece bu bölümlerle sınırlı kalmayıp Rus Coğrafya Cemiyeti ve diğer Türkistan bölgesi ile ilgili kurulmuş olan cemiyetlerin bilimsel faaliyetleri ile de devam etmiştir.⁸⁷

Rus kaynakları arasında Aleksey Levşin'in⁸⁸ "Kırgız-Kazak veya Kazak-Kaysak Ordaları'nın Tarifi" eseri 1832 yılında yayınlanmış ve ilmi çevrelerin itibarını kazanarak 1840 yılında Fransızca 'ya sonradan da İtalyanca 'ya çevrilmiştir.⁸⁹ Kazaklar arasında Rus oryantalizm merkezlerinde yetişmiş Şokan Valihanov'un "Seçme Eserler Toplamı" adlı eseri de Levşin'in değerlendirmelerine cevap vermesi nedeniyle değerlidir.⁹⁰ Kazaklar hakkında geniş bilgiler bulunduran eserlerden biri de Grigoriy Potanin "Kuzey-Batı Moğolistan Seyahatnamesi Denemeleri" adlı eseridir. Potanin'den sonra Türkolog Wilhelm Radlof'un "Sibirya'dan" adlı eseri değerli belgelerle doludur.⁹¹

86 Masanov, E. (1966), a.g.e., s. 112.

87 Masanov, E. (1966), a.g.e., s. 159.

88 Aleksey İrakiyevič Levşin (1798-1879) Rus Devlet adamı, Odesa şehrinin yönetmeni ve İrkutsk velayetinin sivil yöneticisi, Rus İmparatorluğu Coğrafya Cemiyeti'nin kurucularından biridir. Rusya İç İşleri Bakanı'nın Gizli Danışmanı görevinde bulunmuştur. Bkz: Russkiy Biografičeskiy Slovar, ed. N.D. Çiçulina, M.G. Kyürdyümov, C.10, St. Petersburg: Tipografiya Glavnogo Upravlenie Udelov, 1914, s.159-160; Biografičeskiy Slovar. Vısşie Çini Rossiyskoy İmperii (22.10.1721-2.03.1917), ed. E.L. Potyemkin, C.2. Moskova: 2017.

89 Qarasaev, G. (2006), a.g.e., s. 61.

90 "Şokan (asıl adı Muhammet Hanafiya) Valihanov (1835-1865) Orta Cüz'ün son Hanının torunudur. 10 yaşında Omsk şehrindeki Sibirya kolordu harbi okulunu kazanmıştır. St. Petersburg'da bulunduğu esnada Berezin. Kazim-Bek, Vasilyev gibi oryantalistlerle sohbet etmiş olduğu belirtilmektedir. Rus edebiyatı çevresinden Dostoyevski ve Krestovski ile bağlantıda olduğu bilinmektedir." Bkz: Soçinenie Şokana Valihanova (Seçmeli Eserler), "Potanin hatıraları", ed. N.İ. Vselovskiy, St. Petersburg: Tipografiya Glavnogo Upravlenie Udelov, 1904.

91 "Vasily (Wilhelm) Radlov (1837-1918), Alman asıllı oryantalist ve Türkologtur. 1858 yılında Asya Müzesi'nde çalışmak için St. Petersburg'a gelmiştir. Türk dilleri uzmanı olan Radlov, araştırmalarını Sibirya, Doğu Kazakistan, Kazan, Kırım, Moğolistan gibi yerlerde

4. Kazaklarla İlgili Tespit ve Tanımlamalar

Levşin, Valihanov, Potanin ve Radlov'un Sibirya halklarının inançları hakkındaki tezleri, Şamanlığı ele alıp inceleyen Mircea Eliade, Jean-Paul Roux gibi dünya çapındaki araştırmacılara malzeme olmuştur.⁹² Bu noktada adı geçen araştırmacıların Çar Rusya'sı sınırlarını aşarak, dünya çapındaki oryantalizm merkezlerine yönlendirici bir malzeme hazırladıkları görülmektedir.

Batılı oryantalistlerin yaklaşımlarında kullandıkları muhtelif dinlerin, inançların ve medeniyetlerin Müslüman kültürü üzerinde tesirlerinin olup olmadığının araştırılması yöntemini Rus oryantalistleri de kullanmıştır. Rus oryantalistlerin yararlandıkları bilim disiplinlerinin farklı olması, incelenen meselelere çeşitli yaklaşımların oluşmasına neden olmuştur. Örneğin Levşin tarih, Valihanov askerî uzman, Potanin etnografya, Radlov filoloji uzmanıdır. Bu yüzden bir kavram hakkında yorumların yapılmasında çeşitli eğilimler kullanılmıştır. Rus oryantalizm ekolü de Kazak Türkleri kültürünü araştırmada günümüzdeki antropoloji sahasının temelini oluşturan yöntemlerden yararlanmış ve bu incelemelerden sonuçlar çıkartarak Kazak Türklerinin dinî kimliğini belirlemede Kazak Türklerinin İslâm kültüründen ötürü eski Türk inançlarının kalıntısı meselesi baş konu haline dönüşmüştür.

Kuzeydoğu üzerinden Altay Dağları ve Moğolistan'a geçen araştırma seyahatnamelerinde Kazak kültürü üzerine çalışmaların Müslüman olmayan komşu Moğol ve Altay Türkleri'nin kültürleriyle karşılaştırılarak ele alındığı görülmektedir. XIX. yüzyılda siyasî-sosyal şartların araştırma yöntemlerine etkisi olduğunu da hesaba katmak gereklidir. Devrin inceleme çalışmalarında Türk halklarının ata dini olarak Altay bölgesindeki Müslüman olmayan kavimlerin inanışları ileri sürülerek Müslüman olan Kazak gibi halklarda yaşayan eski inanışlar arasında ilişkiler kurulmuştur.

Potanin, Kazakların domuz etini yememesini halk arasındaki

yürütmüştür.". Bkz.: Ensiklopedičeski Slovar Brokgauza i Efrona, ed. K.K. Arsenyev, O.O. Petruşevskiy, C.26, St. Petersburg: Tipografiya Aks Obş "İzdat Delo Bivşie Brokgauza-Efron, 1899, s. 92-93.

92 Bkz.: Eliade, M. (1994). Şamanizm. Ankara: İmge Kitabevi, 1999. Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dinleri*. İstanbul: İşaret Yayınları.

“Kazakların domuzdan yaratıldığı” inancına dayandırmıştır. Potanın bu bilginin notunda domuz eti yasağının İslâm’dan önceki dönemlere uzandığını, Türk boylarına İslâm dini gelmeden önce Saka kabilelerinin de domuz etini yemediğini kanıt olarak ileri sürmüş ve “İslâm dininin tamamen yerleşmediği Kazak halkının Peygamberin emrinden dolayı domuz etinin yasaklanmasını hayal etmek bile zordur.” demiştir.⁹³

Araştırmacıların ilgisini çeken hususlardan biri de Kazaklar içinde Diyanet işleri ile ilgili herhangi bir kurumun olmamasıdır. Kostenko’nun ruhanîler sınıfının yokluğuyla kendi tanımındaki ortodoksluğu karşılaştırdığı bilinmektedir. Örneğin “Orta Asya’da toplum sınıfları yoktur. Diyanette de ruhanîler sınıfı yoktur. Eğitimi var olan herkes dinî hizmetle uğraşabilir. Genellikle dinî hizmetler yargı ve polis sistemiyle birlikte iş görür” diye toplumdaki kurumları nitelendirmektedir.⁹⁴ Paşino, Kazakların içinde dinî kurumun olmamasını göçebe hayata bağlayıp o şartlar altında böyle bir kurumun iş yürütmesinin imkânsızlığından bahsetmektedir.⁹⁵ Ancak araştırmacılar, Kazakların toplumsal hayatında sünnet yapma, nikâh kıyma ve cenaze yıkama gibi dinî merasimleri yerine getiren gezici mollaların var olduğundan bahsetmektedirler.⁹⁶

Kazakların dinî kimliğinin yasal sınırlar içindeki yerinin belirlendiği ilk hareketlere XIX. yüzyılın başında rastlanmaktadır. 1822 yılında kabul edilmiş “Sibiry Kırğızları Hakkındaki Yasa”da “Kazakların Muhammedî dinine göre puta tapınması yakındır. O yüzden onları Hristiyanlaştırmanın kolay olacağından umudumuz vardır” ibaresi yer almaktadır.⁹⁷ 1879 yılında yayınlanmış “Dosug i Delo” adlı askerlere yönelik derginin Kazakların etnografyası üzerine yazıların bulunduğu bir sayısında Kazakların Müslüman ve Sünnî olduğu, diğer Müslüman halklar gibi dinde fanatizmlerinin olmadığı,

93 Potanin, G. (1881). *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii*. St. Petersburg: Tipografiya V.Kirşbauma, s.165, 46

94 Kostenko, L. (1871). *Srednya Aziya İ Vdvoreniye V Ney Russkoy Grajdanstvennosti*. St. Petersburg: Tipografiya V. Bezobrazova İ K, s. 67.

95 Paşino, A. (1868). *Turkestanskiy Kray V 1866 God.*, St. Petersburg: Tipografiya Tiblena İ K, s. 55-56.

96 Paşino, A. (1868), a.g.e., s.55.

97 Materialı Po İstorii Politiçeskogo Stroya Kazahstana. (1960). C.I, ed. M.G. Maseviç, ANK SSR, Almata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, s. 105.

ancak Kazakların arasında Şamanlık izlerine hala rastlandığı ileri sürülmektedir.⁹⁸ 1895 yılında yayınlanmış Brokgauza ve Efronların Ansiklopedik Sözlüğü'nde ise Kazaklar, Sünnî fakat dinî yaşantılarında özensiz olarak tanımlanmakta, Kazakların içinde eski Şamanlık ve puta tapıcılığın izlerinin var olduğu, diğer taraftan İslâm'ın da son zamanlarda diğer Türkistan devletleriyle sıkı bağlantılar kurması sonucunda güçlendiği belirtilmektedir. Maddenin hazırlanmasında kullanılan bilgilerin atfedildiği yazarlar arasında Radlov, Alekterov, Lobiseviç, Dal, İlminskiy gibi XIX. yüzyıldaki Rus oryantalist ekolünün ünlü temsilcileri bulunmaktadır.⁹⁹

Araştırmacıların şahsi gözlemleri üzerinden yürüttükleri denemeleri objektiflikten uzak olup kendilerinin sübjektif düşüncelerinin sonuçlarına dayandığı aşikârdır.¹⁰⁰ Nitekim konulardaki karşılaştırmalı analizlerde Kazak örf-adetlerinin göz ardı edildiği görülmektedir. Örneğin Potanin, Kazak, Moğol ve Tanghu-Uranhay Türklerinin inançları, günlük yaşamları, giyimleri, yemekleri, evlenme gibi geleneklerini mukayeseli olarak değerlendirirken Moğollardaki evlenme geleneğinin Buda dinî ayinleri üzerinden yürütüldüğünden söz etmesine rağmen Batı Moğolistan bölgesinde bulunan yoğun Kazak halkının İslâmî kurallara göre evlendikleri geleneğini göz ardı etmiştir.¹⁰¹

5. Kazakların Şaman ve Yüzeysel Müslümanlığı Hakkında İddialar

XVIII. ve XIX. yüzyıl incelemelerinde, genellikle Sibirya ve Altay Dağları'na yönelik olarak yapılan araştırmaların, Türklerin ana dinini Şamanizm olarak belirlemeye çaba gösterdikleri bilinmektedir. Bu incelemelerde dinî kimlik imajını kurmada Rus oryantalistlerine düşen görevin özel bir yeri vardır.¹⁰² Halbuki Altay ve Sibirya'daki Şamanlığın

98 “Narodı Rossii. Kirgiz”, İzdanie Dosug i Delo, St. Petersburg: Tipografiya Obşestvennaya Polza, 1879, S.4, s. 37.

99 Yanovskiy, A. (1895). “*Kirgizı İ Kirgiz-Kaysaki*”, *ensiklopedičeskiy slovar brokgauza i efrona*, C.15, St. Petersburg: Tipo-Litografiya A.İ. Efrona, s. 101-109.

100 Sosyal antropolojide “emredilen” ve “yaşayan” din deyimlerinin gözlem yöntemindeki detayları için Bkz.: Ali Murat Yel, a.g.m., s. 133.

101 Bkz: Potanin, G. (1881), a.g.e., s. 114-117.

102 Sibirya ve Altay'daki Şamanizm'i inceleyen Rus oryantalistleri hakkındaki detaylı bilgi için Bkz: Roux, J. P. (1994), a.g.e., s.36-38; Ü. Günay & H. Güngör (2003). *Başlangıçlardan*

bütün halinde Türklerin eski dinî olarak kabul edilemeyeceğini ve o bölgedeki kavimler arasında bulunan Şamanlığın çok geride kaldığını vurgulayan araştırmalar da bulunmaktadır.¹⁰³

1863 yılında Rus dilinin büyük sözlüğündeki “baksı” kelimesinin terminolojik tespitinde “bakşa, baksa veya baksı Kırgız¹⁰⁴ Şamanı, sihirbazı, falcısı, kâhini ve hekimidir. Koyun kemik küreği çizgilerine bakarak fal yapar” diye açıklanmıştır. Ayrıca bu kelimenin Kazaklara ait olduğu vurgulanarak diğer Türk halklarının folkloru kullanımındaki anlamı üzerinde durulmamıştır.¹⁰⁵ Kazakların gündelik hayatında görülen ve incelenen hususlardan en yaygın halk hekimliğidir. Halk içinde Şamanlığın yaşamasına dair teorilerin, esasen halk hekimliğini gözlemlemelerinden dolayı ortaya çıktığı bilinmektedir.¹⁰⁶ Kazak Türkçesine baksı olarak geçen ve halk arasında hekimlik, sihirbazlık, falcılık, kâhinlik olarak bilinen, eski inançlara göre yüce güçlerle bağlantı kuran şahsın faaliyetleri, Şamanlığın izlerini yansıtan olay olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁷ Kazaklar arasında yaşamış ve Kazakların dinî inançlarına ilk olarak ağırlık verenlerden biri olan Levşin, baksıyı Sibiryâ’daki Şamanlarla karşılaştırarak onlara çok benzediğini belirtmiştir.¹⁰⁸

Valihanov, Şamanlığın izlerinin eski bir din olarak Kazakların arasında yaşadığını ayrı ayrı olarak tasnif etmiştir. Onun bu kanaate varmasında Kazakların doğaya, ruhlara ve ateşe saygı gösterme gibi inançları etkili olmuştur. O, doğayla iç içe yaşayan göçebeleri ay, yıldız, sema ve dağa saygı gösterme; gündelik hayattaki nazar, ateşe tükürmeme ve basmama, ruhlara kurban kesme gibi olaylarda Müslüman olmayan Moğollarla mukayese etmiştir.¹⁰⁹

günümüze Türklerin dinî tarihi. İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 47.

103 İnan, A. (1954). *Tarihte ve bugün Şamanizm. materyallar ve araştırmalar.* Ankara: TTKY, s. 1-4.

104 Çar döneminde Rus bilim çevresinde Kazaklara Kırgız, Kırgızlara ise Kara-Kırgız ifadesi kullanılmıştır.

105 Tolkoviy Slovar Velikorussskogo Yazıkı Vladimira Dalya, 1.Baskı, C.I, Moskova: Tipografiya A. Semena, 1863, s. 36.

106 Levşin, A. (1832). *Opisanie Kirgiz-Kazaçih ili Kirgiz-Kaysakskih Ordı İ Stepey*, C.III., St. Petersburg: Tipografiya Karla Kraya, s. 65-66

107 Türkistan Halkaralık Ensiklopediyası, ed. A. Nisanbaev, Almatı: Qazaq Ensiklopedisi, 2000, s.170.

108 Levşin, A. (1832), a.g.e., C.III, s.66.

109 Soçinenie Şokana Çingizoviça Valihanova (Seçmeli Eserler), ed. N.İ. Vselovsky, St.

Şamanlığın Kazaklar arasında yaşamasına dair çeşitli görüşler mevcuttur. Nitekim Potanin, Şamanlık inancının Kazakların İslamlaşmalarına rağmen varlığını devam ettirdiği kanaatindedir. Potanin, Moğol ve Uranhay Türklerindeki Baksılarla Kazak Baksıları'nı karşılaştırarak Kazak Baksıları'nın özel bir yere sahip olduğunu belirtmiştir ve "Baksı" diye adlandırılan Şamanın hekimlik yapma ve kötü ruhları kovalama gibi görevleri üstlendiğini belirtmiştir.¹¹⁰

Radlov, Kazakların arasında Şamanlığın yaşamasının büyük bir göstergesi olarak Baksı üzerinde durmuş, baksıyı hekim, falcı ve şarlatan olarak değerlendirmiş ve onun Şamanlığın izi olarak Kazakların arasında yaşadığını, ancak İslâmiyetin tesiri ile bir başka renk aldığını ileri sürmüştür.¹¹¹ Radlov bazı göçebe Türk boylarında bu eski dinin izlerinin bulunduğunu, İslâmiyet'in Şamanlığı tamamen yok etmeyi başaramadığını vurgulamıştır. O, söz konusu halklar üzerinde tek tek durmayıp, Kazaklar arasındaki eski dinin izlerini ve geleneklerini incelediğini, Şamanlık dualarının İslâm dininin etkisiyle değişikliklere maruz kaldığını ve İslâm dininin de eski din geleneklerini kendi içinde hazmettiğini ileri sürmüştür.¹¹²

Kazak kimliği üzerine yapılan çalışmalar, Kazakların, pratik yaşamda uyguladıkları eğilimlerini gözlemleme metoduyla yürütülmüştür. XIX. yüzyılın başında Kazak Müslümanlığının yüzeysel olduğuna dair tez ve teorilere Rus yayınlarında genişçe yer verilmiştir. Hatta Ortodoks misyonerliği üzerine yazılmış bir eserde, Kazakların arasında Hristiyanlığın diğer dinlere göre hızlıca yayılması Kazakların dinsiz olmalarına bağlanarak değerlendirilmiştir.¹¹³

Levşin "Kazaklara hangi dindensin?" diye sorulduğunda bilmediklerini söylediklerini iddia etmiştir. Bundan dolayı Levşin, Kazakların Müslüman, Mani ya da putperest olduklarına dair farklı

Petersburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov, 1904, s. 15-20.

110 Potanin, G. (1881), a.g.e., s.81

111 Radlov, W. (1976). *Sibirya'dan (Seçme)* çev. Ahmet Temir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 290-291.

112 Radlov, W. (1976), a.g.e., s.290-291.

113 Aniçkov-Platonov, İ. (1845). *O Mirnom Rasprostranenii Hristianstvo V Rossii*. Moskva: Tipografiya A. Semena, s. 66.

yorumlar yapmıştır.¹¹⁴ Levşin'in bu nitelendirmesine Valihanov yanıt vermiştir. Levşin'in din hakkında sorular sorduğu iki Kazak'ın onun sorusunu anlayamadığını aksi takdirde her Kazağın Muhammed dinini anlamasa da onun dininden olduklarını iyi bildiğini ve başka dindekilerin yanında bunu gururla söyleyebileceklerini, çocukluktan itibaren Müslüman olduklarını ve kâfirlerin cehenneme gireceklerini duyarak büyüyen bu insanların dinlerini bilmediklerini iddia etmenin olanaksız bir olay olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

Radlov diğer araştırmacılara göre farklı yorumlarda bulunmuştur ve söyledikleri birbiriyle çelişmektedir. Bir yerde Kazakların dindar kimseler olup, beş vakit namazı kıldığı, oruç tutup sadaka verme gibi hayırlı işleri yerine getirdiklerini söylerken diğer yerde Kazakların komşuları tarafından şeriat hükümlerini yerine getirmediklerinden ve iman şartlarını bilmediklerinden dolayı kâfir olarak nitelendirildiğini, gençlerin namaz ve oruç ibadetlerine karşı umursamazlıklarını da dile getirmiştir.¹¹⁶

Batılı araştırmacıların içinde, dinî kimliği belirleyici faktörlerden biri olarak ibadet erkânlarının yerine getirilmesi meselesinin ortaya konduğu bilinmektedir. Nitekim Levşin, oruçla temizlik kaidelerinin Kazaklar arasında yerine getirilmediğini, günde beş vakit ibadet etmeyi kendilerine zorluk olarak gördüklerini, mollaları veya camilerinin bulunmadığını, kimi zaman cemaatle namaz kılmayı yaşlı adamların yapmakta olduğunu, herkesin ibadetlerini istediği yerde yerine getirdiğini, bazıları ise hiçbir ibadeti yapmadığını, gönüllü olarak ibadet edenlerin sayısının son derece az olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷ Valihanov, Kazaklar arasında ibadetlerin yerine getirilmesi hakkında bilgi vermemiştir. Onun eleştirileri daha çok Müslümanların İslâm dininin etkisiyle karanlıkta kalmış olmaları, dinî eğitim yerine laik Rus okullarının kurulmasıyla Avrupa uygarlığına yetişme gibi meseleler üzerine olmuştur.¹¹⁸

114 Levşin, A. (1832), a.g.e., C.III, s.52-53.

115 Şokan Valihanov (Seçme Eserler), ed. V. Y. Basin, İ.V. Efroeva, B.E. Kumekov, V.N. Nastiç, 3.Baskı, Almatı: Alatau Baspası, 2010, s. 198.

116 Radlov, V. V. (1989). İz Sibiri, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Etnografii im N.N. Mikluho-Maklaya. Moskova: Nauka, s. 302-303.

117 Levşin, A. (1832), a.g.e., C.3., s.55.

118 Valihanov, Ç. Ç. (1985). (Sobranie Soçineniy V Pyati Tomah), C.IV, 2.Baskı, ed. B.E. Kumekov, V.N. Nastiç, V.K. Şuhovçov, Almatı: Kazahskaya Sovetskaya Ensiklopediya, s. 71-73.

SONUÇ

Kazaklar Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk kavimlerinden biridir. Bu araştırmada Kazak Türklerinin millet haline gelmesi, İslamlaşması ve bağlı oldukları devletler, Çarlık Rusya'sı döneminde Kazak Türklerinin dinî kimliği çeşitli açılardan incelenmiş, Rus Oryantalistlerin Kazakların dinî kimlikleri hakkındaki görüşleri derlenerek değerlendirilmiştir.

Araştırmamızda Kazak topraklarında kurulmuş olan Türk İslâm devletlerinin bu tarihi serüven içerisinde arkasında bıraktıkları maddi ve manevi değerlerden söz edilmiştir. Ayrıca bu devletler içindeki toplumların İslâm medeniyetine katkılarına değinilmiştir. İslâm dininin bozkırlarda kök salmasında Kazak Hanlığı öncesindeki devletlerin yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Kazak Hanlığının komşu Müslüman ve Müslüman olmayan devletlerle ilişkileri de ele alınarak değerlendirilmiştir.

Kazak Müslümanlarının dini kimliğinin ilim dünyasına kazandırılmasında Rus Oryantalizminin etkisinin çok büyük olmasına karşılık, Rus Oryantalistlerin çalışmaları dünya çapında yeterli şekilde bilinmemektedir. Rus şarkiyatçıları, tespitimize göre, Batı Avrupa, esasen Alman ve Fransız bilim çevresiyle olan irtibatları nedeniyle bunlardan etkilenecek kendilerine çok yakın olan Müslümanları aynı yöntem ve yaklaşımlarla incelemeye çalışmışlardır. Müslüman Kazaklar hakkında disiplinler arası çalışmalar yürütülmüş ve onların gündelik hayatlarındaki dine olan bağlılıklarının metinlerdeki emirlere göre olan farklılığı gözlem yöntemiyle incelenmiştir.

KAYNAKÇA

“Narodı Rossii. Kirgiz”, İzdanie Dosug i Delo, St. Petersburg: Tipografiya Obşestvennaya Polza, 1879.

Akademik Barthold (Seçme eserleri), ed. A. Mandelştam, N. Tumanoviç, C.IX., Moskva; İzd. Nauka, 1977.

Akişev, K. (2013). *Drevnie i srednevekovie gosudarstva na territorii Kazahstana*. Almatı: Margulan Enstitüsü.

Anıçkov-Platonov, İ. (1845). *O Mirnom Rasprostranenii Hristianstvo V Rossii*. Moskva: Tipografiya A. Semena.

Artıkbaev, J. & Jarkeşov, E. *Qazaq Memlekettılığı: Tarihi, Sayasi Jane Akimşilik Qurılımları*. Astana: Basqaru İnstituttarı.

Ayagan, B. & Abjanov, H. & İsin, H. (2011). *Qazaq handığı tarihi: qurılı, orleui, quldıraui*. Almatı: Sözdik-Slovar.

Barthold, V. (1981). *Moğol istilasına kadar Türkistan*. İstanbul: Kervan Yayınları.

Baypakov, K. (2007). *Ecelgi cane ortagasırlardagı Otırar*. Almatı: Kazıgurt Baspası.

Buniyatov, Z. (1999). *Gosudarstvo Hârizmşahov-Anuşteginidov 1097-1231 g.g.*, Baku: Elm.

Valihanov, Ç. Ç. (1985). (Sobranie Soçineniy V Pyati Tomah), C.IV, 2.Baskı, ed. B.E. Kumekov, V.N. Nastiç, V.K. Şuhovçov, Almatı: Kazahskaya Sovetskaya Ensiklopediya.

Çetin, O. (2015). *Türk-İslâm devletleri tarihi*. Bursa: Emin Yayınları.

Çuguevskiy, L. İ. (1990). "Arhiv Vostokovedov", *Pismennie Pamyatniki İ Problemy İstorii Kultury Narodov Vostoka*, (SSCB Şarkiyat Enstitüsünün 13 yıllık Bilimsel Toplantısı Bildirileri), C.III., Moskova: Nauka.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. (1999). İstanbul: Çağ Yayınları.

Dulati, M. H. (2015). *Tarih-i Raşidi*, çev. İslâm Cemeney. Almatı: Qazakparat Baspası.

Eliade, M. (1994). *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dinleri*. İstanbul: İşaret Yayınları.

En-nesefi, Necmeddin Ebu Hafs. (2001). *El-Qand Fi Zikri Ulemai Samarqand*, çev. Usmanhan Temurhanoğlu, Bahtiyar Nabihan. Taşkent: ÖMEDİ Naşriyatı.

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan Ve Kazaklar, Kazakistan İlimler Akademisi (KİA), çev. Abdulvahab Kara, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.

Gorşina, S. M. (2019). *İzobretenie konsepta srednoy/sentralnoy azii: mejdu naukoy i geopolitikoy*. Washington: Programma İzuçenie Sentralnoy Azii,

Hayit, B. (1995). *Türkistan devletlerinin millî mücadele tarihi*. Ankara: TTKY.

İnan, A. (1954). *Tarihte ve bugün Şamanizm. materyallar ve araştırmalar*. Ankara: TTKY.

Koygeldiev, M. (2005). *İstoriya Kazahstana V Russkih İstoçnikah*. Almatı: Drayk-Press.

Erofeeva, İ. V. (2006). *İstoriya Kazahstana V Zapadnih Istochnikah*, C.VIII. Almatı: Sanat.

İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedenie Do Srediny XIX Veka, A.N.SSSR, ed. G.F. Kim, P. M. (1990). Şastitko. Moskova: Nauka.

İstoriya Poluvekovoy Deyatelnosti İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo 1845-1895.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârizmşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092-1221)*. Ankara: TTK Basımevi.

Kalkan, M. (2006). *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Karibaev, B. (2015). *Qazaq handığının qurılıuının etnikalıq alğışartı joninde, proceeding of the international conference on history and archaeology: Great Silk Road And The Kazakh Khanate At The Turn Of Millenium*, Taraz.

Kavakçı, Y. Z. (1976). *XI Ve XII. Asırlarda Karahanlılar devrinde Mavara Al-Nahr İslâm hukukçuları*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Kinayatuli, Z. (2004). *Kazak memleketi jane Coşı Han*. Astana: Elorda.

Klyashtorny, S. G. & Sultanov T. İ. (2003). *Kazakistan Türkün üç bin yılı*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Kostenko, L. (1871). *Srednya Aziya İ Vdvoreniye V Ney Russkoy Grajdanstvennosti*. St. Petersburg: Tipografiya V. Bezobrazova İ K.

Kozıbaev, M. (2000). *Kazahstan Na Rubece Vekov: Razmışlenie İ Poiski*, C.I, Almatı: Gılım.

Levşin, A. (1832). *Opisanie Kirgiz-Kazaçih ili Kirgiz-Kaysakskih Ordı İ Stepey*, C.III., St. Petersburg: Tipografiya Karla Kraya.

Masanov, E. (1966). *Oçerk istorii etnografiçeskogo izuçeniya kazahskogo naroda V SSSR*. Almata: İzdatelstvo “Nauka” Kazahskoy SSR.

Materialı Po İstorii Politıçeskogo Stroya Kazahstana, C.I, ed. M.G. Maseviç, ANK SSR, Almata: İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, 1960.

- Mincan, N. (1994). *Qazaqtın qısqaşa tarihi*. Almatı: Jalın Baspası.
- Omarbekov, Talas. (2017). *Qazaq memleketi: Kaganattar, ulıstar men handıqtar bayanı*. Almatı: Han Tanrı Baspası.
- Paşino, A. (1868). *Turkestanskiy Kray V 1866 God.*, St. Petersburg: Tipografiya Tibleña İ K.
- Potanin, G. (1881). *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii*. St. Petersburg: Tipografiya V.Kirşbauma.
- Qarasaev, G. (2006). *Qazaqstannın şıǵıs öniri xviii-xx ǵasır basındaǵı batıs, orıs zertteuşıleri şıǵarmalarında, ǵılımi-köpsilik basılımdarı derekterinde*. Öskemen: Media-Alyans Baspası.
- Qudayberdiev, Ş. (2007). *Türk, Qırǵız-Qazaq Ham Hanlar Şeciresi*. Astana: Altın Kitap.
- Atıǵaev, N. (2015). *Qazaq Handıǵı Tarih Tolqınında*. Almatı: Eltanım Baspası.
- Radlov, V. V. (1989). *İz Sibiri*, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Etnografii im N.N. Mikluho-Maklaya. Moskova: Nauka.
- Radlov, W. (1976). *Sibirya'dan (Seçme)* çev. Ahmet Temir. İstanbul: Milli Eǵitim Basımevi.
- Saad, A. A. (2007). *Orta Osiyo alimlari komusi*. Taşkent: İmam Buhari Respublika İlmiy-Marifiy Markazi Naşriyoti.
- Sizdikov, S. (2015). *Karluk-Karahan memleketi: sayasi, tarihi jane madeni murası*. Astana: Foliant baspası.
- Soçinenie Şokana Çingizoviça Valihanova (Seçmeli Eserler), ed. N.İ. Vselovsky, St. Petersburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov, 1904.
- Soltaev, Z. (2009). *Rus Oryantalistlerinin siyer çalışmaları. (19 ve 20. y.y'lar)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara.

Sostav İmperatorskogo Russkago Geografiçeskogo Obşestvo, St. Petersburg: Tipografiya Eduarda Prasa, 1856.

Suleymenov, B. (1981). *Kazahstan V Sostave Rossii*. Almatı: İzdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR.

Şokan Valihanov (Seçme Eserler), ed. V. Y. Basin, İ.V. Efroeva, B.E. Kumekov, V.N. Nastiç, 3.Baskı, Almatı: Alatau Baspası, 2010.

Tagaev, M. (2017). *Hokand Hanlığının (1709-1876) sosyal ve kültürel tarihi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Tiesenhausen, W.De. (1941). *Altınordu devleti tarihine ait metinler*, çev. İsmail Hakki İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası.

Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tolkoviy Slovar Velikorussskogo Yazıka Vladimira Dalya, 1.Baskı, C.I, Moskova: Tipografiya A. Semena, 1863.

Tosun, N. (2012). *“Orta Asya’da Tasavvuf”, “Orta Asya’da İslâm. Temsilden Fobiye”, İnceleme Araştırma Dizisi, C.1, Ankara-Türkistan.*

Tulibaev, C. (2007). *Traktot o sayrame*. Astana: İzdatelstvo Nasionalnogo Sentra Arheografii İ İstochnikovedeniya.

Türkistan Halkaralık Ensiklopediyası, ed. A. Nisanbaev, Almatı: Qazaq Ensiklopedisi, 2000.

Uludağ, S. (1993). *“Cendi”*, DİA, İstanbul: İSAM, C.17.

Uluğbek, M. (1994). *Tarih-i Arba’ Ulus (Tort Ulus Tarihi)*, haz. B.Ahmedov. Taşkent: Çolpan Naşriyoti.

Usta, A. (2009). *“Samaniler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Yanovskiy, A. (1895). *“Kirgızı İ Kirgiz-Kaysaki”, ensiklopediçeskiy slovar brokgauza i efrona*, C.15, St. Petersburg: Tipo-Litografiya A.İ. Efrona.

ÇARLIK DÖNEMİ RUS ORYANTALİSTLERİNE GÖRE KAZAKLARIN DİNİ KİMLİKLERİ

Yazıcı, N. (2005). *İlk Türk-İslâm devletleri tarihi*. Ankara: TDVY.

Yürekli, T. (2002). *Samaniler* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BURKİNA FASO'DA MÜSLÜMANLARIN GENEL DURUMU

Moussa Koanda

*Ankara Üniversitesi İslam Hukuku
Doktora Öğrencisi*

ÖZET

Bu makalede Burkina Faso'daki Müslümanların genel yaşam durumu ele alınmıştır. Burkina Faso Batı Afrika'nın tam ortasında denize kıyısı bulunmayan bir kara ülkesidir. Burkina Faso Fransa'dan bağımsızlığını 1960 yılında ilan etmiştir. 21 milyonluk Burkina Faso nüfusunun %48,3'lük oranını erkekler ve %51,7'lik oranını ise kadınlar oluşturmaktadır. Burkina Faso yaklaşık 60'tan fazla etnik unsur barındırmaktadır.

Burkina Faso İslâm Konferansı Teşkilâtına üye bir ülkedir. Bu ülkeye İslam'ın girişi çok erken bir döneme denk gelir ve İslam'ın hızlı yayıldığı görülmektedir. Burkina Faso laik bir ülkedir. Dolayısıyla Müslümanlarının ibadetlerini gerçekleştirmeleri önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Anayasa ve diğer yasal mevzuat, din hürriyeti konusunda ülkedeki dinî çeşitliliğe uygun şekilde serbest bir ortam sağlamaktadır. Ülkenin hemen her tarafında namaz ibadeti rahatça yerine getirilebilmektedir. Burkina Faso laiklik ilkesi gereği camilerin inşa edilmesi ve hizmetlerin yerine getirilmesi konusunda desteğini sunmaktadır. Ülkenin genelinde dinlerin dağılımı açısından İslam dininin daha ön sırada olduğu bilinmektedir. Burkina Faso, komşu ülkelerinde olduğu gibi Mâlikî mezhebine mensuptur. Diğer taraftan Kâdiriyye ve Ticânîyye tarikatları önemli bir yere sahiptir.

En son yapılan son nüfus sayımına göre nüfusun yarısından fazlası Müslümandır. Müslümanların oranının %65'ı bulunduğu ifade edilmektedir. Müslümanların hemen hemen tamamı Sünnî malikidir. Nüfusun %10'u da Hristiyan'dır. Hristiyanların çoğunluğunu Fransız işgalinden sonra buraya yerleştirenler oluşturur. Ülkeye gelen Hristiyan misyonerler uzun yıllar yoğun Hristiyanlaştırma faaliyeti yürütmelerine rağmen çok fazla kimseyi dinlerine çekememişlerdir. Hristiyanlar daha çok şehir merkezlerinde otururlar. Geriye kalan nüfusu tabiat dinlerine inanan putperest kitleler oluşturur. Ülkenin nüfusunun yarısından fazlası Müslüman olmasına rağmen ülkenin yönetimi Hristiyanların elindedir. Çünkü Müslümanlar siyasete katılımdan uzak kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Burkina Faso, Müslüman, Batı Afrika, İslam, Hristiyan, Sömürge

ABSTRACT

The general situation of Muslims in Burkina Faso have been discussed in this article. Burkina Faso is a landlocked country in west Africa that does not have a coastline. Burkina Faso gained independence from France in 1960, and men make up 48.3 percent of the country's 21 million people, while women make up 51.7 percent. Burkina Faso has approximately 60 ethnic owners. It is also a member of the Organization of Islamic Cooperation. When we look at the history of Islam's acceptance and spread, we can see that it began very early in Burkina Faso and spread quickly.

Burkina Faso is a politically and religiously secular country. As a result, Muslims have no reason to refrain from performing their religious duties. In conformity with the country's religious diversity, the Constitution and other legal rules create a free atmosphere for religious freedom. Prayers are easily performed in almost every part of the country. The country supports the construction of mosques and the delivery of services in accordance with the secularism principle. It is well known that the religion of Islam has a more prominent position in the country's religious distribution.

The Maliki sect is the most popular among Muslims, but the Qadiriyya, Sufi, and Ticaniyya sects are also important. According to

the latest recent census, more than half of the population is Muslim. According to statistics, Muslims make approximately 65 percent of the population. Malikis and Sunni make up most Muslims. Furthermore, 10% of the population is Christian. Christians arrived in the country Following the French conquest. Even though Christian missionaries who arrived in the country engaged in rigorous Christianization activities for many years, they were unable to convert a large number of people to their religion. Most Christians live in city centres. The remaining population is made up of pagans who follow natural faiths.

Despite the fact that Muslims make up more than half of the population, the country's leadership is led by Christians. Because Muslims have shied away from political involvement.

Keywords: Burkina Faso, Muslim, West Africa, Islam, Christian, conquest.

GİRİŞ

Burkina Faso, Afrika kıtasının Batı bölümünde yer alan deniz kıyısı bulunmayan bağımsız bir cumhuriyettir. Burkina Faso'ya ve Batı Afrika geneline İslamiyet çok erken girmiştir. İslamiyet'in Afrika'ya yayıldığı zama, Hz. Peygamber dönemine denk gelmektedir. Kureysler'in Mekke'den kaçarak Afrika'ya (Habeşistan) geldikleri dönem İslam'a giriş tarihleri olarak ifade edilebilir. Bununlar birlikte Sahabeler döneminde özellikle Ukbe b. Nafi Mısır'ı, Emeviler de Sudan'ı fethetmiştir. 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam'ın Afrika'ya girdiği tarih olarak kabul edilebilir. Burkina Faso'da, İslamiyet'in hicri V. ve miladi XI. yüzyılda Murabıtlar dönemine -hatta tüm Batı Afrika ülkeleri- denk gelmektedir. İslamiyet'in Burkina Faso'ya erken girmesine rağmen bugün Burkina Faso'da İslam'ın durumu nedir? Ülkedeki Müslümanların her konuda gelişmesi söz konusu mu? Dünya'da Müslümanların sayısı her gün artmaktadır ve bu artış Burkina Faso'yu yansıtıyor mu? Burkina Faso genelinde dinlerin dağılımında İslam'ın daha ön sırada olduğu bilinmektedir. Ülkede Müslümanlar fazla olmasına rağmen ülkenin yönetimi Hristiyanların elindedir. Çünkü Müslümanlar siyasetten uzak durmuşlardır. Bu çalışmamızda bunun çözümünü bulmaya çalışacağız.

Burkina Faso'nun Kısa Tanıtımı

a. Coğrafi Konumu

Burkina Faso, Afrika kıtasının Batı bölümünde yer alan deniz kıyısı bulunmayan bağımsız bir cumhuriyettir. Konum olarak Batı Afrika'nın

tam ortasında bulunmaktadır. Burkina Faso'nun sınır komşularını Mali, Nijer, Benin Togo, Gana ve Fildişi Sahili oluşturmaktadır.

04 Mart 1919 yılında Yukarı Volta adıyla kurulmuştur. 11 Aralık 1958 yılında Cumhuriyet statüne sahip olmuştur. Tam bağımsızlığını ise 5 Ağustos 1960 tarihinde kazanmıştır.

Fransa sömürgesi olduğu dönemlerde Volta nehrinin üst bölümünde kaldığı için Fransızca'da Haute-Volta (Yukarı Volta) olarak adlandırılmıştır. 4 Ağustos 1984 tarihinde THOMAS SANKARA önderliğinde gerçekleştirilen devrim neticesinde yukarı Volta'nın ismi Burkina Faso olarak değiştirilmiştir.

b. Etimolojisi

Burkina Mossilerin dili olan Mooré dilinde onurlu anlamında kullanılırken, Faso kelimesi de Dioula dilinde anavatan, baba ocağı (fa: baba, so: ev, yurt) anlamına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleştirilmesi ile ülke ismi oluşturulmuştur ve manası *ONURLU ÜLKE'dir*. Ülkenin başkenti Ouagadougou'dur.¹

1 Tasiri, S. (2012). Sanfo, *el-Edebu'l-Arabi fi Burkina Faso Min Hilali -Ulamai Mantikatü Sagtinga*, el-Camiat'ul-İslamiye bi'n-Nijer, Niamey. s. 7.

c. Burkina Faso Bayrağı

Günümüzde kullanılan hali ile resmi olarak 4 Ağustos 1984 yılında kabul edilmiştir. Devletin ulusal bayrağı Pan-Afrika renkleri olan kırmızı, yeşil ve sarı renklerden oluşmaktadır. Bayrağı yatay bir şekilde iki eşit parçaya bölen kırmızı renk, devrim sırasında akan kanı ve hayatını kaybeden ulusu sembolize ederken, yeşil renk ülkenin verimli topraklarını temsil etmektedir. Bayrağın tam ortasında bulunan sarı renkli beş köşeli yıldız ise sembolik olarak demokratik halk devrimini ifade etmektedir.

d. Siyasi ve İdari Yapı

Burkina Faso, Fransa'dan bağımsızlığını 1960 yılında ilan etmiştir. Burkina Faso tek meclisli bağımsız cumhuriyetle yönetilmektedir. Meclis 127 milletvekilinden oluşmaktadır ve milletvekili seçimleri 5 yılda bir defa yapılmaktadır. Ülke 13 yönetim bölümü ve 45 şehre ayrılmıştır.

e. Burkina Faso'nun Nüfusu ve Etnik Yapısı

21 milyonluk Burkina Faso nüfusunun %48,3'lük oranını erkekler ve %51,7'lik oranını ise kadınlar oluşturmaktadır. Burkina Faso Afrika'nın Sahra altındaki en fakir ülkelerinden biridir. Ülke nüfusunun %80'i düşük gelirli ve sınırlı doğal kaynaklar nedeniyle tarım sektöründe çalışmaktadır.² Burkina Faso yaklaşık altmış (60) etnik gruptan

² İNS (Institut National de la Statistique et de la Demographie) : Ulusal İstatistik ve Demografi Enstitüsü

oluşmaktadır.³ Bu etnik gruplardan en kalabalık olanı Mossiler'dir. Söz konusu etnik grupları şöyle sırlayabiliriz:

- Mossi 48.6%
- Fulani (Peul) 7.8%
- Gourmantché 7%
- Bobo 6.8%
- Bisa-Samo 6.5%
- Gourounsi 6%
- Dagari-Lobi 4.3%
- Bwa (Bwamu) 3%
- Sénoufo-Marka-Dioula 2.2%
- Autres 7.8%.⁴

Ayrıca Bobo Dioulasso, Ouahigouya, Koudoudou, Banfora ve Fada N-gurma da ülkenin önemli şehirlerindendir. Burkina Faso'nun kuzeyinde ve ortasında yaşayanlar büyük ölçüde Mossi kabilelerindendir. Folânılar ülkenin doğusunda yaşamaktadırlar. Ülkenin Batısında ise Mandi (Bambara kabileleri) bulunmaktadır.

f. Dil

Burkina Faso'nun resmi dili Fransızca'dır. Ancak halk arasında yöresel diller konuşulur. En çok konuşulan dil, en kalabalık etnik kitle olan Mossilerin kullandığı More dilidir. Halkın % 48'i bu dili konuşmaktadır. Diğer etnik unsurlar da kendi aralarında kendi dillerini kullanırlar.

Burkina Faso'ya İslamiyet'in Gelişi

İslam'ın Burkina Faso'ya girişi dönemi hakkında tarihçiler arasında farklı söylemler vardır. Bazıları İslam 19. yüzyılda Burkina Faso'ya girdiğini

3 Erişim adresi: <https://www.worldometers.info/world-population/burkina-faso-population/> (25.05.2021)

4 Kobiané, J. F. & Pilon, M. (2008). *Appartenance Ethnique Et Scolarisation Au Burkina Faso : La Dimension Culturelle En Question, Colloque international de l'AIDELF Démographie et cultures*, Québec, s. 6.

ifade ederken bazıları da bunun yanlış olduğunu düşünmektedirler. Çünkü genel Afrika tarihine baktığımızda bugün Burkina Faso'yu oluşturan bölgelerin çoğu İslam'ın ortaya çıktığı ilk yüzyılda İslam'a girmiş olan Gana İslam Krallığı'na bağlı bulunmaktadır. Bazıları Gana İslam Krallığı'nın Batı Afrika'nın çoğu üzerinde etkiye sahip olan güçlü bir krallık olduğunu, ticaret ve evlilik gibi barışçıl iletişim yollarıyla bu bölgelerde İslam'ın yayılmasında büyük bir rol oynadığını söylemektedir. Gana Krallığı'na İslamiyet'in giriş tarihine dayanarak, İslam'ın Burkina Faso olarak bilinen bölgeye hicri beşinci yüzyılda girdiği söylenebilmektedir.⁵

Tarih eserlerine göre Burkina Faso topraklarında hüküm süren Memlukler'in ve diğer imparatorlukların çoğu İslam'ı kabul ederek bu dini, krallıklarının resmî dini hâline getirmişlerdir. Aynı zamanda Vagadugu hâkimi Naba Dulugu'nun da İslam'a gösterdiği ilgi unutulmamalıdır. Onun krallığında halkın ibadet ihtiyacını karşılamak için bir cami inşa edilmiştir. Bazı bölgelerde bilim konseylerinin ve Kur'ân kurslarının varlığı nedeniyle Kur'ân'a çok ilgi gösterildiğini özellikle belirtmekte fayda vardır.⁶

Ülkenin batısındaki Mandy ya da Bambara ülkesine bakıldığında Mali, Senegal ve Gine gibi İslam krallıklarına yakınlığı ve bu krallıklarla ilişkileri sayesinde İslam'ın mesajının çok erken yayıldığı söylenebilmektedir. Yine Mandi ülkesinin Kralı Muhammed Karantao tarafından 1850 yılında kurulan Vahabo İslami Krallığı ve Gene, Tombouktou, Mobti ve Agadez Mescidi gibi inşa edilen ibadethaneler bulunmaktadır. Ayrıca vefatından sonra güneydeki Lobi'nin ve Dagara'nın bölgelerin fethini devam ettiren oğlu Muhtar Karantao'ı halife olarak bırakmıştır. Aynı şekilde İmam Sakidi'nin Bobo Diolaso'da 1880 yılında yaptırdığı cami İslami simgesel yapıların bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bütün bu veriler sömürgeciliğin ortaya çıkmasından önce Burkina Faso'da İslam'ın ortaya çıktığının göstergesidir.

Bugün Burkina Faso'da İslam, çeşitli kurumların ve toplumlarının çabalarının yanı sıra uzun zaman önce bu mesajı yayma yükünü taşıyan atalarımızın çabaları sayesinde inanılmaz bir biçimde yayılmıştır. Ayrıca

5 Müslimu Burkina Faso Beyna Duğut'il-Tensir ve Muğriyat'il-Madi'l-Farisi, Mecellet'ul-Furkan, Erişim adresi: <http://www.al-forqan.net/articles/print->

6 Mahama, K. (2020). *Burkina Faso'da Franko-Arap Okullarında Arapça Öğretimi*, (Yüksek lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s. 8.

bu İslami mesajı uzun süre yaymanın yükünü taşıyan atalarımızın çabalarının yanı sıra, Burkina Faso'daki Sufi yöntemlerinin İslam'ı yaymak için gösterdiği çabalar da unutulmamalıdır. Özellikle de Rahmetullah şehri ve tasavvuf, ezkar ve ahlak fonksiyonlarına göre eğitim ilkelerinin oluşmasında Şeyh Muhammed Maiga'nın çabaları da gözden kaçırılmamalıdır.⁷ Burkina Faso'nun komşu ülkelerde olduğu gibi Mâlikî mezhebine mensuptur. Aralarında Kâdiriyye, Sufî ve Ticâniyye tarikatları da önemli bir yere sahiptir.

En son yapılan son nüfus sayımına göre nüfusun yarısından fazlası Müslüman'dır. Kaynaklarda Müslümanlar'ın oranının %65'i bulunduğu ifade edilmektedir. Müslümanların hemen hemen tamamı Sünnî malikidir. Nüfusun %10'u da Hristiyan'dır. Hristiyanların çoğunluğunu Fransız işgalinden sonra buraya yerleştirenler oluşturur. Ülkeye gelen Hristiyan misyonerler uzun yıllar yoğun Hristiyanlaştırma faaliyeti yürütmelerine rağmen çok fazla kimseyi dinlerine çekememişlerdir. Hristiyanlar daha çok şehir merkezlerinde otururlar. Geriye kalan nüfusu tabiat dinlerine inanan putperest kitleler oluşturur.⁸

7 Unesco, *Tarih Afrikiya el' Âm*, Afriya mina'l-Karnu's-Sabii ile'l-Karni'l-Hadi Aser, c.III, s. 96.

8 Niyaoni, A. *el-Hareket'ul-İslamiyye fi Burkina Faso Ukbathuhâ- Hululun Muktariha*, Erişim adresi: <https://www.facebook.com/ISLAM.4allnations/posts/> (20.06.2021); Umar, K. (2015). *Ed-Da've ve Ahvâlu'd-du'ât fi Garbi Afrikiya Burkina Faso Nemuzacen*, Lisans, El-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Kulliyetu'l-Hadis, El-Medine, Suudi Arabistan, s. 7.

Mezhepler ve Tarikatlar

Burkina Faso'da yaşayan Müslümanlar, Batı Afrika'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Maliki mezhebine mensuptur. Ülkedeki başlıca ve en köklü Sufi tarikatların Ticianiye ve Kadiriye olduğu bilinmektedir.

Eğitim

Afrika'daki birçok ülke eski Fransız sömürgesi olduğu için, eğitim sistemini de Fransız eğitim sisteminden devralmıştır. Ülke bağımsızlığını kazanmasından bu yana, eğitim sisteminin yapısını değiştirmeden ağırlıklı olarak müfredatı reforma tabi tutmuştur. Eğitimde en son reform 2007 yılında gerçekleştirilmiştir.

Burkina Faso'daki eğitim iki bakanlık tarafından yönetilmektedir:

- Temel eğitim, Milli Temel Eğitim ve Okuryazarlık Bakanlığı'nın sorumluluğundadır
- Orta ve Yükseköğretim ise, Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı'nın

Sorumluluğundadır.

UNESCO'nun verdiği 2018 rakamlarına göre ülke nüfusunun % 39.3'ü okuma yazma bilmektedir. Erkeklerin %49.2'i, kadınların da %31'i okuma yazma bilmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanda yaşaması eğitim hizmetlerinin halka götürülmesinde olumsuz etki yapmaktadır. İlkokul çağındaki çocuklardan %92,63'ü okula

gidebilmektedir. Çocukların %40,56'sı liseye ve %39'u üniversiteye gidebilmektedir.⁹ İlkokul eğitimi altı yaşından başlar ve altı yıl sürer. Ortaokul dört, lise de üç yıl sürmektedir.

Sömürge döneminde Katolik Hristiyan Burkinalılar ülkede Vatikan'ın ve bazı Avrupa Birliği ülkelerinin açtığı özel okullarda hem dinî hem de temel eğitimlerini alırlardı. Bu okullarda okuyan çocuklar, bugün devlet yönetimi ve bürokraside oldukça etkin pozisyonlara gelebilmişlerdir. Eskiden Müslümanlar çocuklarının bu okullarda eğitim almalarını istememişlerdir; çünkü bu okullarda okuyan çocuklar sonradan ya

Hristiyan ya da dinsiz olmuşlardır. Dolayısıyla Müslümanlar çocuklarının genelde yerel medreseler (Kuttâb) adı verilen Kur'an kurslarında eğitim almalarını tercih etmişlerdir. Yerel medreselerde öğrencilere Kur'an okumayı öğretmenin yanı sıra temel ilmi bilgileri de verilmiştir.

Ülkenin "Fransız-Arap Okulu" adı verilen hem dinî hem de ortaokul düzeyinde resmî eğitim veren bazı eğitim merkezleri bulunmaktadır. Ancak Franko-Arap eğitim veren ve Suudi Arabistan, Mısır, Libya gibi ülkelerin maddi destekleriyle açılan bu okullar çok sınırlı sayıda olduğu için fazla etkili değildir.

9 Erişim adresi: <http://uis.unesco.org/fr/country/bf>. (04.05.2021) Annuaire statistiques 2015-2016 des ministères en charge de l'éducation.

5.1. Burkina Faso'da İslami Eğitim (Franko-Arap)

İslami eğitim; Kur'an, hadis, fıkıh, tevhit gibi İslam ilimleriyle alakası olan bir eğitim türüdür. Türkiye'de İmam Hatip okulları gibidir. Burkina Faso'da İslam eğitim, İslamın gelişine kadar uzanmaktadır. Çünkü bu bölgeye gelen tüccarlar, insanlara İslam'ın ne olduğunu öğretmişlerdir. Zira İslamiyet'i kabul edenlere temel dini bilgilerin verilmesi gerekir.

5.1.1. Burkina Faso'da İslami Eğitim Türleri

Genel olarak Burkina Faso'da İslami eğitim geleneksel ve modern medreseler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

a. Geleneksel Medreseler:

Uygun yerlerde İslami eğitim amaçlı kurulan, düzenli olmayan eski yöntemleri kullanan geleneksel okullardır. Bu geleneksel okullarda çocuklara okuma, yazma, Kur'an okuma ve ezberleme gibi temel eğitimlerinin verilmesi yanı sıra, fıkıh, hadis, tefsir ve edebiyat gibi eğitimler de verilmektedir. Bu tür eğitim Camiler, evler ve yerel okullarda verilmektedir.

Geleneksel medreselerde eğitim araçları ise ahşaptan veya metalden yapılmış levhalar ve mürekkepten oluşmaktadır. Her öğrenci dersini kendi levhasına yazarak ezberler ancak onu bitirdikten sonra yeni derse geçebilir ve bu şekilde devam eder. Eğitimin sonunda bitirme töreni yapılır, bitirenler hocalığa başlamaları için hocalarından icazet alırlar.¹⁰

b. Modern İslami Medreseler:

İslam ilimleriyle ilgi olan ve eğitim dili Arapça olan modern okullardır. Ülkenin resmi dili Fransızca olduğu için çoğu okullarda Fransızca ek ders olarak öğretilmektedir. Geleneksel medreselerde olduğu gibi modern medreselerde de İslamiyet'in yayılması hedeflenmektedir. Fakat dikkatimizi çeken şudur ki, ilk modern okulları inşa edenler, geleneksel medreselerden mezun olanlardır; çünkü onlar mezun olduktan sonra yurtdışında eğitimlerine devam etmişler ve eğitim alanında yeni kültürler

10 Koni Abdurrahman, Et-Ta'alim'ul-Arabi fi Ifriya -el-Veki ve'l-hulul.

öğrenmişlerdir. Dolayısıyla birinci okul, 1949 yılında Bamoy Dienepo tarafından inşa edilmiştir. Sonra 1957’de Bengé Magani, Madrasatu’l-Muhammadiyye’yi kurmuştur. Aynı yılda El-hac Mahmud Sanogo, Madrasatu’s-Salam’ı kurmuştur ve böylece günümüze kadar çoğalmıştır. Burkina Faso’daki bütün İslami okullar özel kuruluşlardır.

5.1.2. İslami Eğitimin Karşılaştığı Sorunlar

Burkina Faso’da İslami eğitim birçok sorunla karşı karşıya gelmektedir. Bu problemlerden şöyle sırlayabiliriz.

- Bütün İslami okullar özel kuruluşlar olduğu için her okul kendine sponsor olan müessese veya ülkeye göre müfredatını belirler, dolayısıyla bazı müfredatlar eğitim ortamına uymamaktadır. Bu şekilde öğrenci mezun olduktan sonra sponsor ülkenin kültürünü kendi kültüründen daha iyi bilmektedir.

- Burkina Faso Hükümeti medreselerin faaliyetlerine serbestlik vermektedir; fakat diplomalarını tanımamaktadır, dolayısıyla medreselerden mezunların kamuda çalışma şansı olmamaktadır. Hükümet, medreselerin diplomalarını din diploması olarak değerlendirmekte ve laiklik ilkesine uymadığı için tanımamaktadır. Bundan ziyade medreselerin müfredatları resmi müfredata uymamaktadır. Sonuca bakılacak olursa Devlet medreselerdeki Arapça ve din eğitiminin azaltılmasını ve bunun yerinde tarih ve coğrafya gibi bazı derslerin Fransızca olarak verilmesini istemektedir.¹¹

- Teknoloji ve çağdaş bilimler ihmal edildiği için Müslümanlar yeni bilim veya icat yapamamaktadır.

¹¹ Burkina Faso ve Amal’ul-mustakbil Erişim adresi: <https://midad.com/article/216762> (15.06.2021).

- Eğitimlerde pedagojik ve kapasite yetersizlik sorunları bulunmaktadır, bu sorun eğitimci formasyon merkezlerinin bulunmadığından kaynaklanmaktadır.

6.Burkina Faso'da Din Özgürlüğü

Burkina Faso laik bir ülkedir. Dolayısıyla Müslümanların ibadetlerini gerçekleştirmeleri önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Anayasa ve diğer yasal mevzuat, din hürriyeti konusunda ülkedeki dinî çeşitliliğe uygun şekilde serbest bir ortam sağlamaktadır. Ülkenin hemen her tarafında namaz ibadeti rahatça yerine getirilebilmektedir.

Burkina Faso laiklik ilkesi gereği camilerin inşa edilmesi ve hizmetlerin yerine getirilmesi konusunda destek sunmaktadır. Ülkedeki camiler ya zengin Müslüman tüccarlar ya da Suudi Arabistan, Türkiye, Katar, Kuveyt gibi ülkelerin desteğiyle yaptırılmıştır. Camilerin giderleri cemaatleri tarafından karşılanmaktadır. Burkina Faso'da ayrıca ramazan ve kurban bayramları ile Mevlid Kandili resmî tatil günü olarak kabul edilmektedir.

7.Müslümanların Siyasete Katılımları

Burkina Faso Fransa'dan bağımsızlığını 1960 yılında ilan etmiştir. Burkina Faso çok partili, tek meclisli, bağımsız, demokratik cumhuriyet rejimiyle yönetilmektedir. Devletin en üst yöneticisi cumhurbaşkanı, hükümet başkanı ise başbakandır. Yasama yetkisi 127 üyeli parlamentodadır. Milletvekili seçimleri her 5 yılda bir yapılmaktadır.

Burkina Faso'da çok partili demokrasi rejimi uygulanmasına rağmen ve ülkenin nüfusunun %65'i Müslüman olmasına rağmen Müslümanların kurduğu hiçbir siyaset parti yoktur ve siyasilerin neredeyse tamamı Hristiyanlardan oluşmaktadır. Bunda sömürge döneminin ve onun devam eden etkisinin etkili olduğu düşünülmektedir. Eskiden sömürgeler misyoner olarak gelip ardından okullar açmışlardır. Fakat Müslümanlar o okullara çocuklarını göndermiyorlardı. Çünkü çocukları o okullara gönderirlerse çocuklarının Hristiyan olacaklarından korkuyorlardı. O dönemlerde o okullara giden Hristiyan çocukları şimdi devlet adamı olmuşlar. Okuyan Müslüman çocuk olmadığı için, siyasi yönetimde fazla Müslüman yoktur. Daha önce belirttiğimiz gibi çocuklar sömürgecilerin açtığı özel okullarda hem dinî hem de temel eğitimlerini almaktadırlar. Ayrıca o dönemde okuyan Hristiyan çocuklarının siyasette çok daha aktif olduğu dikkate alındığında bu eksikliğin idari kadronun şekillenmesi ve toplumsal dönüşüm açısından da Müslümanlar aleyhine olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkenin geneline baktığımız zaman en zenginlerin Müslümanlar olduğu görülmektedir. Çünkü onlar sadece ticaret ile uğraşmaktadırlar. Halbuki ülkede Müslümanların siyaset yapmalarının ve laiklik ilkesi kaydıyla siyasi parti kurmalarının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.

Burkina Faso'da eskiden Müslümanların siyaset yapmasının caiz olmadığını söyleyenler vardır. Çünkü o dönemde siyasetçilerin siyaseti daha çok yalan üzerine yürüttükleri görülmektedir. Hâlbuki İslam tarihine bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye hicret ettikten sonra ilk yaptığı şey İslam devleti kurmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v) hem peygamberliği hem de devlet başkanlığını birlikte yürütmüştür. Dolayısıyla Müslümanlar bunu bilmelidir ki günümüzde İslam'a çağırarak için sadece Camilerde yapılan konuşmalar yetmez hale gelmiştir. Ayrıca İslam'a çağırmanın en başarılı unsurlarından biri siyasete katılmaktır. Bundan ziyade hastaneler ve iyi okullar inşa edilmektir. Burkina Faso'da Müslümanlar ülke nüfusunun yarısından fazla olmasına rağmen Müslümanlara ait bir hastane bile yoktur. Müslüman hanımlar doğum yapmak için Hristiyanlara ait hastanelere gitmek zorunda kalmaktadırlar.

Son olarak Ülkede birkaç Müslümanın siyasete entegre olmaya başladığını görmekteyiz. Özellikle geçen genel seçimlerde, birkaç genç Müslümanın hem cumhurbaşkanlığına hem de milletvekilliğine aday olduklarına görmüş bulunmaktayız. İleriki yıllarda katılım sayısının daha da artacağını düşünmekte ve ummaktayız.

SONUÇ

Burkina Faso Batı Afrika'nın tam ortasında denize kıyısı bulunmayan bir kara ülkesidir.

Ülkenin yaklaşık 60'tan fazla etnik sahibi bulunmaktadır. Burkina Faso İslâm Konferansı Teşkilatı'na üye bir ülkedir. İslam'ın bu coğrafyaya girişine ve yayılmasına baktığımızda çok erken dönemler karşımıza çıkmaktadır ve yayılışının hızlı olduğu görülmektedir. Burkina Faso'ya İslam'ın giriş dönemine ilişkin farklı söylentiler bulunmaktadır. Bazı tarihçiler İslam'ın Burkina Faso'ya birinci yüzyılda girdiğini düşünürken bazıları da Burkina Faso'da İslam'ın sadece 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarına kadar bilindiğine daire görüş bildirmektedir ancak bu ikincisi büyük bir tarihi yanılgıdır. Zira Burkina Faso'yu oluşturan bölgeler, çoğunlukla İslam'ı hicri birinci ve beşinci yüzyılda kabul eden Gana Krallığının topraklarındadır. Bu durum, tarihçiler tarafından ortak kabul edilen tarihi bir gerçektir.

Günümüzde Burkina Faso'ya genel olarak bakıldığında ülkenin ekseriyetinin Müslüman olduğu ve ancak ülkeyi yönetenlerin Hristiyanlar olduğu gerçeği görülmektedir. Müslümanlar sadece ticaret ile uğraşırken ülkenin stratejik planları Hristiyanlar tarafından yürütülmektedir.

Ülkede genel olarak Müslümanların ibadetlerini yerine getirmeleri açısından herhangi bir engel bulunmamaktadır. Fakat kalıcı inşalar bakımından Müslümanların hala pasif olduğu görülmektedir. Burkina Faso'da Müslümanların daha organize olmaları halinde daha çok şey yapabilecekleri kanaatindeyiz. Çünkü ülkenin en zengin adamları Müslümanlardır.

KAYNAKÇA

Niyaoni, A. *el-Hareket'ul-İslamiyye fi Burkina Faso Ukbathâ- Hululun Muktarîha*, Erişim adresi: <https://www.facebook.com/ISLAM.4allnations/posts/> (20.06.2021).

Abdur-rahman Alavi, Burkina Faso ve Tahaddiyat'ut-Taalimi-Arabi'l-İslamii.

Bukare, Nianta, El muesseseetul-islamiyya attalimyya ve hayriyya fii Burkina Faso.

Erişim adresi: <http://uis.unesco.org/fr/country/bf>. (04.05.2021) Annuaire statistique 2015-2016 des ministères en charge de l'éducation.

<https://www.worldometers.info/world-population/burkina-faso-population/> 25.05.2021

İNS (Institut National de la Statistique et de la Demographie): Ulusal İstatistik ve Demografi Enstitüsü

Kobiané, J. F. & Pilon, M. (2008). Appartenance Ethnique Et Scolarisation Au Burkina Faso :

La Dimension Culturelle En Question, Colloque international de l'AIDELF Démographie et cultures, Québec.

Umar, K. (2015). *Ed-Da've ve Ahvâlu'd-du'ât fi Garbi Afrikiya Burkina Faso Nemuzacen*, Lisans, El-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Kuliyetu'l-Hadis, El-Medine, Suudi Arabistan.

Mahama, K. (2020). *Burkina Faso'da Franko-Arap Okullarında Arapça Öğretimi*, (Yüksek lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Musa Nabalum, Tarihut-tarbiya ve't-Taalim fii Burkina Faso.

Müslimu Burkina Faso Beyna Duğut'il-Tensir ve Muğriyat'il-Madi'l-Farisi, Mecellet'ul-Furkan, Erişim adresi: <http://www.al-forqan.net/articles/print> -

Ouedraogo, Âdem, IeymanTarihu Ulama Burkina Faso.

Unesco, Tarih Afrikiya el' Âm, Afriya mina'l-Karnu's-Sabii ile'l-Karni'l-Hadi Aser, c.III.

UNHCR, "Batı Afrika Bilgi Notu 2014.